ओ३म्।

मध्यमायाः प्रथमखण्डे। -

प्रश्नावली।

सन् १८९८

१—पुंस्कोकिलः, चतुर्मुखः, सर्वाधर्मेतराणाम्, कोष्णाम् पुरीणाम्। एते समासान् व्याख्यातव्याः। -

२—लिट्सु, राजा, पत्नीनाम्, मधुना, मधुनः, एषां सिद्धि प्रदर्शनीया।

३—मादृक्, तद्, विविद्, स्वाति। एते कथं सिध्यन्ति।

४—पञ्चाशी, यद्री, उपाध्यायी, माता, अनामिका। एतेषां साधुत्वं प्रदर्शनीयम्।

सन् १८९९

१—लघुकारा, उपोषति, पुरवणीत, एषे संज्ञास्य, संदर्शनैः कति रूपाणि कथं अभिधानार्थं सन्ति लेखनम्।

२—सर्वेषाम्, विश्वपः, माता, कति, पूर्वस्यै, गिरः, अमन्, अहानि एतानि रूपाणि साधयत।

३—अनड्वान्, अनेन, युनः, अपी, पुंसात् आत्मगुणक्, इयम् चिकुपः, इष्यन्ति, अस्थीनि। एतान्यपि साधयत।

४—द्विपदी, त्रिपदा, सीमा, पट्टिका, महाराजा, पौरवी, कौटिल्यायनी अत्र कथं प्रत्ययाः आगताः॥

सन् १९००

१—सत्‌साम्भुः, च इति, प्रश्न ध्वनिः, इत्यत्र किं किं कथं प्राप्ति, तत्र कुत्रो नेति उपमा गच्छति, भानुः इषा इत्यत्र

किं किं कथं प्राप्नोति तच्च कुतो नेति सशङ्का-वाच्यम्।

२—बहुश्रेयस्याम्, गाः, निच्रु, जग्मौ, वारि, पुरीणाम्, एते सशङ्कासमाधिवाच्याः।

३—त्रिगाष्टनः, वृत्रहनः, त्वं स्त्री, अतितुभ्यम्, पुमान्, वेभिद्, सशङ्कासमाधि वाच्यम्।

४—अघाया, पुत्रिका, कुण्डोध्नी, द्विदाम्नी, दृढपत्नी, एषु प्र प्रदर्शनपूर्वकं कार्याणि निरूपणीयानि।

सन् १९०१

१—कृष्णर्द्धिः, उपार्च्छति, पटत्पटेति, उत्थानम्, शिवोऽर्च्यः, एते कथं सिध्यन्ति।

२—यूष्णः, सखा, बहुश्रेयस्याम्, उत्तरपूर्वस्यै, एते सिध्यन्ति।

३—अनड्वान् आभ्याम्, अष्टौ, युष्माकम् अमुमुईयः।

४—विविट्, पुमान्, अमी, अस्माकम् अस्मभ्यम्।

५—गवाक्शब्दस्य क्लीबे सुपि कति रूपाणि भवन्ति।

६—गार्ग्यायणी, कुण्डोध्नी, द्विदाम्नी, वज्रक्रीती, मनोः स्त्र विग्रहे कति रूपाणि भवन्ति।

सन् १९०२

१—प्रावृर्णीयस्य प्रकृतिभावो भवति नवा? कथं च सिद्धमाश्रय निराकृता केन च वृद्धिरिति-एतत्साधु दर्शनीयम्।

२—ईदूतौ च सप्तम्यर्थे इत्यर्थग्रहणस्य किं प्रयोजनम्?

३—उभयशब्दस्य द्विवचनमस्ति नवेति? सोपपत्तिकमुच्य

४—उपद्रुशब्दस्य सप्तम्येकवचने कति रूपाणि भवन्ति च कानि? सहसाधनप्रकारः प्रोच्यताम्।

५—सुमध्वः, पतिना, कलशः, एतानि रूपाणि — सोपपत्तिमुच्यताम्।

त्रिशब्दस्य पुंनपुंसकत्वेऽन्यपदार्थस्य स्त्रीत्वे, तद्वैपरीत्ये च कीदृशानि रूपाणि भवन्ति षष्ठीबहुवचने रूपं च सिद्धिः ।

-अस्थो, पथा, हेतुपथि, पञ्चानाम, एते, विपठीर्ष्याम् युष्माकम, इयम्, दीर्घाह्नोनिदाघ, इति प्रयोगाणां या सिद्धिः सा प्रदर्शनीया ॥

सन् १९०३

६—श्रियेहि, गुरावुरवः, तपहदारः, कानि सन्ति एतानि तान्हि साधनीयानि ।

—हांतुकारः,पलुकारमिति-उपेदकोयनि एतानि कथं निरस्यन्ति।

—उ इति, विष्णु इति, पदरमदिति, नाऽस्य, सन् शम्भु एषां सिद्धिप्रकारः प्रदर्शनीयः ।

—प्रभुकेऽत्र याच्ययः, सुगणगरा, पुंस्कोकिलः—एतानि साधनीयानि ।

—संस्कर्तैस्वहनाप्योत्तरहाणकृशानि प्रदर्शनीयानि ।

—शेषूनाम, हस्त्वम, अतिस्त्रिये, मिथतिस्रः प्रतीणाम् एते शब्दाः कथं सिद्ध्यन्ति ।

—भ्रमरपदर्पं ध्यायति,सेतुना, सुपुमांसि, अस्तृक्, एते कथं सिद्ध्यन्ति ।

—आग्नयेनी, गौरी, कपालवाली, सुरापीता, सूरी, शूर्पणखा एते कथं सिद्ध्यन्ति ॥

सन् १९०४

—नवतरा, पुंस्कोकिला, अधिपत्रम्, देवा इह एतेषां सिद्धिः कार्या ।

—सर्वेषाम्, हे बहुश्रेयसि, निदृतु, अक्षीणि एते कथ सिद्ध्यन्ति ।

—प्रशस्त्वान्, बिरमीह, पापा, युष्मान्, प्रतीचः, एतेषां सिद्धिः कार्या ।

४—प्रभु, बहूर्ज्जि, गौ शब्दे [illegible] निरूपणि ।
५—बहुश्रीयसी, गार्गीयणी, नीरज्जा, आत्मानौ साधयत ।

सन् १९०१

१—धिनेहि, रामकृष्णाणाम् आनाने, मरिचिमान् , [illegible]
२—वर्णाश्रमेतराणाम् [illegible]नाम्, प्रियतिसृणा, हंसानि, [illegible] चतुर्णाम् ।
३—प्रियाष्टनः, सुगणट्सु, अमुष्याम, पिपिठ्, श्रीणाम् [illegible]
४—गवाक् शब्दस्य सप्तमीबहुवचने कानि रूपाणि भवन्ति
५—शुद्ध शब्दस्य च सुपर्शब्दस्य च स्त्रियां किं किं रूपं भवति कन्या कुण्डाशी, सहनाम्निकेति, साध्यताम् ।
एतानि रूपाणि सूत्रार्थादिप्रदर्शनपूर्वकतत्तद्विशेषं साधनीयानि ॥

सन् १९०२

१—सन् शम्भुः, भ्रातुः पुत्रः इति विगतौ किं किं रूपं [illegible] तदिति निरूप्य कस्कादिषु सर्पिष्कुण्डिकाशब्द पाठः समुच्यताम् ।
२—उच्चकैः, त्वकत्पितृकः, द्विपर्यन्तानां किम् ? मघान् , मधुट्सु, मघवान्, धिविट्, पुमान् एतानि रूपाणि सा[illegible]
३—अमुना, ऋत्विग् , चेच्छिद्दि, अमीषाम् , एभिः [illegible] साध्यन्ताम् ।
४—गवाक्शब्दस्य जसि कति रूपाणि, शतानि, [illegible] शतिस्त्रियः, श्रीणाम् , प्रियाष्टनः एतेषां साधुत्वं [illegible]
५—पञ्चाशी, पञ्चस्त्रियः, स्वका, चौरी, पुत्रका, शूर्पणखा प्रयोगाः सूत्राद्युपन्यासपुरस्सरं साधु साधनीयाः ।

सन् १९०३

१—विश्वपाभिरित्यत्र ह्रोढः इति ढत्वम् , घात्वस्य इत्वम् संज्ञा च कुतोनेति सप्रमाणमुपवर्णय ।

अश्वानाम् , मारतः, धनुर्धराणि, भो अच्युत ! एतेषां
साधुत्वमुपपादनाम् ।
-मर्येषाम् , हे हरे ! विश्वगः, बहुधैश्वर्यं—एतानि साधयत ।
-धुर्याणु, धू, प्रु, पूरय, मह्, यशांसि, आम्नो-इमानि साधयत
—बहुराजन्गन्दाद् नागरन्त्या अश्वोपमत्वे कियन्ति कानि च
रूपाणि भवन्त्युपपादय ।
-शर्वरी, कर्दमः, दासी, चन्द्रगुप्तो—एतानि कथं सिध्यन्ति

सन् १८०८

—जिघेहि, आगतम् , पुष्कोकिला, प्राणपुष्पः ।
—निर्झरैः, पूष्णः, दाडान् , अभिमन्त्रि, सुधार्वी ।
—प्रभिवट्भाव, पुत्रसूनाम् , प्रमर्त्ति, मघवान् ।
—राज्ञः, पुत्रभावम् , पुष्पाहम् , गोधुग्,
—पञ्चाशी, मालिका, दृढरश्मी, नष्टमालिका ।

एतं प्रपालः साधुत्वनीयाः ।

अद्भिराज्यमुपालयमसर्गेषु वा ॥

ऽस्मदीयैर्विजितोऽस्त्वपि सङ्ग्रामपूर्वाणं मम निश्चयोऽस्ति ।
जितमधुनान्यपि सारमानि यशः प्रतापो मुनिश्चोऽस्त्ववशम्नु ॥१॥
तदनन्तरं विजितमर्दस्तां फलमदीप् इति धनञ्जनीयात् ।
अविश्वाद्य विमधा न देवो प्रयान्ति नैवोद्धतो न चक्रदान् ॥२॥
स्वयमाह् स्वविदतापिनः पुष्पमालावनिधौ मधुसूदन ।
भवानपातं विनयान् पशोः पठ्ना भक्ताभ्यादि कर्तिपयम् ॥३॥
प्रतरद्ग्रहाऽऽपूर्णेऽमरणे कालोनयविवर्तिनः ।
प्रमृतकार्येनागतो धनिवासौ वर्षे न वा ॥४॥
नित्येन दधिलोड़ पुष्टादय नमीयम् ।
वेदं वहयेन च मानुपरलिव नयानाः ॥५॥
वनादिहितस्य चतुरार्थं देलोवनवास्वनीम् ।
अवेदं मां निरवधदेवता न वाश्वसिद्धिर्विनम् ॥६॥

—प्राका, पाँदनी, कन्या, मपरी, कुन्तिलायी एते साधनीयाः।
—नीली, स्थली, मर्पोली, कवरी, वर्तिका, एते कस्मिन्नर्थे साधुतामर्हन्ति॥
—स्याआदेशे न, पाद्यं कमलम्, बहुर्वि ञुपः प्रतिषेधः, मनुष्यः पदान्ते पाद्यं कुत्वापवादः, भामामुक्तौनां विपद्राशयोवर्णनीयः

सन् १८११

१—विश्वसाभिरित्यत्र दस्यावमायः सामर्थ्याभावप्रदर्शनपुरःस्सरमुपपादनीयः।
२—कौमन्कुता, मुहुःकामा, धनुष्कपालः, एते कथं सिध्यन्ति।
३—रामान्, गाः, वर्णाये गुरवा, श्रीणाम्, एतान् विशेषसूत्रप्रदर्शनपूर्वकं साधयत।
४—मपर्यन्ताधिकारस्य प्रयोजनं साधु दर्शयत।
५—इह मदः महोऽन्यामित्यादन्वशब्दविषयकोमुदीग्रन्थस्याशय आविष्करणीयः।
६—ग्रहणमाला, मातुगारणी, ग्रहाणी, समूर्वं एषां साधनप्रकारो वर्णनीयः॥

सन् १८१०

किरातस्य सर्गद्वये प्रश्नाः।

१—कृतारिषड्वर्गजयेनेति।
२—स्वधाम्न्यपायकडिमीकृताहतीति।
३—द्विषन्निमित्ता यदियं दशा ततः समूलमुन्मूलयतीव मे मनः।
४—ज्वलनस्त्व जातवेदस इति।
५—दयकारकमायतेभू शमिति।
६—शिवाय शिष्यं ममसाभ्मीवमिति।
७—निराश विपाइव दिवादिवस्यादिति।
८—करोति पांशोषसतानितिमानिति।

कोहविमद्मदर्शनपूर्वकं ददाशायदेनस्यान्वयेपा एते श्लोकाः,

अहं स्वमेवनो धूर्जटिमो यमो त्रिलोकपानुग्रहस्ते न वाधितुम् ॥२
अभय खलु कोशदण्डयो. कृतान्तबाहुविनिर्दिशंशो नयः ।
स विधेयपदेषु दक्षतां नियति लोक इवानुरुध्यते ॥ ३ ॥
मतिभेदतमस्तिरोहिते गहने कृत्यविधौ विवेकिनाम् ।
सुकृतः परिशुद्ध आगमः कुरुते दीप इवार्थदर्शनम् ॥ ४ ॥
दिवाय विश्वमसमारमणीन शर्मिकणुतोर्मणतदहलेन ।
प्रकाशितत्वन्मतिशीलिमाना कृतोपकारा इव विद्विषस्ते ॥ ५ ॥
यशोऽधिगन्तुं सुखलिप्सया वा मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा ।
निरुत्सुकानामभियोगभाजां समुत्सुकेवाङ्कमुपैति सिद्धिः ॥६॥

अनुभूय विश्वं दुःखमभ्यासमाद्याः
सुखकुसुमनिपातैर्योऽपि लक्ष्मीविनेते ,
त्रिदमिव कथयित्वाशिलिष्ट स्फुरन्ती
सुषमनिभृतवेलाधीविधाद्धुः पयोधिः ॥

एते दशश्लोकमयलक्ष्य कोशविमहमदर्शनपुरस्सरं व्याख्येयाः ।

सन् १९१२

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—एकारैकारयोः सावर्ण्यं कथं न । समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेधः, उगिद्वर्णग्रहणवर्जं फलमेतयोः किम् ? चतीति निवृत्तम् कथं सङ्गच्छते । दिवच्छाया विच्छिद्यते साधनीयौ घेनौ ।

२—रामाणां सर्वेषां सूत्रार्थमन्वादिशा साधय । प्रथमहल् प्रह्लादस्य सार्थक्यं सप्रपञ्चं प्रदर्शय ।

३—विभाषा दिक्समासेऽत्र बहुव्रीहिकाले कथं प्रत्यासत्तम् । स चैवमन्वनिष्ठानादेत्यादि व्याकरणेयम् ।

४—इदं सूत्रे आधिकारफलं लिख । हे कनत्त्, कनिष्ठाः, हे सर्वा ! अनिपेक्षाम् इमे साध्याः ।

युष्मान् साधय । हगे हरिश्च मे स्वामी अत्रादेशः क
कृतः । अस्तुकः अयमपि साध्यः ।

५—अजाद्युक्तिर्ङीपोङीपश्च बाधनायाऽऽलापनीयम् । मात्
द्वैप्या, द्विरुपा, समाधेया एते । कुसिदशब्दो ह्रस्वम
न तु दीर्घमध्यः, उपपादय कथमेतत् ।

६—पाणिगृहीता, सुरोका, श्वश्रूः, बहुयुवा, युवति-एतान् सू
क्रोडीकृत्य वदत ।

व्याकरणमध्यमायां भट्टिकाव्ये प्रश्नाः ।

वसुमति रघुसिंहे दंदशूकाञ्जिघांसौ
धनुररिभिरसह्यं मुष्टिपीडं दधाने ।
व्रजति पुरतरुण्यो बद्धचित्राङ्गुलित्रे
कथमपि गुरुशोका मारुदन् माङ्गलिक्यः ॥१॥

दिव्यायिनीलोचनलोभनीया मृजाऽन्वया स्नेहमिव स्रवन्तीः ।
स्फुरन्त्याऽऽयताः शस्यविशेषपङ्क्तीस्तुतोष पश्यन् वितृणान्तरालाः
नीरानिवर्तंश्चमिति त्यागादोषानस्य शोकाऽपनुदा भवेन ।
मा दर्शनाऽन्यं यातं च ससानिवर्यैरवाह रथ स सूतम् ॥३॥
शूरोऽपि गङ्गासलिलैः पवित्या महाऽऽश्रमारामनतप्तमन्युः ।
स सीतयो राघवयोरधीयन श्यवनन् क्रतुणां पुरमाविवेश ॥४॥

मानुषानभिलष्यन्ती रौद्रिष्णुरिदरणिनी ।
त्वमस्वराग्मलिह स्वतःश्रमा कथमश्नुमि ॥५॥
अवगन्तं कार्तवीर्यो यो हीनमग्निमचीकरम् ।
त्रिणाय तस्य हन्तारं स रामः सार्वलौकिकम् ॥
ददनोऽग्निभिवहब्रुगाख्यं दैत्यम्रमाशवीन् ।
प्रियेऽहं मांनिराश्चभमा न धांवसिककीर्तिनम् ॥
अद्यां नाऽन्ता गिरेर्भूभि पाससैःद्वेण पालिताम् ।
निर्विश्य शुकमार्गेना ददगुर्वी सुरद्विषः ॥
इत्याकरणपूतनिर्दैशपुरश्मरमिमे श्लोका व्याख्येयाः ।

सन् १९०५

भट्टिकाव्यस्याद्यसप्तसर्गेषु वा ।

स शुश्रुवांस्तद् वचनं मुमोह राजाऽसहिष्णुः सुतविप्रयोगम् ।
अहंयुनाऽथ क्षितिपः शुभंयुरूचे वचस्तापसकुञ्जरेण ॥१॥
अथाऽऽजगामाऽऽशु धूमकेतुं शिलाक्षतभिन्नमुद्दिधानम् ।
तपोवनं वाक्यवशाभिभूत समुद्धरन्नासननिर्विशिष्टम् ॥२॥
अतिथिवत्प्रत्यर्चितं नमेत्य कृता यदार्थं प्रविवासयन्तः ।
आदिष्ट आगाऽग्निविधस्तदाऽस्यानुगम्यमानो भगतो गुरूणाम् ॥३॥
उपसंहरतः ऽऽकुलेऽरण्ये शालीनत्वविवर्जिता ।
कामुकत्वार्थमागता वनितरसी कथं न वा ॥ ४ ॥
कुर्युर्बुद्धिं कुशाग्रीयामनुगामीनतां स्वम ।
लक्ष्मीं पुंयोगिनीं स्वं पूर्ववीरोचितां नय ॥ ५ ॥
इते कानिचिते यस्य ज्योतिषैर्यं विवासितम् ।
यो मन्मनुचितमस्यं वद मन्येन राघवम् ॥६॥
इहाऽऽगमिष्यत्यविधेह सा मत्तेलमितोऽगमत् ।
कस्मान्नोद् संसरविषयं मैथिल्यामन्ताऽस्मकः ॥७॥
अहं स्वयम् मयादेव नव यन्द्रकिः सद ।
कार्णोदरकमं कौमिर्णानुत्राभिर्हिश्वरः ॥ ८ ॥
व्याकरणशास्त्रानुसारेण विशेषपदसाधुत्वप्रदर्शनपुरःसरं व्याख्येया इमे श्लोकाः ॥

सन् १९१२

किरातसर्गद्वये प्रश्नाः ।

१—स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिपं हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः । सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेष्वमात्येषु च सर्वसम्पदः ॥

२—कथाप्रसङ्गेन जनैरुदाहृतादनुस्मृताऽऽखण्डलसूनुविक्रमः ।
तवाभिधानाद् व्यथते नताननः स दुःसहान्मन्त्रपदादिवो

३—विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः ।
स तु तत्र विशेषदुर्लभः सदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यः ॥
४—विधिसमयनियोगाद्दीप्तिसंहारजिह्मं शिथिलवसुमगाधे मग्नमापत्पयोधौ । रिपुतिमिरमुदस्योदीयमानं दिनादौ दिनकृतमिव लक्ष्मीस्त्वां समभ्येतु भूयः ॥ ५ ॥
५—मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभिर्वर्तयते स्वयं हतैः । लघयन् खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥
(हे)—प्रयोपमामेव सुमेरुकुलात् विहीयमानानुदयाय तेन ।
वृद्धदुयोनी दुःख कृतान्तलाभं मनः शनैः पाण्डुसुतान् प्रपेदे॥
७—प्रशान्तवैरात तरोपनोतः संशय कृच्छ्रेण नृपः प्रपन्नः ।
विनाश्मूतं वितत पृथिव्यां यशः समूहन्निव दिग्विकीर्णम् ॥
८—तान् भूरिधाम्नश्चतुरोऽपि दूरं विहाय यामानिव वासरस्य ।
एकाग्रभूत तदधामकृष्णा विभावरी ध्वान्तमिव प्रपेदे ॥
एतानि पद्यानि प्रतिशब्दं पर्यायैः क्वापि विग्रहभावार्थनिरूपणपूर्वकं व्याख्येयानि । केवलं टीकानुपूर्विलेखेऽत्र नाङ्को न भवेत् ।

सन् १६०१

द्वितीयखण्डस्य प्रश्नपत्राणि ।

१—समासयति देवदत्तेन इत्यत्र क्रियाया कथं नैष्फल्यमत्रतो-यं मूलत्यादिमूलाश्रयदर्शनपूर्वं रमुदाहरणानि प्रदर्शय ।
२—मात धर्मेण, फलं नेदः नाति, मातुः स्मरणम्, करति प्रासा-ज्ञात्, एषु तत्तद्विभक्तिशास्त्राणि विशदं निरूपणीयानि ।
३—बहति, मसताङ्कम्, सर्वदेशः, मयाङ्ग, केशाकेशि, आगि-धानम्, एतानि रूपाणि सशास्त्राणि निरूपणीयानि ।
४—प्रतिलोमम्, मुकुटेकार्षापणम्, चक्रबन्धा, दककूपम्, अम्बरीषं एतेषां साधनं प्रदर्शनीयम् ।
५—किंशिलघेति कस्यस्य कानि कानि कार्याणि भवन्ति ।

६—कीदृशाग्नयः, स्त्रीरैणः, चोलः, काणम्, राजन्वतम्, इति प्रयोगाणां साधुत्वं निरूप्य शब्दः शास्त्रात् कति कथाविद् ज्ञायते।

सन् १८०८

कारकादिचतुर्थ्यन्तसिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः।

१—पति याचते वसुधां, महत्या याति, इन्धे रोचते [illegible] [illegible] विजाय को प्रतिष्ठयति, पुत्रां नृपु वा द्विज. धेनुः, पशु वै: [illegible]।

२—प्रतिनिद्रं, [illegible], प्रतिरात्री, दीर्घनयनः, प्रति-[illegible], अत्र समासादिकार्याणि तद्गतानि निरूपय।

३—[illegible], कीदृश, [illegible] समासं [illegible], अत्र समासो-[illegible] न करणं निरूपणीयानि।

४—[illegible] इति सूत्रयोजनं [illegible] निरूपणाय।

५—[illegible], [illegible], [illegible] एतानि विशेषकार्याणि निरूप-[illegible] समास [illegible] [illegible] प्रदद्याः [illegible] न [illegible] प्रदर्शय।

भट्टिकाव्ये।

अष्टमादिसर्गचतुष्टये प्रश्नाः।

१—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।
[illegible] [illegible] [illegible] द्रुतम्॥

२—तान् [illegible] शनैः।
[illegible] [illegible] [illegible] पतितः॥

३—तान् [illegible] परिपूर्णाऽऽकृताः।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।

४—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

५—मितमवददुदारं तां हनूमान्मुदाऽरं रघुवृषभसकाशं यामि देवि प्रकाशम् । तव विदितविषादो दृष्टकृत्स्नाऽऽनिषादः स्थिगमति शमयन्तं पर्वतं माल्यवन्तम् ।

६-न भवति महिमा विना विपत्तेरवगमयन्निव पश्यतः पयोधिः । अधिगतममरैर्गृहाद्बुधेर्यो शिशिरपृथुप्रथिम द्रशान्तशोचिः ॥

७-माऽस्मैव लोके विजितेऽपि वाले ! किमुद्यतं स्व धनुरप्यसहान । हन्तुं क्षमो या यदलोपनेषुर्दिग्धो विषेणेव किमङ्गनेन ।

८—जलद इव तडित्वान् प्राज्यरत्नप्रभाभिः ।
प्रतिककुभमुदस्यन् निस्वनं घोरमन्द्रम् ॥
शिखरमिव सुमेरोरासनं हैममुच्चैः–
र्विविधमणिविचित्रं प्रोन्नतं सोऽध्यतिष्ठत् ॥
व्याकरणसूत्रनिर्देशपुरस्सरमिमे श्लोका व्याख्येयाः ।

सन् १९०७

माघे प्रश्नाः ।

पतत्पतङ्गप्रतिमस्तपोनिधिः पुरोऽस्य यावन्न भुवि व्यलीयत ।
गिरेस्तडित्वानिव तावदुच्चकैर्जवेन पीठादुदतिष्ठदच्युतः ॥१॥
कृत.प्रजाक्षेमकृता प्रजासृजा सुपात्रनिक्षेपनिराकुलात्मना ।
सदोपयोगेऽपि गुरुस्त्वमक्षयो निधिः श्रुतीनां धनसम्पदामिव ॥२॥
अशक्नुवन् सोढुमधीरलोचनः सहस्ररश्मेरिव यस्य दर्शनम् ।
प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहान्तरं निनाय बिभ्यद्दिवसानि कौशिकः ॥३॥
न दूये सात्वतीसूनुर्यन्मह्यमपराध्यति ।
यत्तु दन्दह्यते लोकमदो दुःखाकरोति माम् ॥४॥
षड्गुणाः शक्तयस्तिस्रः सिद्धयश्चोदयास्त्रयः ।
ग्रन्थानधीत्य व्याकर्तुमिति दुर्मेधसोऽप्यलम् ॥५॥
ममत्वादस्य कश्चिदर्थं आनिञ्जिवान् गुणैः ।
यदच्छ्वासमदस्तुनः संशाये प्रम कंपलम् ॥६॥
उदेतुमत्यजन्नीहां राजसु द्वादशस्वपि ।

जिगीषुरेको दिनकृदादित्येष्विव कल्पते ॥७॥
अनुत्सूत्रपदन्यासः सद्वृत्तिः सन्निबन्धना ।
शब्दविद्येव नो भाति राजनीतिरपस्पशा ॥८॥
पृक्तस्तुहिनतुलितामलाभिरुद्धेरपि आविशालैः ।
रेजे विविधैरपि या समिद्धैर्दिशालैरपि भूविशालैः ॥९॥
उत्तालतालीवनसंप्रवृत्तसमीरसीमन्तितकेतकीकाः ।
आसेदिरे लावणसैन्धवीनां चमूचरैः कच्छभुवां प्रदेशाः ॥ १०॥
एषु श्लोकेष्वन्ततोऽष्टौ नैयायिकैराहितमार्गौ श्लोकान्तरद्वयेन कौशिक
महाद्रिपुरस्सरं तद्व्याख्यानं व्याख्येयाः ॥

सन् १९०८

द्वितीयखण्डे प्रश्नाः ।

१—द्रोणो व्रीहिः सुवर्णं क्षीरनिधिः मध्यानि, गङ्गायां घोषः, कृत-पूर्वी कटम्, नेतव्या ग्रामं गावः । एतेषां साधुत्वं प्रदर्शनीयम् ।

२—अष्टपदीम्, भिक्षा द्वितीयम्, लक्ष्मणस्य सर्वस्वं, स्वामी, भट्ट-राज्ञी-रसे प्रयोगा अनुपपत्तिपूर्वकं व्याख्यायन्ताम् ।

३—पञ्चनापितिः, शौरिपुत्रवतां ग्रामः, धर्मसभा, बहुपाणिपद्मयः इमे प्रयोगा विग्रहपुरस्सरं व्याख्येयाः ।

४—मध्यस्थम्, अधिकटोरणः, परमकारीषगन्धीपुत्रः, सपत्न, गार्गिगामिनी, आत्रेय—इमानि रूपाणि सप्रक्रियाणि साध-नीयानि ।

५—आत्रेयः, गैरेयः, पार्थः, इति संसाध्य आह्वोऽज्ञातविधि प्रयोगोदाहरणानि विविच्य वाच्यानि, अपूर्वान् पूर्वान् कुल-ग्रन्थारम्भे कानि कानि वर्ज्य ॥

सन् १९११

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—द्रोणो व्रीहिः, पटवः, स्पृशयस्व आत्मपदिकार्थमार्थे प्रयुक्तया

कुतोऽनेनेष्टसिद्धिः ? केन मामममा नयति श्रेयस्त्वमित्यत्र सं
त्वमिति च युक्तियुक्तमुच्यताम् ।

२—क्रोष्टा गिरिः, अश्वगा काणः, यामाय याति, प्रति हरेः संमा
कृष्णस्य हितं भयात्, धर्माणि 'दीपिन इति' एषु किमर्थं
बोधकं कैर्वचनैर्वा विभक्तय इति सप्रमाणमभिधीयताम्

३—आपत्तीनम्, परोक्षम्, द्वयङ्गुलः, अक्षः, इत्यनुवर्तिः
एतेषां सिद्धिं प्रदर्श्य उपपदमतिङिति सामिङ्ग्रहणस्य सर्व
धाश्यमेनैवेत्यदर्शितंकैयटाग्योरस्य फलं साधूपपादनीयम्

४—द्वयङ्गुः, महाबाहुः, पीडन्, त्रिराजद्रुगुः सापत्नः, मापत्य
दण्डादण्डि, अग्नीषोमी, निःश्रेयसम्, एतेषां साधुत्वमुप
पाद्यताम् ।

५—दूढ्यः, बृहस्पतिः, अङ्गिरसः यौधेयी, मातुल्यकम, गार्गि
णम्, पार्श्या, मागधः श्वैनंपाता, मृगया, पाणिनीया एत
सिद्धिः प्रदर्शनीया ।

६—वामदेवा ड्यड्ड्याविति सूत्रे डित्करणस्य विद्यकादि
श्यस्तुत्य लुगिति सूत्रस्थप्रग्रहणस्य प्रयोजनं निरूप्यताम् ।

सन् १६११

भट्टिकाव्ये प्रश्नाः ।

[illegible] निपतति वयम ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]त्रेरिव पिथल्लीभिः पश्यतां विलसंहतीः ॥ २ ॥

[illegible]ग्निन्यविग्राहयं मे यथैषाऽभ्यागता मनः ।

[illegible]स्यात्वऽध्यायमन्त्र मो मारीत्सीर्दयं तथा ॥ ३ ॥

[illegible]मिनारिः प्रशाम्मोभ्रा नादाभूमिविहगुणः ।

[illegible]प्राण दरितो ददौरत्यरितरतूर्णमागताम् ॥ ४ ॥

इन्द्राग्निद्दु विक्रमाऽग्निशो मण्डानो धानदं जिनम् ।
सिन्निमग्निपमाणोऽगात् माघो रुचिरजिपुष्टिया ॥४॥
अवनिहरदवविकान्तनतिम्नयो महादये ।
विसंदहवन्नमहवाणि रतनक्रमाद्दु धनत्यनिः ॥५॥
भुवनसारमहानलह्रदयधामा पुरदविरतमृणो गुरुरदेहान ।
धनविधुरविलोमकुमंनमान् दधनमुद्दमुखं गिरोनदीव ॥७॥
गुरुतमश्रुतरक्तर्लोजिद्दै रवव्रयामाहगुमिसंगृहीतैः ।
स्वर्णस्वनामामहूनैहनाथ्युरुदवपोमलीनामिकुलैर्गजेन्द्रैः ॥८॥
गृही प्रकारां हृदये कृतायां सुत्वेन सर्वेन्द्रियसंयमेन ।
संयोपमेघाऽमहमाममण्यादवानन्दद्रुपश्रुतमामिवत्तुः ॥९॥
अस्तांचोत्रविमहमदशैनपुण्यतदं स्वाधीनरवाकरणानुसारेण पिशे-
धवदनाथमिन्दो मदर्थं विरुदं प्मण्वेया भमी (इमे) श्लोकाः ।

सन् १९११

न्यायव्याकरणज्योतिषमध्यमपरीक्षासु मापे मदनाः ।
धर्मामजिता मदलीलपट्टा शीमानमयावनधोऽरमभ्रमान ।
अनैरजातरजलनैर्न जातु प्रवरस्वपुष्पत विनीलमानौ ॥१॥
कृताभ्यहामृमिभृणां बाहमदेवदवरमः परिचीनपुष्टिः ।
अमितिविद्रा या विदुधे विधाना पृष्ठी पृथिव्याः प्रतियातनेव ॥२॥
अव्रमयाभ्यातिलवल्लवीगुणभानोऽस्यलाकगुणमर्थाद्रुतिमया ।
पुरः प्रयानैरिव पृथिवार्थया विभान्नमस्त्वुवपदिवराभामालया ॥३॥
अवानिनारं विधुहीनमातारैर्गुंहीनमव्यपामदृशा वर्ष च न ।
बहिर्निवारं महताः पृथक् विदुः पुनमर्थं त्वां पुत्वं पुराविदः ॥४॥
पश्य प्रमार्गिषगुप्तमार्गं निजं शिथिलदारोपमजिह्वमाविभिः ।
तमिस्रनालायथिनुं नवलौदैः पुर्नैर्मभेने फणिनो भुजङ्गाः ॥५॥
समास्वदेः हारादिभिर्वरअथानगुंचनास्ताद्रुपनिनापद्रारिदम् ।
यथांधिमावमथलजमाविर्न विलद्रुदर लङ्गोनिकया हमिवधनि ॥
हंसवलसाम्यत भगगुणे गुणलवालिका ।

१

निर्धारितेऽर्थे लेखेन यत्नुक्त्वा खलु वाचिकम् ॥७॥
घूर्णयन् मदिरास्वादमदपाटलितद्युती ।
रेवतीवदनोच्छिष्टपरिपूतपुटे दृशौ ॥ ८॥
तथापि नाऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः संचारिणो यथा ।
रसस्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्महौजसः ॥९॥
तत्त्वावबोधविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता ।
सुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः ॥१०॥

अत्र नैयायिकैरादृत आरभ्याणि पद्यानि, तदन्यैराद्यपद विहायावशिष्टान्यष्टौ पद्यानि प्रतिशब्दपर्यायैः कोषविग्रह भाव निरूपणपुरस्सरं व्याख्येयानि ॥

सन् १९१०

तृतीयखण्डस्य प्रश्नपत्राणि ।

१—शाङ्खकः, कलापः, कौशिकजलः, चातुर्वैद्यः, याथाकथाच एतानि प्रातिदर्शनपुरो लेख्यानि ।
२—दशैकादशिकः, द्विशौर्पिकः—कथमेते ? 'तदर्हतीत्यस्य कः अर्थः, किमुदाहरणं च तत्र प्रदर्शनीयम् ।
३—समांसमीना, क्षिमर्थम् , पञ्चरम् , कथमेतानि ?
४—शर्कराशब्दाद् मत्वर्थीयानि कानि कानि रूपाणि, चातुरर्थिकापेक्षया कथमत्र विशेषः ।
५—चतुष्पाद्गर्भिणी चेति कारिका व्याख्येया ॥

भ्वादादिगणे प्रश्नाः ।

१—शाङ्खौ, अध्याविषम्, भिनुद्धि, रुराधीन्—एतानि रूपाणि कथं सिध्यन्ति ।
२—कादीनां धातूनां ग्रहणस्य नियमार्थस्यानुवाद नियमाकारः कथमुपपादनीयः
३—भेद्धायोः स्त्रियःयोश्च लुङिति कति रूपाणि भवन्ति ।

प् धातोर्लिटि, पुन 'धातोर्लुङि, पुन 'धातोर्लुटि, प्रथमैकव-
चने कीदृशानि रूपाणि भवन्ति ।
पाद्ट अपुनन्, अरराणीद्, अवधीत् इमानि कथं सिध्यन्ति।

सन १९०१ ई० म० प०—

पूर्ववार्षिकः, पौर्ववार्षिकः, लवणः, सैंधवः, सौवस्तिकम्,
पौर्वार्षिकम्, पूर्वाह्णम्, कथं निष्पाद्यते ।
प्रणोमुखीयः, शाणियकः, औपकर्णिकः, दाशरथिः—इमे
कथं सिध्यन्ति ।
पाणिनकौशेयम्, कान्विनीतोपप्रमानः, सिद्धिप्रकारं लेखतः ।
इदयं पकरात्मनोनि विग्रहे कति रूपाणि कथं च सिद्धिः ।
द्वे पर्वे भूत इति कति रूपाणि कथं च सिद्धिः ।
सर्वपथीनः, आश्वीनोऽध्वा, अश्वपद्मम्, उष्णिका यवागूः
इमे कथं सिध्यन्ति ।
कर्णीयान्, सर्वाधीनम्, अनयोः कथं सिद्धिः ।
पट्टदृष्टी, अन्वाऽयम्, इमे प्रातःयी—एषां साधनं
विधेयम् ।
बहुधा ददाति अजिरेषु, अपरथो ददाति अम्बुरथिकेषु,
अनयोः सामुच्यगुच्यताम् ।

भ्वादयदादिगणे प्रश्नाः ।

भू धातोरेध धातोश्च लुङि प्रथमैकवचने कीदृशानि रूपाणि
भवन्ति । ऊर्दने, अच्युतन्, अच्योनीत्, आनृजे, विचाय,
अकटीत्, निश्चीद, धेवे, गोपायिता एषां सिद्धिलेखना ।
संज्ञाकार्यकालत्वात् इति कारिका व्याख्येया ।
हत्वाथि, क्रिणाव, धिन्वः, 'अपूरुषाम्, दिधुते, एषां साधनं
कार्यम् ।
हलाति, भवमनु', परिवोढा, अभुन, अदर्शद्, ऊर्णनुः
अद्रान, साधन विधेयम् ।

५—मघवन्, शेरते, ऊर्णौति, ऊर्णोति-सिद्धिः कार्या।
६—अत्यगीष्ट, चिदाङ्कुरु, अभागः, अभागमीत् सिद्धिमः
७—मद्भुषाणोः सर्वाणि रूपाणि प्रदर्शनीयानि।

सन् १८७२

तृतीयखण्डे प्रश्नाः।

१—पर्यायवचनः शौवस्तिकम्, पूर्वेषुकामशम, दौगृहम्, कौ
मूलकः, काकोलूकिका-एते कथं सिध्यन्ति।
२—शौर्पणखः आर्द्रद्रौणिकम्, द्वैनैष्किकम्, द्व्याढकी, आ
धानकम्, पाणिनकम्, चौवाटिकः, पात्रेसमिताः, गांड
एते कथं सिध्यन्ति।
३—शैवलिकः, द्वितीयकम्, द्विकम्, हस्तवत्कः-एषां सिद्धि
कार्या।
४—शिवः, सुस्कः, पाञ्चिकम्, मलीमसति, चित्रीकरोति एष
साधनं कार्यम्।
५—चक्रीवान्, भवमणः, वैयमः, एतानि संसाधन-संस्कृ
भिकता वक्तव्य देशे मानीति विग्रहे कति रूपाणि भवन्ति
६—इमश्रुणे दावमाद इति वाक्ये स्वरादेनाम सोड
दर्शाया।

भ्वादिगणे प्रश्नाः।

१—बभूव, पपिवीष्ट, बभूवान् एते कथं सिध्यन्ति।
२—पपचार्यांसिदि, गुरुवांपांयुँक्ष, सन् चाणोगसांसिदिष
नीदृशानि रूपाणि भवन्ति।
३—जिगाय, विव्य, जिगुनः, नासा, बभ्रु, अपानीत्, आगु
वृद्धिम, निविष्ठन, कथमेते सिध्यन्ति।
४—कर्पूरं धनानीर्मुंक्ष, तनूपानार्तुक्ष, विदुषांसिदि कलि
च अपहीनवचने कीदृशानि रूपाणि भवन्ति सात्र्या
कैवर्तानि।

—एधि, अभाणीत्, अवमत्, अहि—एषां साधनं कार्यम्।
—अवकाः, अधवान्, अहिनम्, होत्वे, इमानि रूपाणि साधनीयानि।

सन् १९०१

तृतीयखण्डे-प्रश्नाः।

१—अस्य का फलमिति विग्रहे कति रूपाणि कथं च तत्सिद्धिः।
२—पुरोडाशिको, वैमात्रिकम्, प्राग्राग्निकः एषां सिद्धि-प्रकारो निरूप्य प्रदर्शनीयः।
३—स्थौलशीर्षम्, निष्कसीवन्त्, प्रावारीणा इत्यादिः—एषां साधुत्वं कुरु।
४—सुगन्धम्, त्रिविष्टपम्, द्विरेफाम् एतानि साधनीयानि।
५—निषिक्ताः सन्ति अस्मिन् देशे इति विग्रहे कति रूपाणि भवन्ति तानि साधनीयानि।
६—अनुकम्पितो देवदत्त इति विग्रहे कति रूपाणि भवन्ति कथं च तत्सिद्धिः।
७—लोहितगङ्गम्, शाकापाहरः, तुरीयः, आहिताग्नीतमन्दिरम्-इत्यादि साधयत।
८—देवाः अर्जुनतोऽभवन्, विचक्षणतराणि, स्वपक्षतराणि सिध्यन्

प्रथमखण्डीयाः प्रश्नाः।

१—कार्यार्थं परत्वस्य नियमार्थेऽन्यथोपपादनम्।
२—गणपाठोऽस्ति कामदुघेषु कल्पचन्द्रे स्तुतौ व्यवहारे च कानि रूपाणि कथं तत्सिद्धिः।
३—अधुना, परिमोदा, निरपाद्, अशूद्र।
४—स्तुवन्ति, देवस्तु, अगोदूषम्।
५—ईक्षिरम, छुधे, अरण, मृद्धि, अरोदः, मुषाय, एधि, इमानि साधनीयानि।
६—अनिवीदिनि, निरपात्, परिमोदा, आसनति शाखाम्, अवान-

यति, ज्ञापयति-एतेषां साधुत्वं प्रदर्शनीयम् ।

सन् १९०४

१—कास्मीरिकी, साङ्काश्यकः, पूर्ववार्षिकः, चातुर्होत्रिकः, प्रास्तारिकः, पद्यः कर्दमः, प्राकारीया इष्टिकाः-एषां सिद्धिं प्रदर्शयत ।

२—वर्षस्याभविष्यतीति विग्रहे वृद्धिरिष्टा? भूतार्थो भवति नवेति सहेतुकमुच्यताम् ।

३—सार्वधैयः, शैव्योपाध्यायिका, द्वितयम् , उदश्वित्वनाम दाण्डाजिनिकः, मुनीयतो. इमानि साधनीयानि ।

४—सिकताः सन्ति अस्मिन् देशे इत्यर्थे कति रूपाणि कथं च सिद्धिः ?

५—वर्नोऽध्यायीमहे अतो न गन्तास्मः-अत्र को विशेषः, अनुकम्पितो देवदत्त इत्यर्थे कियन्ति रूपाणि कथं च तत्-सिद्धिर्लिख्यताम् ।

६—इलहरे दायमाय इति कारिका व्याख्येया । इन्दुमितिरूपं किं निपात्यते इत्युच्यताम् ।

भावप्रदायाः प्रश्नाः ।

१—अभूवन् , ग्रेवे, मामवान्नीत् , आमर्च, सिद्धिः कार्या ।

२—प्रस्तुम्पति गौः, पलते, अस्तृणमहि, ग्रामीकमन-सारयन्ति ।

३—कमलयतोद्धाटनम् अत्र शङ्कासमाधानं निरूप्यताम् ।

४—अचकासीत्, अचकासीत्, अत्रवम् , अरयथीत्, अर्दीदृत् अर्नोदम् , एषामेषां सिध्यन्ति ।

६—शासु धातोर्लुङि प्रथमपुरुषैकवचने प्रक्रियां निरूप्य सिद्धरूपमुच्यताम् ॥

१९०५ तृतीयखण्डे-प्रश्नाः ।

१—रंकुशब्दस्य इरशब्दस्य च त्रीषु वचनेषु कानि कानि रूपाणि भवन्ति । कथं च तत्सिद्धिः ।

-दाक्षिपुत्रः, पूर्वशालाप्रियः, भाद्रपद, चान्द्रायणिक, शालातुरीयः, वासुदेवकः गौरिमुखः-एते कथं सिध्यन्ति तद् दर्शयत ॥

-राज्ञम्, धैतण्डम्, शौर्पेयः, त्रिपथगामिनम्, गौरपेयः एतानि रूपाणि साधयत।

द्विरात्रिकम्, द्विश्निष्कम्, वैदिकः, प्रास्थम्, दैवयज्ञीनम् एते कथं सिध्यन्ति।

-आनिवाया न ते किं किं रूपं कथञ्चेत्युच्यतां कालनालायः, वरकण्ठमिति रूपे साधयीत।

-भाषः परस्मैपदि सूत्रयोरार्थं प्रत्युदाहरणानि च लिखित साधनानि।

भ्वाद्यदादिगणे प्रश्नाः।

-अधिवोयुः, निघ्नन्तु, भायात्, अक्रमीत्, जीवति, सा०।

-माहशानालवोन् उर्णोविष, अयोधम् । सा०

-अवकृच्छम्, श्वयति, सर्वेविषं, ह्रिये । सा०

-परिवृतं, अर्थस्नूत, अद्राक्षीत्, विवयिष । सा०

-दधि मरावीद, जुघुषुः अशात् ।

-ऊर्णोतिस्थले किं किं रूपं कथं च ।

-मार्धवातुके किं विकल्पवती धत्वाभिलक्ष्यावयं अशोधय इति निरूपयत ॥

सन् १९०१

-पुरस्तरूप्यैः शेषिके कानि कानि रूपाणि कथं च तत् सिद्धिः भावनाम् ।

-वागीश्वम्, निहया, भवद्रीयः, हार्योहम्, पूर्णाद्रवनम् ।

-शनिलिस्त्रः, चालिट्टिकः, लिङ्गम्, पैतृर्यः, छागलेयिनः ।

-सामधेनी, सामीलम, पारशवः, सनांसमीना । सा०

-काचार्योनीन, औपानहं चर्म । सा०

-एतद्वये समाप इ ते वारिका सोदाहरणा व्याख्येया ॥

भ्वाद्यदादिगणे प्रश्नाः ।

१—बभूविथ, ऊचतुः, चकृमहे, तेनिथ । सा०

२—शिश्वीनयति, प्रथनयति, लडयति, धिनोति । सा०

३—दृश, श्वि, धेट् धातूनां लुङि कानि कानि रूपाणि क थं तत् सिद्धिः ?

४—धात्वादेशकारिका व्याख्यायताम् ।

५—बिभयिथ, वृयात्, जहि, अशिषत् । सा०

६—प्रजागरीदिव्युत्ससर्गापवादकार्योपदर्शनेन साध्यताम् ।

सन् १९०७

तृ० प्रश्नाः ।

१—औपनिषदः, दूरेत्यः, नावकीनः, द्वैप्यिकः, पैशस्त्रम्, मा राजिकः, एषां प्रकृतिप्रत्ययसिद्धि प्रदर्शयत ।

२—चतुर्थ्यन्तजादौ चेति कारिका व्याख्यायताम् ।

३—द्विपर्णाः, पञ्चमः, त्वत्तः, विश्वजनीनम्, द्विशतिकम्

४—धानुष्कः, धन्यः, पैत्रधिकः, तुरीयः, शालातुरीयः ।

५—ममता, यथायथम्, देवता, ऐकध्योनम्, काकतालीयः एते सम्यक् संसाध्य प्रदर्शनीयाः ।

भ्वाद्यदादिगणे प्रश्नाः ।

१—बभूविथ, पस्पर्धे, देधे, पर्यस्कृते, परिमोढा ।

२—अद धातोर्लिटि एकवचनद्विवचनयोः सर्वाणि रूपाणि सनियमं निरूपयत ।

३—अथीकमनेनिकाम संज्ञायाः कार्यकालन्यादित्यादि कारिका व्याख्यायताम् ।

४—शेरते, चंखुनुविथ, यन्ति, अघसः । इमे प्रयोगाः कथं सिध्यन्त ?

५—आसीत्, गर्हते, अरुदन्, अदर्पात्—इमे सम्यक् संसाध्य प्रदर्शनीयाः ।

सन् १९०६

—काशीयाः, दाक्षिरपुंकः, माहकवाक्ययः, पौर्वाह्णिकाः पूर्व-हुनमम्, कपाटिकाः, सुपाञ्चालकः ।

—अविष्ठः, माद्रवरः, माभिष्ठिकः, औपनिषदः, वैदूर्यः अश्म-रथः, कदग्र, शामीलम् ।

—मैत्रेयाणम्, कौशायनम्, दशैकादशिकः, पैशाचम् सर्वन-मीनः, सार्वजनीनः 'अपपदं'निकम्, सार्वभौमः ।

—पुरुषाद्वधविकारस्येति उदाहरणानि मासिमदर्शनपुरःसरं देयानि ॥

—द्वैमातुरः, अपद्गमम्, दमान्, त्रिपणम्, त्रिकम्, विपुणः, यन्ति, काकतालीयः, सहून्, पांशुम, मायरा, अतिमाद्गु अयनि, यत्रचाराम् । ततस्मूत्रपदयंजदर्शनपूर्वकेनैतानि रूपा-णि साधु साधनीयानि ।

२ पत्रम् ।

—भवमादिस्वशापवादभूयस्यानि डित्परस्य कायमुत्सर्गेण पाणी दर्शितः, तत्सूत्रपाठेनाभि प्रदर्शयत ।

—ऊचतुः, विम्यतुः, ददृशुः एषां नियम्नृह्यं सिद्धिप्रकारं प्रदर्शयत ।

—शम्, श्वस्, शास्, अकारान्-एषां लङि प्रथमैकवचने रूपाणि साधयत ।

—भाते, अधिकरणे, भावयनि, भाययति, यावयति, दशन, ददृश, जगत्य, अनमिष एते कथं सिध्यन्ति ।

—उत्पात्, उद्घात्, उत्पान्, चपात्, अपात्, अश्वपात्, अपाचीन्, समाचीन एषां कथं सिद्धिः ।

—दधष, पेप्, रंधम् एषां लिटि मध्यमपुरुषे रूपाणि प्रदर्शयत

सन् १९१०

सिद्धान्तकौमुद्याः भ्वादादिगणयोः प्रश्नाः ।

—साम्ब, विव्यतुः, जिग्मतुः, आनुजे, अपःदे, अगाधुरार,

ऊये, ऊषाश्रक्षे-एते कथं सिध्यन्ति ।

२—घृक्षीष्ट, माञ्जिष्ट, अजिघ्रपत्, अमीमृदत्, परिमोढा, परिषस्वजे, स्पर्त्स्यति एतान् साधु साधयत ।

३—दद्युत, अद्राक्षीत्, पर्यष्टौत्, अचकथत् एषु विशेषकार्याणि तत्तत्सूत्रोपन्यासपुरस्सरं दर्शयत ।

४—अयो, अजनाः, सुषुपतुः, मास्म भवान् कृत, मास्म भवान् भूत्, एतान् सविस्तरं साधयत ।

५—घस् घस् भ्रंस धातूनां लिटि धेट् श्वि धात्वोर्लुङि प्रथमपुरुषविशेषकार्याणि निर्दिशत ।

६—जुगुपतुः-इत्यादौ कित्वाभावात्वाद् गुणः कथं नाशङ्कितः ।

व्याकरणमध्यमायां भट्टिकाव्ये प्रश्नाः ।

१—अवादीन् मां किमित्याहो रामा च सत्यवादि मः ।
मा क्षामीस्त्वं सुखी रामो यदकार्षीस रक्षसाम् ॥

२—अग्रीवत्कुम्भकर्णोऽन्ते वयं मन्त्रेऽभणाम यत् ।
न त्वं सर्वं तदश्रौषीः फले तस्येदमागमत् ॥

३—व्यकृत्तद् वानरानीकं संपलायिष्ट चाऽऽयति ।
हस्ताभ्यां नश्यदश्रासीद् भीमे चोपाधिनाऽऽनने ॥

४—मदीदिपन्नतो वीर्यं नीलं चापीपिडच्छरैः ।
युद्धोन्मत्तस्तु नीलेन गिरिणाऽनायि संभ्रमम् ॥

५—तस्य क्षेमे महाराज ! नाऽस्मृ महाशिला वयम् ।
पौलस्त्योऽशिश्रयत्तस्य भीमन्तं पवनाऽऽत्मजम् ॥

६—सुख स्वप्स्यन्ति रक्षांसि प्रमिष्यन्ति च निर्भयम् ।
न विक्रोदयन्ति शास्तृ ।। नाऽऽखिऽस्यन्ति हर्षिताः ॥

७—दारितोदग्रावि युग्मवादिद-घट-संघट्ट ? ध्वनिम् ।
निर्वापयन् रणमुच्छिन्न-स्वस्नधनुः वङ्गमामासुरम् श्रोत्र-स्यघ विशीर्ण-शृङ्ग-विमुक्तश्वापनशयी रणे । कृतांस्क्रो-
[illegible] शिनः कोशलां ।

एतानि पदान्युचितक्रमेण स्थापय कस्मादपराद्धिपदेषु साधुत्वं समासान् विभक्तीश्च प्रदर्शयत ॥

सन् १९११

१—शेवशीपिकशाण्डार्गी शिव, मौदर्यं तेको, कोशद्वीप:, पर्वतीय:, पार्वती, एषां साधनक्रियां च सूत्रलेखपूर्वकं दर्शय ।

२—पूर्ववार्षिक:, पौर्ववार्षिकी, गार्हपत्य, स्त्रीत्वम् , धानतेयी, कर्दमरीया, कार्त्तिकीति: । एतेषां साधुत्वं कुरु ।

३—लोमादिसूत्रम् , साङ्गपथेति, पकारं गुणेति, द्वन्द्वं रहस्येति च व्याख्यायताम् । तथा कुत्रकुत्र उत्तरपदवृद्धि: ? कुत्र कुत्रचोत्तरपदवृद्धिनिषेध इत्यपि लिख ।

४—माघेश्वीयानां विभक्तिसंज्ञानामानि लिखत, यथा-पदादिस्यादि सूत्रं व्याख्यायताम् ।

५—नैङ्क्षोतान् , चर्मीणान् , कियत्मान् , दंष्ट्रीयकी, निष्को—कर्णेति, देवता, द्वन्द्व:, दांदाभुतम् , राजसाद्भवति एतेषां साधुत्वं कुरु ॥

सन् १९०६

भट्टिकाव्ये १२–१४ सर्गेषु वा ।

१—तं तत्रवार्य जितमृत्युलोका: सर्वित्स्य: वाक्तिभृतं:ऽस्वत-पंत् । प्रभूतशुकापत्नमनसुखाद् संज्ञानतृष्णा इव देवपुत्रवात

२—तथाऽपि वत्स मन्त्रं तनार्त नावद विपा: लिङ्गिमधोस्वच-स्थाप् । विलासमेधं विहिताचरोनाः परैहि तत् वचेदसी-चतसोक्ति: ॥

३—शिला नरिवत्पदृक्षे न चापं स्वार्त रथे: स्थास्यति वहि-र्निद्रो: । जेता परोऽहं युधि जेष्यमाणपुरुषाविनत्पानपुत्र-स्वयता !

४—वद्धे वानरस्य हे तीर्थे यद्वैष सवन सविलासस्याते । तादृशा तीरसागरशो दृष्टाऽऽवद्या विसरकलयको से से ॥

५—घंकासाश्रकुरुवस्युनेदुरानशिरे दिशः ।
धानग भगवान् घुवमत्रुश्च तनस्तरून् ॥
६—ज्वलती दृष्यो, वितस्तान, क्ष्मां प्राप्य न विद्यते ।
देहं निनिन्द चकन्द देहे ध्यानीव मन्युना ॥
७—खमुत्पुप्लुवुर्यामुत्पुः सायका रज्जुवत् ततः ।
तस्माद् बलैर्गमये पुनोधासं न कश्चन ॥

एते श्लोका अन्वयमुखेन व्याख्येया रेखाङ्कितानां स्वार्थ नव्याकरणसूत्रादिभिः साधुत्वं तत्तद्विशेषकार्यानुक्रमेण द नीयम्, प्रथमश्लोकस्य कीदृशी सङ्गतिः कश्च भावः, द्विती श्लोके 'निद्धिम्' त्यामिति द्वितीया कथम्, तृतीये तुलयानी नपुंसकस्य कथम्? पुलस्त्यनन्दिनमन्त्रपादस्य को भाव चतुर्थे सहमासगमनः इत्यस्य कोऽर्थः? सप्तमे "पुरोध इत्यस्य कोऽर्थः, 'पुरोधा' इत्यत्र को धातुः कश्च सदर्थः ॥

सन् १९०५

मुक्तावल्यां प्रश्नाः ।

१—द्रव्यत्वजातिसाधनपुरःसरं तमसो द्रव्यान्तरत्वं निराकुरु
२—चतुर्णां सामान्यानां सिद्धिं सोदाहरणं स्फुटं प्रदर्शय ।
३—पृथिवीत्वजातौ प्रमाणमुपन्यस्य पाषाणे पृथिवीत्वं साधय
४—शरीरस्य न चैतन्यमिति कारिका व्याख्येया ।
५—किं नावदिन्द्रियत्वमिति स्पष्टं निरूपय ।
६—सन्निकर्षषट्कं सोदाहरणमुपपादनीयम् ।

सन् १९०६

१—समवायसिद्धिप्रकारो विस्तरेण वाच्यः ।
२—आकाशात्मनः साधर्म्यं स्फुटं निरूपय ।
३—प्रत्यक्षजातिसिद्धिः कथम् ?
४—आकाशादिनिरूपणं स्फुटं कुरुत ।
५—इन्द्रियपदेनाव्याप्तौ किं दूषणम् ।

६—व्यधिकरणं सोदाहरणं वर्णनीयम्।
७—सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणप्रत्यासत्त्योः स्वरूपभेदो वाच्यः।

सन् १९०२

१—शक्तिसादृश्ययोरतिरिक्तपदार्थत्वमुपपाद्य निराकुरुत।
२—द्रव्यादयः पञ्चभावा अनेके समवायिनः इति कारिका व्याख्येया।
३—तृतीयामन्यथासिद्धिं सोदाहरणां प्रदर्शयत।
४—पाकजस्य पृथिवीत्वं साधयत।
५—शरीरस्य पाञ्चभौतिकत्वं निराकुरुत।
६—इन्द्रियार्थं स्फुटमुपपाद्यताम्।

सन् १९०७

१—तमसोऽतिरिक्तद्रव्यत्वं कथमाशङ्क्य निराकृतम्।
२—गन्धः शुक्लो रसनायां जले मधुरशीतलौ इति कारिका व्याख्यायताम्।
३—सुवर्णस्य तैजसत्वे का वा युक्तिः।
४—शब्दाधिकरणं गगनं कुत्रचनापि कथं सिध्यति।
५—प्रत्यक्षलक्षणं स्पष्टं च निरूप्यताम्।
६—तमसि घटाभावप्रत्यक्षदर्शनप्रत्यक्षयोगे मृत्यव-च्छेदेन द्वयस्य पृथिवीत्वे परमाणुनीले नीलत्वस्य चाक्षु-षत्वसम्भवप्रकारश्च निराकृतः।

सन् १९०८

१—अन्धकारे मे नष्टं किमपि किन्तु नैव तत्र च को भेद इति तत्-स्वरूपज्ञानसाधनपूर्वकं स्पष्टम् निरूप्यताम्।
२—समवायः कतिविधाः, कानि च तेषां लक्षणानि, तेषामवि-च्छिन्नत्वं च कुतो न?
३—गुणत्वं कुतो न जातिः? किञ्च नानात्वं, का का इच्छा-दिस्त्व नानात्वमिति कथ्यताम्।

४—[illegible] दिव, [illegible] च [illegible]
[illegible] च [illegible] किं [illegible] ।
५—[illegible]
६—[illegible]
इमानि च [illegible] ।

सन् १९०९

[illegible] प्रश्नाः ।

१—निपूर्णः, देवा, यना, दिवान, नन्दिना, निवरान, [illegible] रत्न, इमानि रूपाणि साधनीयानि ।

२—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], इमानि साधनीयानि ।

३—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] रूपाणि [illegible] ।

४—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] रूपाणि सकारक् साधनीयानि ।

सन् १९१०

१—कृत्वाय, [illegible], उदायन, [illegible], [illegible] आनीते, उपकुर्के, इमानि साधनीयानि ।

२—परिणमति, [illegible], गोपी कृष्णं शाययति, अत्र पाठभेदं शास्त्रदर्शनपूर्वकं लिखत ।

३—कृष्णश्चेद् भुङ्क्ते त्वं याचास्व, यदि जायां त्यजसि तर्हि-नमेतत् । आचार्यगर्गो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति, त्वं स्मारया-[illegible], भारं त्वं वहेः [illegible] [illegible] लक्षणानि ।

४—आलम्बरो गौः, शिष्यः, [illegible], गजः विश्वम्भरः, श्वेनचित्, पीनम्, एते प्रयोगाः साधनीयाः ।

५—अग्न्, धर्षिष्णु, तृष्णक्, [illegible], जयः, कृत्वा, भातिः । उदपेषं पिनष्टि कथमेतेषां सिद्धिः । सयास्त्रं लिखत ।

सन् १६०४

१—पचतु, पपाठतुः, अध्यासीत्, अचिकदत् अबिभरुः, जिघ्राय, इन्धे, अपारिकरत्, यथाग—इमानि साधुतापनीयानि।

२—अचोकृतत्, अशीगणत्, अंतमसांधनत्, इति रूपाणि साधयत।

३—अनूदनत्, अशुद्धायन्, इति-रूपे अपाम्य विकसायन् ज्ञिकितमाकुसाविहत्य काकुपधिशः।कि. च समाधानम् इति वदत।

४—जिघृक्षति, जिघ्यति, कण्डूयति, इमानि रूपाणि संस्कृत-धाराय ज्ञियंचलेऽधौनि निषेधः कुतो नेति ब्रूत।

५—तोमुखाक्षवर्त, चक्ष्यूर्जत, अकृत्ति, जागृत, सामूषा इत्यादि रूपाणि साधयत।

६—गार्गीयति, यद्युपुच्छ्य, अभिषिषेणयिषति, ख्यापयति, निरायति इमानि साधनीयानि।

२ पत्रम्।

१—आरण्यकमते पूर्वा इया, पितृवृक्षे पैता, ज्ञानसत्वहने, कृतं नेत्री यायवति, अतांधिवानाद् इमानि रूपाणि साधयत।

२—क कनर्द सोअथवि ओत्रयिष्यति, ओजयिष्यति वा, अपि जानो लक्षति, एवं समानयाय, एवं च स्त्री वदं अत्र सूत्राणि वदत।

३—पुरीषणकलादेत्यादि शहोके केन सूत्रेण सिद्ध, अन्यैवी इत्यादया न कुतो न।

४—शवारणम्, निपाट्य, कुलम्, आतःस्थ, अजिनिरिता-नगनिराणि रूपाणि लिखत।

५—त्रिधा, मेधा, ज्येष्ठतरि, इत्यासम्, पितुपाणो-अत्र कैः प्रत्ययाः।

६—निम्न मोक्तुम् नयाव, निपुण, दूषणः, महात्मा, उ लक्ष्मः शान्त्या, चान्द्रामाक्राशनि, केशग्राहं युध्य इ विशेषमूर्त्तीणि वाच्यानि।

सन् १९०१

१—एवन, रेणु, यवश्च, रियति, ममङ्कष, ज्ञातव्रिय इमा साधनायानि।

२—पूर्नन खल कस्य किं किं कृत वथं चेत्युक्त्वा असाधाः मइ इक्ष्यि, अवाङ्गाम्—साधन विधेयम्।

३—नयनति, ऋतुकुम्मन, धोवति पताञ्चकार, अनुभूत श्रोत्रिज्जन्—इमानि समाधत्ताम्।

४—ओननदिति, अपोपटदिति च सशङ्कासमाधि साधनीये सधानुमूप्रदर्शनपूर्वकं साधनीये।

५—ईर्ष्यिषिपति, मिम्मति, अचिच्छिषति, अरार्यते, अवा लिअह, शुनयति साधनीये।

२ पत्रम्।

१—पराक्रमे, सुमर्पति, आदयत्यमम्, अन्यनत पापेन उद इयर फल पच्यत।

२—गेरणाविति सूत्रस्यार्थमसाधारणं प्रयोजनं च प्रदर्शयहरदे कदया विवेक्तव्या।

३—पृष्टिश्चेत् निप्रमायास्ति श्वः शीघ्रं पश्यामः, योऽयं पन्नर आगामी तत्र यत् परमाप्रहायणयास्तत्राऽपेक्ष्यामहे, इति गिरि शिरसा निच्यान्, सोमयाज्यस्य पुत्रो भवितेत्येतेषु सूत्रार्थोऽमर्गशानिप्रदर्शनपूर्वकं के के लकारा इति वाच्यम्।

४—प्रवशानीयम्, अजर्यम्, अमावस्या, अयाव्यम्, मीनम् इमानि साधनीयानि।

सन् १६०६

१—प्रतिक्रियते पूर्णो द्रुमः, दारयाः संपद्यते, माहृतव, आपा-
मयते इमे सम्यक् साधनीयाः।

२—यस्मात् पाचयति, आश्रयामास, प्रमापयितास्म्, कारिता, संक्रियते, धानिपीष्ट, शामिता वर्ण माधुर्यं प्रदर्शनीयम्।

३—गच्छत, मानमाश्यते, माणवकः, करिष्यते घटः स्वयमेव, गौः यथा दोग्धि वर्ण साधनं विधेयम्।

४—स्मरसि कृष्ण ! यद्भ यत्रे पारयामश्च गान्धारविष्यामः, कृष्णश्चेद्भ भुङ्क्ते स्वं गायत्रम्, न सर्वथै किं विमार्य शृङ्गान्ते भोक्ष्यते, ऊर्ध्वं मुहूर्तोपमानो स्म, पातयातेति सूपं यात साधनीया इमे।

५—निर्जिगत्सुः, प्रेष्यमाणं, ममाप्यमाणम्, आज्यम्, विनिपत्स्यम् साधनीयम्।

६—आहः, शंस्या, उद्गूर्नः, निवेशयाथः, अपीत्या, सूचिकाचितम् इमे साधु साधनीयाः।

२ पत्रम्।

१—प्रतिपदः, पदः, प्रोस्थम्, आनडुहं, आनडी, आतथा इमानि रूपाणि साध्यन्ताम्।

२—कुर्वन्तिव, छिन्दि, दग्धि, कुर्वन्ति, ततनत्तुः, अभोगम् इमे प्रयोगा साधु साधनीयाः।

३—संस्मर्तोधनम्, अधीयवासम्, अवधवासम्, पेक्ष्यिम्, देदीपत, चिन्मति, मरिरिषति, ईर्त्सति इति सिद्धिं लिखत।

४—सरिषति, अजर्या, संस्वेदितापते, वेवीयते इमे साध्या।

५—दुश्चराशिपना, क्रयणस्मास्पदे, सुभापते, विद्यति—इमे प्रयोगाः सम्यक् साध्याः।

वाक्यपरीक्षायाम्।

आराचन्मुखिनं कार्यमातिष्ठं समुद्रमाणे, देशुः पारदेनव-

शङ्कायाम् नोपसंहरते द्रुमः। अत्र आनिदरम् मागते-ह्वेत्:-
प्रयोगत्रयं सम्यग् वाच्यम् ॥

सन् १९११

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ।

१—ऐयः, देमतुः, अमादाम, कुर्यात्, संचस्करिव एते
सूत्राद्युपन्यासपुरःसरं साधनीयाः।

२—मवृषे, अवाध्याम्, खोनीहि, औननत्, अपपटत्,
मजीघतत् एते साधनीयाः।

३—पेविष्यत्, ऊर्णुनविषति, उविच्छिषति, अरिरिषति,
नीति, नास्वपीति इमे साधु साधनीयाः ।

४—मारियारीत्, अवर्वृतीत, औअटन्, अतितिरावत्,
सम्यक् साध्याः।

५—विद्वस्यते, समनायते, त्वादयतीति, संसाध्य
सजातीयापेक्षत्वे प्रमाणमुपपाद्यताम् ।

६—लोहितादिडाज्भ्यः क्यष्वचनमिति वार्त्तिकस्याभि
मतम् ।

सन् १९११

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—कण्ड्वादीनां धातुत्वं प्रातिपदिकत्वं भयस्वीकारे फलं
च निरूप्य एकद्वयस्यप्रकृतिसपत्नलाभ णिचि सति णि
लुङिति सिद्धिः प्रदर्शनीया।

२—नितपते पाणिम्, सम्रातें, क्रोधं विनयते, शास्त्रे
यामयते पतति संसाध्य पुण्यावितिं सूत्रं सोदाहर
व्याख्यायताम्।

३—शप्यते, युज्यते ब्रह्मचारी योगम्, कहं नु करोमि,
अपरापय, अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात्, अन्यम्, एत
साध्यानि।

४—अपथ्यं पापम्, स्तेयम्, लाघवम्, मेघः सामानाधिपम्, पाटुपटः, रञ्जिका सिन्दूरः-एते प्रयोगाः साधनीयाः ।

५—यिष्टा, बहुकरः, घनिष्ठमः, पदसंघातः, आशीः, यिमर्थं कुलम्, पूरकः, पीनं मुखम्, सहिष्णुः योगी-इत्याणीमानि साध्यताम् ।

६—नेत्रम्, जिगारः, पलिघः, इन्दुमशिरा मे धारयन्ति, किरा, कन्यादर्शं धरयति, अपमित्र प्राप्यते, अहयगारं कुर्यन्तं, काव्यशालम्-एषां सिद्धिप्रकारं दर्शनीयः ।

सन् १६०१

न्यायव्याकरणयोनिपमध्यमपरीक्षासु अनुवादे प्रश्नाः ।

अथ सोऽन्यायवहो देव ! ममापि परिश्रमता निम्नात्स्यां कोऽपि कुमारः शुभा तूदा च किलशयन् कश्चित् कृपात्स्यारोऽप-सर्पदेशीयः दुष्टः । स च मामगद्गदमगदत्, 'महाभाग ! क्रियस्य मे चिन्तां मादाप्यकाम् । अस्य मे मातामहानिषी निराता मनिकर्णसुरगुरबद्यनिह कुरे वंऽपि निरता (स्थविरा) ममैकत्राण भूता पतिता । तमनमपि माहशुद्धं मुंग्' इति । अथाहमस्येव कथापि (प्रमाणा) धृत्वं कूपादुद्धृत्य तं च बालमतमालीमुखाद्ध धूमाजिग्नि कर्णेन पृष्ठतः प्रहुविदूरक लकुचवृक्षस्य छिन्नाम् मायापुष्पानिसिः ममासीनमामुविशति सहयाय नतनलितवयवस्य अल्पमयम् । तात ! क एष बालकः, को वा भवान् कथं वेदमानदायथा इति । सोऽप्युगद्गदमगदत् । धूमनी महाभाग ! कश्चित् विदर्भो नाम अनपदः तस्मिन् भोजवंशभूषणम् महाधनार इव धर्मस्य, मनापराधिः पुष्यवर्मा राजासीत् ।

अस्योपाख्यानस्य हिन्दीभाषानुवादः कार्यः ।

विदर्भेश्वर भोजोपाख्यान के विषय में ऐसी किंवदन्ती है कि यह बड़े कुलीन महाराष्ट्र ब्राह्मण थे, बुद्धिमान् तो रहे

परन्तु यथोचित् विद्याभ्यास नहीं किया और अनवरत माता पिता गोविन्दगुप्त को अनुगत करते हुए ऐसे होगये थे कि सोलह वर्ष की अवस्था तक काशी में कभी देवालय में भ्रमण करते हुए किसी मन्दिर के पास में जब वहाँ आकर पूजन में बैठे पण्डित के बैठने के स्थान बैठगए किसी पण्डितने इनका तिरस्कार किया तब वह लज्जित होगए और अपने मनमें ऐसा विचार किया कि हीन पुरुष का जीने से मरना अच्छा है इस से इसी प्रमाद से विद्याभ्यास करेंगे या अपने शरीर को उसी को करेंगे ।

ऐसा निश्चय करके शालीग्राम के स्थानमें किसी पण्डित के बतलाए हुए मन्त्र का जप करते हुए निराहार कुछ दिन बिताये । अनन्तर देवी ने प्रसन्न होकर दर्शन दिया देवी कृपा से यह इच्छित विद्याध्ययन करके और ग्रन्थ बनाय करके बड़ी प्रतिष्ठा पाये ।

एषां वाक्यानां संस्कृतेऽनुवादः कार्यः ॥ इति

सन् १९१३

सिद्धान्तकौमुद्यां स्त्रीप्रत्ययान्तभागीय प्रश्नाः ।

१—कृष्णर्द्धिः, स्यूनोतुः, नघोष्ठः, प्रकृतबन्धबिल्वभवोत्, पञ्च एतान् सन्धी प्रभृत करकादिषु सन्धिकुण्डिकापाठफलं सम्यक् लिखत ॥

२—रामाः, उभये, कृष्णः, वस्तुतस्तु प्रियत्रयाणाम्, बहुश्रेय निशाम्, उन्न्याम्, हे मातः एते साधनीयाः ।

३—नेतॄणाम्, निर्जरैः, मल्याम्, धीराणाम्, एतान् साधयत । त्रयो यस्य कुलस्य प्रियास्त्रिस्रोयस्य अत्र विग्रहे सो लिखत साधुतया ।

४—श्रीपाय, वारिणि, प्रद्युने, हे धातः, हे धातृ, ...

रस्मै, राज्ञा, पुष्पकरम्, मञ्चः निर्याम्, (सन्, तुनः)
रूपाण्यासर्थं साध्याः ।
प्रमूताः, निस्सिताः, बहुकृतनगा, चतुर्दशवर्णाः, अनेका,
वाङ्गं वनितिधम्। अन्यदंशनिवर्णानुं क कम कि निर्वाति-
तम्, सर्वं विविच्य लेखनीयम् प्रयुदाहरणमपि लिखत।

भट्टिकाव्यद्वादिशसप्तसर्गान्तिमानि पद्यानि ।

पवने कपापुरुमहेश्व्रा नामसोमसन्धर्जमहाहवाय ।
न्वयाय कालदासनगाणो नरवै मुनिः श्रेयनि आनन्दः ॥ १॥
न देशोय निवर्तयिष्यन् रामं नृपः सांगरिमाण एव ।
अतो अरमार्जितेता विवाहराद्रुं ए मनो निबवते ॥ २ ॥
बलहस्तिनुरूनेनहु समुनि ननानि च नद्रमाकिन ।
यर्कं घनदहं स्तिरोद्धस्यविविष्टनेत्यामिनि सात्समेनत् ॥ ३॥
तुद्धि कुरामोगमनुवाभीनतो त्वत्र ।
वनहनगोणो स्वम पुनरीमोणनो नयत ॥ ४॥
रान बहुदत्तेषु रिन्द्वापरम् विरन्नवाद् ।
ती कृनमापद्विर । नर्मनावति नः दमयः ॥ ५॥
र हृतिनायीन तुरस्तं नासनोरवम् ।
मानं त्रिपाऽपापं व हूनद हुनवालिम् ॥ ६॥
विर्णुं अ कर्तव्यं मावस्नानि दर्शनम् ।
. वैदेहो निमाहो चाऽपर्णवानेः ॥ ७॥
स्ते महाना प्रपदाम्बधेन तुद्धलेखमेन व्याकरणपूर्वनिदर्शन
: पद्मानाधनेन च ध्यानदेशाः ।

सिद्धान्तार्थ प्रकाप्रर्वाहं वा

इदर्थेनुराणा, नासूनि, काल्भुन्, बालमधुना, नामपम् ।
रद्रमामि वीनद्बुन, नवतिस्पेव करौ महात्यागी यतेषु
अधिविनाम बारयेम् ।
ये, सर्वेषाम्, बालपनि, बालमती, है बहुधेनि, नाम,

[illegible]

१ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ११३
[illegible]
[illegible]
[illegible] ११४
[illegible]
[illegible]
[illegible]

धिद्धिरामानवमी यस्मिन्देवमद्भिरा ऽभूतसुग्मनीमृः ॥६॥

अनुग्रगुण्य दिव्यं दुन्दुभिध्यानमाशाः, सुरकुसुमनिपाते
ऽभिन्न लदर्शो वितेने । विमभित्र कण्डिस्यकालिलिह स्फुरन्ती
स्वमनिभृत्वषेलाणीविषाक्तु पयोधिः ॥७॥

एवं गङ्गा भगदाग्रवेन प्रविशन्दं पर्यादैः कीशविमहसा-
र्घनिकारणमदिनं स्वाग्रवैषः ॥

सन् १८१२

उद्गाहरणन्या ऽष्टयोनिषमध्यमपगीतासु, मार्गे महत्नाः ।
पेशहृदीडोतुमधुनस्व्वि धमानमेघाभिनमञ्जनधुनि ।
सुवर्णपूराकलिकाभराङ्कर्णं निजमधमन्नं शितिधामनमस्तनुम् १
गनस्तूह्ऽस्थागमनप्रणोन्नतं यदेति वक्तुं स्मरसीपते यदा ।
नमांनि मन्त्रानुदितानमणोऽपे गुरुस्मये यागम पद धृतताम्॥२॥
निरस्तूलवनस्य अमाभिसारिना मुदुर्मदिस्मा मदमो महीयताम्।
यमाग बाल्ये ऽतिगुणीकृतं मनुस्मन् सगाङ्कघमधिनानमापिसैः ॥३॥
हृदयमविषोदयादुदृढदिम दधातु पुनः पुरन्दरस्य ।
धनपुलकपुणोमजाङ्कुमाभदुमणयिनोऽनिपीडवत्तमत्यम् ॥४॥
दृधामनस्तारुणच्योमस्फुरत्तानुकारिणीः॥
त्रिणद्वृद्दे यो पस्तान्मक्षिमीः स्येदविद्रुपः ॥५॥

मा प्रोणपः पराधमातु.लहापेऽपि औचनि ।
तहपाक्रमनिदेशान्तु अनर्णापलेपवान्त्रिः ॥६॥
यानस्वशान्तिमाहादिमालायामनिवस्तुतिः ।
एकार्थेनगुणानार्ह मायको मायकानां ॥७॥
अन्यमेऽधिषधः श्रेयान् मीनये तारिकासिनि ।
पुराद्वायभुमामिदं वर्णनलन्तराम् ॥८॥

स्वपुः संदाऽन्यागृहीतहिंदंविशानसंदरजनस्य कोमा ।
कटरवनार्यानलामलेपुद्धापेव या स्वम्लधेऽलेपु ॥९॥
यानहिनाऽः कणदां गनसानुदभ्यतः स्येऽदलधाम्ममार्ग ।

तस्यानुयेलं प्रश्नोऽपि शेमसेनात्मनारम्यातनमश्वगाथः ॥१॥
अत्र नैगापिकैरन्नेनोऽष्टौ तद्न्येभ्यादितोऽष्टौ कांशः का
विंमहाद्विमदर्शनपूर्वकं दपदान्वयमणचलय दशमरेणा ।

सन् १६१३

कौमुद्यां कारकादिचातुरर्थिकान्तभागे प्रश्नाः ।

१—प्रातिपदिकार्थलिङ्गेति सूत्रे परिमाणग्रहणस्य प्रयो
प्रतिपाद्यानुलक्षण इति सूत्रप्रयोजनं निदर्शयत ।

२—पुष्पेभ्यः स्पृहयति, पुष्पाणि स्पृहयति, प्रासादे व
आमलकादु ग्रह एषु विशेषविभक्तिविधायकानि सूत्रा
प्रदर्श्य कृति कितद्धिते मामृदिति फक्किका व्याख्यायत

३—आयतीगवम्, शङ्कुलाखण्डः, तीर्थकाकः, सुवअग्नी, द्व
वाहवाहवि, पञ्चगन्धिः एतानि साधयत ।

४—धानाशष्कुलि, आग्निमारुतम्, गोष्ठश्वः, पदातिः, अ
मिन्धः, सुरापणाः माश्वाः एतानि कथं सिध्यन्ति ।

५—कौञ्जायन्यः, वैनतेयः, सौभागिनेयः, गार्हेयः, ताद
पौरवः, कुन्ती, एतान् साधयत ।

६—स्यङ्स्पयोर्डित्वप्रयोजनं ममु ।पाद्यकार्त्तिकिनः काश
हविः, धनुकम्, मातृकगीणः, मङ्गलः एषां सिद्धिं निदर्शय

भट्टिकाव्ये प्रश्नाः ।

१—त्वयि न स्थिते प्रीतिस्तुभ्यं निघ्रामहे वयम् ।
उत्तिष्ठमान मित्रार्थे कस्त्वां न बहु मन्यते ॥
कोपात् काश्चित् प्रियैः प्रस्तमुपायंसत नाऽऽयथम् ।
प्रेमजिह्मानमानास्तु प्रायोऽऽयच्छन्त कामिनः ॥

२—संमिश्रपरिमाणोऽपान् मायां व्यज्ञिज्ञिपुद्विषः ।
आगात् पिपक्षिपुर्वायुः कल्पान्त इव दुर्धरः ॥
भ्रातां मातृष्वसेय्याश्च रावणस्य लुलाव यः ।

मातुः स्वसुश्च मनयान् भगदीन् निभ्रयान च ॥
—दुर्गं दुर्गं वाहमभागतं गतं महोमहीमनुतिरोचित चितम्।
सभं समस्मादरणेपुरं पुरं परी. परीःस्वनिराकृतं फलम् ॥
—पर्याप्तमस्य मद्दिरयान् वासांसि चामूपमूग्रानि दृष्ट्वा।
क्षोणी-सपत्न्यां मदतुः ममाते मगदावमानाऽनुरायेमेमोलः॥
—प्रबोधकालाद् विरहोऽन्वयतो मामूर्धघोष परिशुष्यमाणाः।
हीना महान्तश्च ममन्यभोगुर्वौन्योन्यश्चापदत्तादिदृष्टाः ॥
एते मनाका वणडाम्बगमुखे। पर्याप्तमस्मात्पुरमस्मद दया-
ः, देशाद्दि न परार्थं साधुत्वश्च साधु मदर्शनीयम्।

सन् १८१३

सिद्धान्तमुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डान्तभागे प्रश्नाः।

—शक्तिसादृश्ययोरतिरिक्तपदार्थत्वमाशङ्क्य किं समाहितम्।
—द्रव्यत्वजातौ किं मानम्।
—पृथक्त्वस्यातिरेके का युक्तिः।
—प्राभाकर पार्थिवत्वे किं मानम्।
—ब्रह्मत्वजाति. कथं सिद्ध्यति।
—शरीरत्वस्य जातित्वे को दोषः।
—गगनसद्भावे का युक्तिः।
—आत्मनः क्षणिकविज्ञानरूपत्वे नित्यविज्ञानरूपत्वे वा को दोषः।

सन् १८१३

सिद्धान्तकौमुद्याः दीपिकादिभागे प्रश्नाः।

—व्याधिकः, मालाप्रस्थकः, शाकमशिरीषः, वाश्वत्थिकः, नाग-
रकः, एतान् प्रयोगान् सूत्रमस्यतापौर्वम्यामपुरस्सरं साधय
—मालामिकः, पौण्डरीकोः भिक्षुः, पन्थः, कर्पटस्थिकम्,
पक्ष्मैरिकः, एते प्रयोगाः सूत्रोपात्तपुरस्सरं साधनीयाः
—रहंवरीणः-समीऽमीनः, समायां समायां विजायते गृहो।

सुगम्, अश्वर्वेड्यम्, एतेषां साधनाय सूत्रद्वयमवश्यं
अभिधातव्याः ।

४—स्थेयस्ता, हस्तायतः, पाचाटः, पञ्चमी उष्ट्रः, इह, एतेऽपि
तथैव साधनीयाः ।

५—वराग्निः, मद्राकरोति, निष्कुलाकरोति दाडिमम्, देवा
अर्जुनतोऽभवन्, अनिग्रहस्यधनसेपेच्यकर्तरि तृतीयागाः
एतान् प्रयोगान् प्रसाध्य सूत्रं व्याख्येयमिदम् ।

६—गतगता, सत्यां करोतिमृगम, गरिपदि घट्टेभ्योवृष्टोदेवः
शय्याकरोति, देवत्रा वन्दे । एतेषां साधनोपयोगिनः सूत्रार्थ
प्रत्यया वक्तव्याः ।

७—वैनयिकः, कार्म्मणम्, आधिकः, द्विपदिकां व्यवसृजति
एतान्प्रत्यक् साधय ॥

भट्टिकाव्यस्य १५–१६ सर्गयोर्वा ।

१—शुक-पणवधेणुगुञ्जाभेरीपेलोरुम्हल्लरीभीमरवम् ।
दक्काघण्टातुमुलं सघण्टं परवलं व्योऽऽया ससद्यम् ॥
इदं पद्यं व्याख्यायताम् पूर्वार्धे समासश्च ।

२—अलिगणविलोलकुसुमं सकमलजल-मत्तकुररकारण्डवग
णम् । फलिसंकुलमीमगुहं करिदन्तसमृद्धसरलवसुध
वगहम् ॥ अस्यार्थो वर्णनीयः समासाद्रे समासाश्च ।

३—निमित्तयन्त्रैः रथिनां रजोभिर्दिशो, मरुद्भिर्विहतैर्विलोलैः
समायहोभैर्गुर्णवभिघोषैः कन्दन्ति मन्तीरमिवाभितप्तम् ।
इदं व्याकरोतु समन्वयो व्याख्येयः ।

४—धन्यानां मेनिबभरेण गिरि मही मण्डलसंश्रयाणाम् ।
वसुधार्थं तुङ्गाङ्गपन्नगरिहोल्लोलवनुधान्याम् ॥
इदं व्याकरोतु समासोऽपि सर्वत्र प्रदर्शनीयः ।

५—अनाऽनुरागेण युतोऽयमाह: फलाऽनुबन्धः सुखिताऽऽसनोऽ
ऽपि वगीतोऽप्युपनाथ मपि कामाऽऽदिपहद्गर्भिताऽपि

इदं पद्यं सप्रसङ्गं व्याख्याय चतुर्थीति समासो वर्णनीयः ।
—संधौ विनो वा जनयेत्स्ववृद्धिं इत्यादिपदं योपनिषत्प्रयोगे ।
आश्वयेदस्य अन्तं परेशी विग्राह्य कुर्यादनहीनसंधिम् ॥
सप्रसङ्गो व्याख्येयोऽयं श्लोकः ।
—तुङ्गा गिरयः देहा श्यामं सलिलं समीरणो रसदारी ।
अहिमो रविकिरणगणो माया संसारकारणं ते परमा ॥
अस्यार्थः स्पष्टं निरूप्यताम् ॥

सन् १६१३

— जुहोत्यादिगण धातूनां कौमुद्यां प्रश्नाः ।

—बिभर्ति, जहोति, जहाति, अजिहासन्ते, देवदत्तः, पसति एतेषां साधनप्रकारं लिखत ।
—जिघाय, देयतुः, चमथ, निष्कुरति, अधाग्धाम् साधयैतानि रूपाणि ।
—अमिमन्थन, अशिश्रयन, दुधूषति, सराविता, अवधीत्-निर्देशेन एतेषां सिद्धिम् ।
—अजघोः, मिमीते, पुत्रीयति, समिधिता, ओरस्यति बालः, लोहितायति-एतेऽपि साधनीयाः ।
—शृङ्गारवकारान्त भो नूतनं जिनामिति कविकता माधुर्या० ।
—धौविकानुवर्णीयाद्धूयिर्यमनुवर्णितः । सकृतः प्रस्तयो भेदः सप्तस्तागन कलिष्यते । तारिकादिमानुदाहरणादि प्रदर्शनपुरस्सरं प्रगुणयत ।

भट्टिकाव्यस्य सप्तदशाष्टादशसर्गयोः ।

—अपूर्वपर्वंश्रमुखेन्दं विदाजार्त्तैलगाऽभ्युपन् ।
समानितान् दानाऽविनीत् चाऽऽत्मनपद्यम ॥
—अनुजोद् दशकिश्चद्वनदाकिपकत्र समानन ।
अस्वनस्य महापोदं न च वश्रमन ना पुरोत्र ॥

सुखम्, आगत्य, अतन्नाशं गत, गेहमनुप्रवेशन, एते प्रयोगाः साधनीयाः।

भट्टिकाव्यस्यैकोनविंशादिसर्गेषु वा।

अत्र त्वेनाश्चहेमाद्रेर्वं धेत्य घोरम्यच्युतम्।
स्येत कादेषु वघूनां देवाः शोकाकुल नभः ॥१॥
मन्युं यत्र मेरुगतं बालवृद्धस्य राजन् शास्त्राऽगिरा सद्मनि सुषिर संनिधि मे क्रियासुः। संदीप्ताः सुरमुनि-गतं यामेनि साउपमे। संमुग्मीप्ताः सुमनपनैरिन्द्रिया-मीहितानि ॥२॥
कृताञ्जलिस्य धराय निश्चस्याऽऽचिरन्न क्रमम्।
रावणायाऽऽयुध संदीये हविर्गुढचे पावके ॥३॥
स्याद् सहर, द्रोणस्य, स्वार्तं अद्रि नभो धम।
दुर्नीदमानलिप्सोतो ! शुभं ज्ञातुं पटस्व मे ॥४॥
संशयं माकरिस्यस्वतश्चं सुदूमानसा।
मृगामयैर्मंशाप्यनसं राम सीतानिवप्यनम् ॥५॥
दैत्यवये महाराज प्रदव मनाऽऽरिष्यपा।
ममापि जातु तत्रापि किं नाऽलेपयन्युमीहितम् ॥६॥
संवाङ्क्षिः मकुसुमरेणुभिः समीरैरागम्य पैदुफलयाभिर्नियतैः।
इत्यौनञ्जिमंधुरस्मैरच धात्रगतामाप्यानो रिपुवधसंभवः प्रमोदः

एषां पद्यानां पदच्छेदपुरःसरं व्याख्या कार्या।

सन् १९१३

न्यायव्याकरणज्योतिषधर्मपरीक्षायाम्, अनुवादे प्रश्नाः।

कस्मिंश्चिदमार्गवत्याऽसारसंसारलीलाक्रमाकुलिते भगवत्पादार-विन्दमकरन्दरसनिमग्नोऽमरगणपरिवृढैरभिपूज्यमानो दिवि सिद्धसाध्यगन्धर्वमुनिगणैरप्युपसेव्यमानः परमेश्वरानुध्यान-व्यवसितसकलजगदभिप्रायः स्वभवनाधिरोहस्य कमलकोशल-दं सकलापालापाकुलितसलिलस्य कमलवृन्दस्य विलासशालिनो

अन्ताशयस्य कूले त्रिगुढको महेश्वर इव ...
चिन्तापनयनाय विचचार । स तत्र कमपि मत्स्यं
लालालसं तासणु एव मकरकवलितं विलोक्य ।
विस्मयं विस्मयेनाह । अहो यदि धाता प्रतिकूलस्तर्हि
महोद्यमेन राजजनपरिश्रमेणापि न दुःखनिवृत्तिर्न च
भवति । यस्य तनयो विरञ्चिः सुहृच्च निशाकरोऽस्ति, स
अद्वेन हिमेन विलोप्यते केवलमेकेन कारणेन कुत्र रोगान्मुच्यते
दुग्धसिन्धुतनयस्य महसूर्यविभालितस्य ।स्मरबन्धोः प्रमथ
लक्ष्मीभूषणधरस्य विधानेनापि कलङ्कमपहिनयः ॥

एषां संस्कृतवाक्यानां हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः ।

एक गाँव में माधव यादव दो मित्र रहते थे। एक दि
माधव ने यादव से कहा कि मित्र हम दोनों का कुटुम्ब ब
भारी है। बिना धन के निर्वाह नहीं होता है किसी दूसरे दे
में जाकर धन का उपार्जन करना चाहिए जिससे सुख से का
बीते। यह सुनकर यादव ने कहा भाई तुमने बहुत अच्छी बा
कही चलो कहीं चलें, कुछ दिन बीतने पर दोनों ने एक अ
मुहूर्त विचार कर प्रस्थान किया। जाते जाते एक वन में पहुँ
तो क्या देखते हैं कि सामने एक बड़ा भयङ्कर भालू घुर्रा
चला आता है। भालू को देखते ही दोनों के प्राण सूख ग
माधव तो चटपट एक पेड़ पर चढ़ गया। परन्तु यादव
जब कोई उपाय न सूझा तो मुर्दा के समान श्वास को
कर पृथ्वी पर लेट गया। इस समय भालू उसके पास
और उसकी नाक और कान को सूँघकर उसको मरा हुआ
कर चला गया। भालू के चले जाने पर माधव पेड़ से उत
यादव के पास आकर बोला—भाई यहाँ भालू चला गया
किसी बात का डर नहीं है। यह बात सुनकर यादव उठ बै
माधव ने यादव से हँसकर पूछा कि मित्र तुम्हारे का

न् ने क्या कहा । उसने उत्तर दिया कि भ्रातृ ने यही याद
ी कि कपटी मित्र का विश्वास कभी न करना ।

सन् १८१४

सिद्धान्तकौमुदी कारकादचातुरर्थिकान्तभागेभ्यः ।

—सर्वेऽपि कर्तादिरिति कविकर्मादिस्त्वयम्, हिमवतो गङ्गा प्रभवति, दुःखेन ग्रामं ग्रामस्य वा, इदमर्थोऽयं मोदो को- टाया सर्वं विवेचेत्, एतेषु विशेषविभक्तिविधायकानि सूत्राणि प्रदर्शयत ॥

—भूतपूर्वे चरडिति निर्देशाद् भूतशब्दस्य पूर्वनिपात इति प्रत्यक्षवाद विश्वासमवस्थाहृत्य प्रपत्ता इत्यस्यार्थं प्रकाशयत ।

—नृतिमतिषु, पटुधेयसी, स्वातिमार्तं कर्म, पुत्रौ, नाथ इमाः एते वर्षं निश्चन्ति ।

—पदबोधम्, किंलका, आत्मनः, मत्सराः, सुकुमाः, कपी पदम्, एषां साधुत्वविधायकानि कानि सूत्राणि ?
जीवन्तात्मनः शौलेयक., गार्गी, धैवाः, कार्णच्छिद्रकः, एषां साधुत्वप्रक्रिया प्रदर्शनीया ।

—भीमसेन, उग्रसेन, चित्रसेन, शब्देतस्योऽपत्यार्थे. इत्यपे कृते कीदृशानि रूपाणि भवन्ति तानि प्रदर्शनीयानि ।

भट्टिकाव्ये ।

—आदिदेशाथ शत्रुघ्नं नाऽगुप्यत नायकान् ।
रामं सुरमूर्धमालोऽसौ कर्विरिदृशजितम् ॥

—संतर्पयसि मृषा किं त्वं दिदृक्षुं मां मुगेक्षणे ।
ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः स्वधर्मो रक्षसामयम् ॥

—रामस्य शयितं भुक्तं जल्पितं हसितं स्थितम् ।
प्रक्रान्तं च मुहुः पृष्ट्वा हनूमन्तं व्यसर्जयत् ॥

—राक्षसैर्दिदेविषुं संख्ये दुधूषुः परिघं कपिः ।

यदि विपुरीरः क्रोमिमोऽस्तु वृद्धस्याऽऽदयत् ॥

५—परस्परमेयमर्थं स्वं दुर्बलं प्रत्ययाथाः ।
रिपौ रामे च निःशङ्का नैनरक्षेपङ्करं चिरम् ॥

६—स त्वं हनिष्यन् दुर्बुद्धि कां यज्ञ ममाज्ञया ।
मा नाऽक्रमी राज्ञभार्यां वः महनाशीमान विक्रमम् ॥

७—यमी मरुत्वान् वि-कृतः स-मुद्रा, यमो मरुत्वान् वि
स-मुद्रः । यमो मरुत्वान् विकृतः समुद्रो यमो मरु
विकृतः स मुद्रः ॥

८—रघुतनयमगात् तपोवनस्थं विधूतजटाऽजिनवल्कल
मान् । परमिव पुरुषं नरेण युक्तं सम-शमवेश समाधि
ऽनुजेन ॥

६—सास्यैव लोके विजितेऽपि रामे किमुयतं म धनुरप्रसा
हन्तुं क्षमो वा यद् लोचनेषुर्विधो विरेजेव किमङ्गमे
एतं श्लोकं दण्डान्वयमुखेन व्याख्येयाः ।

सन् १६१५

न्यायव्याकरणज्योतिषमध्यमपरीक्षासु माघे प्रश्नाः

१—प्रजन्ममात्रस्फाटिकनखश्रीगुणवतोऽयतालुद्गतपांशुभि
पुरः प्रवालैरिव पूरितार्धया विभान्तमच्छस्फटिकाक्षमा

२—जगत्पयपतिमदर्शमनुना न पन्निपन्तुं समभावि भानु
प्रमहा तेजोभिरसंपग्रतां गतीरदस्त्यया नुन्नमनुत्तमं त

३—तदीयमातङ्गघटाविघट्टितैः कटस्थलप्रोषितदानवारिभि
गृहीतदिक्कैरपुनर्निवर्तिभिश्चिराय याथार्थ्यमलम्भि दि

४—यशावलेपाद्रघुनापि पूर्वे सत्यपाश्रये तेन जगज्जिगीषु
सतीव योषित्प्रकृतिः सुनिश्चला पुमांसमभ्येति भवान्त

५—पूर्वपद्मदिशामारमहपदाटलितद् ली ।
देवनीचरलोऽस्पिदपरिपूर्णतुटे दर्शौ ॥

६—सदा गरीयान् प्रभुश्च हरिमयी हि कार्यतः ।

स्यात्तादृमिश्रो मिश्रे च सद्ब्रह्मादृतावपि ॥
७—कण्ठेकालगुणं मधुरलिं प्रणीयसीम्।
प्रसाद वर्द्धनमुक्त. फलागुणवाह्याह्वयः ॥
८—उपेयिवांसि कर्तरि पुंस्याख्यानशालवीम्।
दाक्षायणीगुणापस्तैर्वायोनि पदैस्तव ॥
९—रुक्मा इति प्रामस्सौ, चनात्मा रागं विचिन्त्य इति पर्यवसौ।
अदनामनेवम्न समक्ष्णोर्तः नमं पयुर्भिर्वलर्षःपुंशानः ॥
उदृहूय मेघेरण पव लांचमघं गुणोन्द्रैरिव सन्चलीताः।
आलाकपामान हरि.पत्म्लांनेद्रैः स्मृत्वीपिंदमिपास्तुराशिम् ॥

अत्र मैत्रावरुणोऽसौ, तद्भावित्रोऽसौ श्लोकाः बोधविमदादिप्रसर्गनपूर्वकं दण्डाग्ययमवलम्ब्य स्पष्टं व्याख्येयाः। केवलं टीकानुपूर्विलेखेऽङ्गलाभो न भविष्यतीत्यवधेयम्।

सिद्धान्तकौमुद्याः दीपिकादिद्वितकृत्प्रक्रियान्तभागे प्रश्नाः।

१—कण्ठेस्थ सहयम, कण्ठेस्थ पायम्, वैतुआरिकः। सामयिकम्, सर्वचर्मीणः। एषां साधुत्वं सूत्रोपन्यासपुरस्सरं वक्तव्यम्।

२—विमुणः, उतयत्ः, अधरान, अंहिष्ठः, यथायथम्। एते प्रयोगाः यथार्थसूत्राणामुपन्यासेन साधनीयाः।

३—पैषाल्यम्, पैतृष्वसेयः, बाहुवर्तिकः, कटपटचलीयम्, सारदैमनः। एते प्रयोगाः सूत्रस्य यथार्थप्रदर्शनेन साध्याः।

४—वाक्यैविकः, शालातुरीयः, दाक्षिप्रियः, कर्मंदिनः, तापबोधः, एतान् प्रयोगान् साधयितुमर्थप्रसयसूत्राणामुपन्यासः कर्तव्यः।

५—तैत्तिरीयकम्, पैङ्गरस्म्, पुरोडाशीयाः, कायिकः, मातृभोगीणः।

एतेषां साधनोपयुक्तः प्रत्ययप्रभावा उपस्थापनीयाः।

भट्टिकाव्ये द्वादशत्रयोदशचतुर्दशसर्गेषु वा ।

१—ततो दृशाहरः सुमित्राऽहि ह्लदं
अनेकवज्ञनयनभानितजिह्व प्रवार्य पाणि नमि.
इदं पद्यं व्याकराय तृतीयपादे द्वितीये च

२—नियम्य कुलिशाऽऽकुञ्चनुमयाति कि मूहि भूमी ।
मानुम । आद्यन्तविपर्यतोपनिमन्दु द्योषाम
शिव-कदाम् ॥
अयं श्लोकः विनयामेविपद्याधनमथमपादद्वयसमा
नपुरस्सरं व्याकरेयः ।

३—मालेगणविलोम ...
फणितं कुलगीतमुद्दे करिदृश्नसमूहमरसपतु आवप
इदं पद्यं समासवर्णनपुरस्सरं व्याकरेयम् ।

४—सहसा ते तदहरिणा गिरि सुमरा
नीरगिरिमारूढा रामाऽऽगमकलसमयत्तु लक्षाए
इदं पद्यं व्याकरणनाम् द्वितीयपादे समासोऽपि च

५—समुपेतुः कशाघातैरश्व्याकर्षेर्ममद्विटे ।
असयाः सद्भुदुर्मीरे रक्ष निभ्रकाचमं ॥
इदं व्याकरण प्रकरणमस्य पक्षद्वयम् ।

६—हो विमं तदमगुनो वैराधविद्य निरीक्ष्ये ।
विचकार ततो रामः शरान् संतप्तबुद्धिदः ॥
अस्य व्याकरणं कृत्वा क्रियापदं साधय ।

७—अक्षौ दृशौ विनश्यान यमं मानु न विस्मये ।
दैवं निनिन्द, चकन्द, देहे चाऽनीव मन्युना ॥
इदं व्याख्याय कर्ता च पक्षयो धातुरपि वक्तव्यः ।

भट्टिकाव्यस्य पञ्चदशषोडशसर्गयोर्वा ।

१—मूर्छां द्विषमिवाऽस्तैषीत् यं व्यावद्धवपुरादरात् ।
दयानिनाऽतैषीद् दृशाऽस्थाद्धीर्दिविद्विषः ॥

—उदन्वानिपुरम्भोधि वानराः सेतुमास्यरे।
मक्षोऽक्षिराऽऽहरत्तत्र, प्रत्यवासिषत कोऽनिलम् ॥
—स तामविघ्नयज्ज्योतां वानरेन्द्रस्य चाऽमुचत्।
प्रापतत् मारुतिस्तत्र तां चाऽलभ्योऽधिवह्निगताम् ॥
—अविध्न बलनाः शरवमेवाक राक्षसा रणे।
तत्पक्षमदशामाय माहेन्द्रं लक्ष्मणेरितम् ॥
—अशोकृषिष्ठ मारीचं प्रगलाविष्ट चाऽऽकुलम्।
अरुन्धत शरं रक्षः हन चाऽस्थगयिष्ट ताम् ॥
—प्रहर्षां स वरः, सीतां राघवः कामविह्वलः।
वपुनरदर्यास्सुत्रं नरमान् किं विलाऽस्थावयत्स्यति ॥
—सेव्यते मुनिभिस्त्यक्ता स्यनविहास्यभिद्विषः।
शास्त्रेंऽस्तव संग्रामे समवर्तीमृग्यानिभिः ॥
एतास्माधुप्रावग्याय देवाद्विपरदानां पदमोपन्यासपूर्वकं
साधुत्वं लिखत ॥

सिद्धान्तकौमुद्यभिप्रायद्विगणयोः प्रश्नाः।

—अभूव, अभूवन्, गत्वा, हत्वा, अगमिष्य, अद्रमिष्य। एते
सूत्रोपन्यासपुरस्सरं साधनीयाः।
—गत्यर्थनिमित्तस्थलस्य उदाहरणद्वयमनुवृत्तिरस्ति नवेति
सोपपत्तिकमुच्यताम्।
—आसनात्, अध्यैवातःम्, आपद्, अपपदन्, एते कथं
सिध्यन्ति।
—चरत्, चकात्, विद्-जागृ-दरिद्रा धातूनां लिङिपदमयुक्ते
रूपाणि लेखनीयानि।
—जजनुः, अजक्षुः, विद्युः, विविदुः।
एतां सिद्धप्रकारो लेखनीयः॥

सिद्धान्तमुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डान्तभागे प्रश्नाः

१—द्रव्यत्वजातौ किंमानमुक्तं विश्वनाथेन ।
२—तमसोऽतिरिक्तत्वमाशङ्क्य किमुक्तम् ।
३—प्रतिपदव्याख्यानिप्रदर्शनपूर्वकं जातिलक्षणं व्याख्यात
४—जातिबाधकाः के, कानि च तेषामुदाहरणानि ।
५—चाक्षुषतेजस्त्वे का युक्तिः ।
६—कालस्यैकत्वे क्षणदिनादिव्यवहारः कथमुपपादनीयः
७—दिशः सत्त्वे किंमानम् ।
८—ज्ञानलक्षणसन्निकर्षानुपगमे को दोषः ।

सन् १६१६

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः

१—लाक्ष्यम्, शिवेहि, धाम्यरिः, प्राङ्ङग्रः, मातुःकृ
पकारिनः, एषु सन्धिकार्याणि सविस्तरं लिखत ।
२—हे सुधे हे सुधि इत्यादौ नलुमतेसूत्रस्यानित्यत्वात्
गुणः कथं साधितः सूत्रकारेणेति तत्सूत्रानित्यत्वं
समर्थनीयम् ।
३—त्वत्कपितृकः, यूष्णः, अतिमत्विः, नोभ्याम्, क्रः
धूमघ्नः, अदमुयङ्, महोभ्याम् एते प्रयोगाः साधुमा
४—'न चाहलोपः स्थानिवत्, इति फक्किका विशद
स्थापनाम् ।
५—गार्ग्यायणी, चतुर्दायणी, दंष्ट्रा, वृषली, वैदी एषु
याणि निरूपणीयानि ।

सिद्धान्तचन्द्रिकायाः पूर्वार्द्धे वा ।

१—सर्वेश, देदेशं, गुणुनानि, तवच्छत्रम्, मनोरथः, एषु
कार्याणि निरूपयत ।
२—वर्णाश्रमेतराणाम्, सख्युः, तिस्रः, प्रियक्रोष्टुना, वा

पद्याः षड्भिः, देशास्मान् पाहि पर्णानि रूपाणि तत्सरलार्थो-
पन्यासपूर्वकं साधयत ।
-पराको, पलाका, पङ्क्तु, पमतो एषु विशेषकार्याणि लिखत।
-धिग् ब्राह्मण, गर्मेनैनि, मा मुलः संसारः, शतं दायी एषु
विभक्तीनां प्राधुर्य प्रदर्शयत ।
-शाकपाणि प्रसंशय पञ्चाति क्रियाद् दक्षिणाभिः एतेषु समास
शास्त्राणि निर्दिशत ।
-शौनकदिनेशः प्रणिनम् अघोनां विधिवत् फलितः एकैकपा-
दुस्था एतेषां सिद्धिमुपपादयत ।

भट्टिकाव्यस्यादितः सप्तमसर्गान्तभागे वा ।

-मार्गस्वनुजित्तस्य शिवं समाधेर्विशन्ति रक्षांसि वने क्रतूंश्च
मानि क्रियाशेषनिराकरिष्णुर्दुर्ह्हद् रामः सह लक्ष्मणेन ।
-महोदयानां गवनाऽनिमात्रं सुगन्धदे पक्ष्मरजित्यदेशे ।
द्विषोऽपि यत्रायुधभूषणानां हिंसीयते वीरवधां न भूमिः ॥
-यस्यास्तनाम दृश्यन्तं च नाना शरावाऽवकाशे धतिसंप्रदस्तम् ।
मान् धौनिमानाह मुनिस्तपःक्रम निश्वासमाभ्य विपनास्त शेषवम्
-उपसं दृष्यनो बवन शुद्धवल्लालकुण्डलम् ।
कुर्वाणः परवनः सद्य यतिरक्षो पुरुमाऽऽसना ॥
-महापालनमलं क्षमवाऽवर्गा नानविश्वुदः ।
पुष्टं मनैव कि पक्षं दृष्टिप्रानि यथा हरिः ॥
-ससुरोत्त न नभाकिम सरवयत प्रनीश्वहम् ।
निश्वभूयं गगनस्य दिद्धुहार्यो बलिस्यसि ॥
-मीनाविलं न कलंयं पादन्नापाति दर्शनम् ।
सरयावी नु वैदेही निमाही चोऽयंवातैः ॥
एवं महाका -क्षोहविमहत्वाधौनसपादस्य सन्दर्गादिवर्णेन
कं विद्धं स्वाचेदमा ।

सन् १९१८

किरातार्जुनीये प्रश्नाः ।

१—अनेकराजन्यरथाश्वसंकुलं

नयत्ययुग्मच्छदगन्धिरार्द्रतां भृशं नृपोपायनदन्तिनां म

२—कथाप्रसङ्गेन जनैरुदाहृतादनुस्मृताखण्डलसूनुविक्रमः

। तवाभिधानाद् व्यथते नतानन.

३—परिणामसुखे गरीयसि व्यथकेऽस्मिन वचसि

अतिवीर्यवतीव भेषजे बहुरल्पीयसि दृश्यते गुणः ॥

४—अपवर्जितविप्लवे शुचौ हृदयग्राहिणि मङ्गलास्पदे ।

विमला तव विस्तरे गिरां मतिरादर्श इवाभिदृश्यते ।

५—तान् भूरिधाम्नश्चतुरोऽपि दूरं विहाय यामानिव वास

एकौघभूतं तदशर्म कृष्णां विभावरीं ध्वान्तमिव प्रपे

६—अथाभिपश्यन्निव विद्विषः पुरःपुरोधसाऽऽरो

हति । बभार रम्योऽपि वपुः स भीषणं गत क्रियां

इवाभिचारिकीम् ॥ ६ ॥

७—अनहितहृदयो विधाय मोऽर्हामृषिवदृषिप्रवरे गु

तदनुमतमलंचकार पश्चात्प्रशम इव श्रुतमाससाद नरेन्द्र

एते श्लोकाः प्रतिशब्द

भावनिरूपणपूर्वकं स्पष्टं व्याख्येयाः ।

सन् १९१९

कारकादिचातुरर्थिकान्तसिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः

१—पापेऽभिनिवेशः समतिक्रामति, यदि हरेः संभार

ऽभ्वहन्त ऽन्तम् , मदृश मामधिकरिष्यति, एतान

णिककार्यनिर्देशपुरःसरं साधयित्वा, कर्तृनिस

यमहणस्य सन्निपुत्रानिमूले क्तिमहणस्य च प्रयोजन

२—उपसर्गम, परांकम , उपसमिधम् , नीर्थकाक, एक

राजान्तरम् , पर्देहरम्, एतान् साधय ।

—भागनेयः, सर्वमगः, त्रिककुदः, विश्वदेशः, शीतोष्णे उदके
ग्नः, गाम्रपर्वनम , सुगन्धिः, रक्तपूता, पशु विशेषकार्य-
मिर्दिश्य, केशाकेशि, इत्यस्य द्वितीयादौ रूपं प्रदर्शय ।
—गोत्रेऽपत्ये ठोलेतिकारिकां व्याख्याय, शौनकः, माद्रमातुरः,
गौधेरः, स्नानमा, शार्ङ्गिपुत्रकायणिः एतानपि साधय ।
—दैवदत्ता, प्रष्ठ्या वाश्रिः, उक्थम् , शुनासीर्यम् , गालि-
कम् , पारिमोपम्, एतान् पङ्क्तिस्थाक्यानपुरस्सरं साधय

भट्टिकाव्येऽष्टमादिसर्गचतुष्टये वा ।

त्रिपभि स्यन्दमानानां मूर्ध्नी दक्षिणतोनिधी ।
पर्येनां कोमलं मार्गमकौमुदीदुनिषेवितम् ॥ १ ॥
प्रायशःशिखिरिणः प्रसमुत्पादयन्त नाऽऽस्मपम् ।
मश्रिकामप्रातासम्भोऽर्धयाऽरुन्धत कामिनः ॥ २ ॥
गुरुपुः स्वमानप्रमाणां विवर्णिधुतं मम् ।
अवलिप्ताऽत्तमप्रभयं यदि दग्धुं दयानतः ॥ ३ ॥
दृष्ट्वा मित्रमर्मोऽसौ मीमाः अन्तमपऽऽस्यपः ।
प्रवेशलं पर्ने माने मनीचर्ं चन्द्रमण्डले ॥ ४ ॥
निद्रारम्भा दीता देहे लंग मतेश्वरम् ।
मिदक्षम्पाऽऽर्दाता देहेऽलंकाम-तेश्वरा ॥ ५ ॥

नदद्धन् प्र वानीयऽकिरन् पयोधेः,
कूलस्थितानीलतानि तरूनऽपुष्यन् ।
पुष्पाऽऽसन्नालेऽप्रसुखान्ऽनायन्,
तान् किमपि मग्नमिमोऽभ्यष्ट्र ॥ ६ ॥

प्राऽऽसमासेदुपि चन्द्रवाग्नी पुण्यतदेतेष [illegible] ।
समालम्बे त्रिपुनिबद्धर्वा यदाः प्रदायः [illegible] ॥ ७ ॥
ज्योधश्चान्द्रमवद्विश्याम् , यानाभि [illegible] ।
सीतां सपायां जहुः प्रमाते मन्दा [illegible]

एते श्लोकाः अधोरेखाङ्कितस्थलेषु साधु
कोशविग्रहादिसमुपन्यासपूर्वकं व्याख्येयाः ।

सन् १६१६

व्याकरणन्यायज्योतिषमध्यमपरीक्षायाम् माघे प्रश्नाः

१—विहङ्गराजाङ्गरुहैरिवायतैर्हिरण्मयोर्वीरुहवल्लितन्तुभिः ।
कृतोपवीतं हिमशुभ्रमुच्चकैर्घनं घनान्ते तडितां गणैरि

२—कृतः प्रजाक्षेमकृता प्रजासृजा सुपात्रनिक्षेपनिराकुलात्म
सदोपयोगेऽपि गुरुस्त्वमक्षयो निधिः श्रुतीनां धनसम्पद

३—सटाच्छटाभिन्नघनेन बिभ्रता नृसिंह सैंहीमतनुं तनुं त्व
स मुग्धकान्तास्तनसङ्गभङ्गुरैरुरोविदारं प्रतिचस्करे न

४—अथोपपत्तिं छलनापरोऽपरामवाप्य शैलूष इवैष भूमिक
निरोहितात्मा शिशुपालसंज्ञया प्रतीयते संप्रति सोऽप्यस

५—ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तर्वासलब्धाधिवासया ।
मुखामोदं मदिरया कृतानुव्याधमुद्वमन् ॥

६—निरुद्धवीवधासारप्रसारा गा इव व्रजम् ।
उपरुन्धन्तु दाशार्हाः पुरीं माहिष्मतीं द्विषः ॥

७—अप्यनारभमाणस्य विभोरुत्पादिताः परैः ।
व्रजन्ति गुणतामर्थाः शब्दा इव विहायसः ॥

८—सम्पादितफलस्तेन सपक्षः परभेदनः ।
कार्मुकेणेव गुणिना बाणः संधानमेष्यति ॥

९—त्वष्टुः सदाभ्यासगृहीतशिल्पविज्ञानसम्पत्प्रसरस्य सी
अदृश्यतादर्शतलामलेषु च्छायेव या स्वर्जलधेर्जलेषु ॥

१०—स्निग्धाञ्जनश्यामरुचिः सुवृत्तो वध्वा इवाध्वंसितवर्णका
विशेषको वा विशिशेष यस्याः श्रियं त्रिलोकीतिलकः
अत्र मेघादिकैर्मतेऽष्टौ, तदन्येष्वादिमेऽष्टौ श्लोकाः

विग्रहभावार्थनर्थान्वयमुखेन दण्डान्वयमवलम्ब्य स्फुटं
याः । केवलदोषानुपूर्वीलेखोऽङ्कनासो न भविष्यति

सन् १९१९

सिद्धान्तकौमुद्याः दीपिकादितद्धितान्तभागे प्रश्नाः ।

—माहेयम्, मैत्रः, माद्गुलेयम्, राङ्कवायणः, एतान् प्रयोगा-
नर्थस्य स्वोपन्यासपूर्वकं समाख्य मत्वोत्तरपदाच्च इत्य-
स्योदाहरणं तदन्तविधिनैव सिद्धे उत्तरपदग्रहणस्य फल-
ञ्च प्रदर्शय ।

—पाथसः, समायाम्या, सैन्धवः, खिन्ना, रौहिणः, एतान्
प्रयोगान् सूत्रार्थप्रत्ययोपादानपुरस्सरं साधयन्तु ।

—औरसानुजः, हैमनः, मासिकम्, कालायकम्, कौशेयम्
एषु प्रयोगेषु कः प्रत्ययः कोऽर्थः किञ्च प्रवृत्तं सूत्रम् ।

—पानिष्ठिकः, सौपः, पैलेयम्, द्रुघणम् एते प्रयोगाः अर्थप्रत्य-
यसूत्रोपन्यासेन समाख्याः क्रतुयज्ञेभ्यश्चेति सूत्रे उभयोपा-
दानप्रयोजनञ्च वक्तव्यम् ।

—माथवम्, श्यामिकम्, मौनम्, गामणीयकम्—एतेषां
साधनायोपयुक्ताः सूत्रार्थप्रत्यया अभिधेयाः ।

भट्टिकाव्ये द्वादशादिषु त्रिषु सर्गेषु वा ।

—यथापि यत्नाऽऽदनमानवृत्तिर्गुल्यमाणाति नगाभियोगः ।
वशीकृतेन्द्रस्य दशोत्तरोऽस्मिन् विध्वंसिताशेषपुरो हनूमान् ॥

—अगस्त्यमेयान्द्रुनमायमान्त्रि जिताभिमानाश्च जना विविक्ता ।
कार्ये सु यत्नं कुरुत प्रहस्य, मा भीतिमभोत् द्युधिगोऽश्व-
ऽल्पम् ॥

—परवारणं सलिलमन्ति गिरिमहीमपहस्तसंवरवारणम् ।
वसुधा व्यं मुहुर्नसुखनूपरिहीणकामसंतुधारणम् ॥

—ततः प्रणीताः कपिपुङ्गवैर्यैस्तदाः दशाननोद्धतवेन सत्वरत्
अवश्यमप्राप्य निवर्त्तमाना महार्णवं भूमिभृतोऽवगाढाः ॥

—इन्द्रालभूलैसो दत्तं गोत्रवृत्तं वचनं च ।
शूराः प्रसत्यूर्वीशं यमारवुकुपिदेऽप्रगम् ॥

६—मित्रत्वस्य प्रभुत्वोद् गदयाङ्कं विभीषणः ।
सुग्रीवः प्रघसं मेने यद्वन् रामस्तनदं च ॥
७—गन्तुं लङ्कातीरं यदमहामलिलसञ्चारेण सहेलम् ।
मदणहरिणा गिरिजालं बद्धन्तु गिरिभारसंसहा गुरुवेगम्
. एतानि पद्यानि व्याख्येयानि, किं पद्यं केन कं प्रत्युक्तिं
समासः, धातुप्रत्ययौ च वक्तव्यौ ।

सन् १८१६

सिद्धान्तकौमुद्याः भ्वादादिगणयोः प्रश्नाः ।

१—भूयात्, भूयात्, ममेयात्, ग्लेयात्-एते कथं सिध्यन्ति।
२—सोढा, वोढा, परिसोढा, एते विशेषकार्याणि प्रदर्श्य
साधनीयाः ।
३—प्रभातुः, प्रद्रातुः, प्रभातुः, प्रत्यातुः, एते कथं सिध्यन्ति।
४—प्रभ्, ऊर्णुञ्, ष्णुञ्, धातूनां लुङि प्रथमपुरुषे रूपाणि
दर्शनीयानि ।
५—दधि, शापि, चकाधि एते कथं सिध्यन्ति ।
६—सत्यकारो संघायः शार्थकालत्वादित्यादिकारिका अर्थ-
तत्पुरस्सरं व्याख्येया ।

भट्टिकाव्यस्य १५–१६ सर्गयोः ।

१—स मायामृगलम् सर्वोदिवद्भ्वाऽगुस्य च वनयम् ।
समुपुष्य कस्मात्मामप्राशीत्य निशाचरान् ॥
२—कुम्भकर्णो स्मांऽगमीद्य महीमाम्यात् मथीनृतत् ।
प्रणाम्य मद्राणि निराकत्य दुर्ग पुरः ॥
३—न पेत्तुमगमत् केचिद्वाहीविवन केवल ।
प्रागस्य मालिकारो न धनवेन न वनौकसः ॥
४—कस लङ्कानिवृन्ते न स मारुत महाबल ।
कपुरलिप्तसाऽऽद्राता कुमारा यादलं मनः ॥

५—नाऽनुरोत्स्ये जगल्लक्ष्मीं घटिष्ये जीवितुं न वा ।
न रंस्ये विषयैः शम्ये अघने बान्धवैरहम् ॥

६—नाऽसिक्षा ते मघवतेन्द्रं शकुन्तलां यथमं बलात् ।
वस्तानि चाऽऽहरिष्यामः प्राप्स्याम पुरीमिमाम् ॥

७—महभूम्यः सुराऽऽवासे मयं भूयो विधास्यति ।
मत्रांश्चस्य देवेन्द्रः स्वां गमयति स सन्निधिम् ॥

एते श्लोका रेखाङ्कितपदानामुत्पोपपादनपुरस्सरमन्वयमुखेन साधु व्याख्यायन्ताम् ।

सन १९१६

सिद्धान्तमुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डान्तभागे प्रश्नाः ।

१—नित्यस्ये मात्रमेव प्रत्यक्षेणत्वमितिनियमितिलक्षणे विभुत्वसंयोगाभ्युपगमे नैयायिकाभिः कथं युक्त्या वारणीया ।

२—विशेषपदार्थस्वीकारे का युक्तिः किञ्च तस्य लक्षणम् ।

३—किंनाम मूर्त्तत्वम् ।

४—परमाणुसद्भावे अवयविसद्भावे च किंप्रमाणम् ।

५—किंनामेन्द्रियत्वं तत्र च गुरुतरसाधारणत्वपरित्यज्यास्माभ्यस्ये सर्वोत्युक्ती के दोषः ।

६—वायौ तत्रौपचरितौ च सत्तावायानुपलब्धत्वाणाय किमुक्तम् ।

७—निर्विकल्पकप्रत्यक्षस्वीकारे का युक्तिः ।

८—दाहकत्वस्य किं लक्षणम् ।

सन् १९१९

सिद्धान्तकौमुद्यां जुहोत्यादितिप्रधानान्तभागे प्रश्नाः ।

१—देवः, दधति, अवयादि, इष्यति, बर्भर्ति इह एते साधवः

२—भ्रियते, मुलेढि, कम्पाश्वास, कदार्थ्याम्, पारयति एतेषां सिद्धिः कार्या ।

३—मन्त्रगणम्, चोरयति, कलोपयति, विलापयति, घट
विशेषसूत्रोल्लेखपूर्वकमेते साध्याः।

४—ऊर्णुनुविधनीरयशब्दयोः कथमिकाराभावं मेति।
धातु, धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् इत्यत्र
धातुग्रहणस्य फलं निर्देश्यम्।

५—वरीवृत्यते, आम्रहिमा, पेपीयते, निरायवति एषां सिद्धि-
प्रकार उपपादनीयः।

भट्टिकाव्ये वा।

अधोलिखितानां पद्यानां व्याख्यां कृत्वा रेखाङ्कितानां पदानां सिद्धिः सप्रक्रियमुपन्यस्या।

१—आगामन ततः शान्तिमन्वग्रन्नहापयन् ।
विमानवाचयन् योधाः प्राक्कुर्वन् मङ्गलानि च ॥

२—माऽपगाध्नोदियं किञ्चिदभ्रशत् पत्युरन्तिकात् ।
मातां राघव मा स्मैनां निगृह्णाः पाप दुःखिताम् ॥

३—आसीद् द्वारेषु संघट्टो गजाश्वद्विरदस्य ताम् ।
सुमहानतिविरोधश्च समभूयत आपणः ॥

४—अशक्नोत् दुधिरं नागमनवच्छानिविद्रवम् ।
अशोचत सुमित्रार्था बलं सुग्रीवबाधितम् ॥

५—तृणेक्षि देहमात्मीयं रथं यावं न ददासि चेत् ।
द्राघयन्ति हि मे शोकं स्मर्यमाणा गुणास्तव ॥

६—यामयातिं न सस्माहो व्यसने कम अचाहशाम् ।
किं न पश्यसि सर्वोऽयं जनास्त्वामवलम्बते ॥

सन् १९१६

सिद्धान्तकौमुद्याः कण्ड्वादिकृदन्तान्तभागे प्रश्नाः।

१—मुक्ताद्युत्तिष्ठते, निह्नुते, रामः, सीतामुपायत, एना

कुत्रापि संसारे स्वादृश्यं मा स्पृक्षमितिप्रयोगे शङ्का-समाधी निरूप्यताम् ।

२—कल्पयति, पालयति, मन्यते मन्थः, कृपाण्देतानि विशेष-सूत्रोपन्यासेन साध्यताम् ।

३—माधुर्यं, स्वागतम्, अनकः, कलस्पर्शः, शंभुः, साधु-साधयन्तामभी प्रयोगाः ।

४—त्वामम्, जगत्, पवित्रमेतानि संसारस्य सुन्दराणी त्रिनि-ष्ठाप्युच्चरे इति सूत्रे वृत्तिकारभाष्यकारयोः कथं वा मत-भेद इति स्पष्टमभिधीयताम् ।

५—प्राज्ञः, मीमांसः, मधिः, माम्यानः, जोगशाः, मश्वति, मन्वगभ्युप्य आस्ते, एते प्रयोगाः साध्यताम् ।

६—कण्ड्वादीनां द्विधात्वे किं मानं किंफलमितिस्पष्टमभि-धीयताम् ।

भट्टिकाव्यैकोनविंशादिसर्गेषु वा ।

१—गत्वाऽथ तं पुरीं लङ्कां हत्वा सर्वं यथोदितम् ।
समीपेऽस्याद्गुनेः सासुः मोक्षयन्तां विशोषणम् ॥

२—ततः स गतवान् कर्तुं प्रायुर्गिरकलक्रियाम् ।
प्रोक्तवान् कृतकर्तव्यं वचो रामेऽथ सान्त्वम् ॥

३—रावणाद्दुपरिक्लिष्टा रघं दल्लेपकरी मम ।
सति यथाम सुग्रीवे रावसेन्द्रं पृदाएचा ॥

४—राघवस्य मतेनाऽथ लक्ष्मणेनाऽऽचिता चिताम् ।
दृष्ट्वा मद्वितीयाकृत्य रामं मगविता धवः ॥

५—मां दुष्टां ज्वलितवपुः प्लुषाण वह्ने संरक्ष त्वमसि
सुहृद् यथा या । यथाऽहं क्रतुषु यशोवंधाऽऽत्ययारा त्वां
माता विधिवद्धुदीयंदीतिमालम् ॥

६—पावकोऽपमहोत्तिबोऽ माहात्म्यदेवेदिदं ततः ।
शातुरत्नपतिष्यत् स्मामदोभिष्यत् चेदिदम् ॥

—नाऽभोदयाम चयं शङ्कामिहाप्यपाश्यन् न चेद्र भवान्।
कि वा चित्रमिदं युक्त भवान् यद्रक्षिष्यन ॥
—प्रणमन्तं तता राममुक्तवानिति शङ्करः।
किमारायणमात्मानं नाऽभोत्स्यत भवानजम् ॥
एतेषां पद्यानां संसकृतिकं व्याख्या विधेया पद्यानुवादौ
द्वैश आवश्यकः।

सन् १९१६

व्याकरणन्यायज्योतिषमध्यमपरीक्षासु अनुवादे प्रश्नाः

जिस समय रामजी अयोध्या से वैकुण्ठ का जाने लगे उ
समय रामजी ने लक्ष्मण से कहा कि सब अयोध्यावासी जी
को वैकुण्ठ में भेजदो। लक्ष्मणजी ने अयोध्या के सब जीवो
वैकुण्ठ में भेज दिया। परन्तु एक कुत्ते को नहीं भेजा जो
बीमार पड़ा था। जब लक्ष्मण रामजी के पास आये तब रा
जी ने लक्ष्मण से पूछा, कि तुमने सबको वकुण्ठ में भेज दि
लक्ष्मण ने कहा हां महाराज और तो सबको भेज दिया
परन्तु एक कुत्ता बीमार पड़ा था उसको नहीं भेजा है। रा
जी ने कहा कि उसको क्यों नहीं भेजा। लक्ष्मण ने कहा
एक सन्देह उत्पन्न हुआ है। वह यह है कि उस कुत्ते के श
में बहुत घाव हैं उनमें हजारों कीड़े पड़े हैं और उसको
काट कर खाते हैं। महाराज इसने पूर्वजन्म में कौनसा प
पाप किया है जो ऐसे महाकष्ट को भोग रहा है और इ
ऐसा कौनसा पुण्य किया है जिसके प्रभाव से वैकुण्ठ
पहुँचाया जाता है। रामजी ने कहा हे लक्ष्मण ! यह पूर्व
में ब्राह्मण रहा और फिर इसने संन्यास को भी धारण
किया था परन्तु मठाधीश होकरके चेलों का करना और
का टग ठग करके द्रव्य का उपार्जन करना इसी काम में
रहने लगा इसी पाप से इसमें कुत्ते का जन्म पाया है और

ने कृमि धनकर इसको काट काट कर खाते हैं और संन्यास
रण करने के कारण इसका जन्म अयोध्या में हुआ है अयो-
ध्या में जन्म होने से इसको वैकुण्ठ होता है।

अस्यावतरणस्य संस्कृतेनानुवादः कार्यः।

सन १६१६

व्युत्पत्तिप्रदर्शने प्रश्नाः।

—अधोलिखितश्लोकयोः व्याख्या प्रदर्शनीयः—

न सीदन्नपि धर्मेण मनोऽधर्मे निवेशयेत्।
अधार्मिकाणां पापानामाशु पश्यन् विपर्ययम् ॥
दोषनिर्वाणजन्यं च सुहृदावयमदन्यनीम्।
न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥

२—पद्ययोरनयोर्यथाक्रमं कर्मकर्तृप्रयोगौ कर्तृकर्मप्रयोगयोः परि-
वर्तनीयौ—

निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फटा।
विषं भवतु मा वास्तु फटाटोपो भयङ्करः ॥
द्विजातिषु ब्राह्मणतादाना क्षान्तिषु चार्जवी।
क्षत्रियः शीलभाग् राजश्चिरं पालयते महीम् ॥

३—यथाऽस्यापकृतं पूर्वं ममाप्येव करिष्यति।
इति यः क्रियते सन्धिः प्रतीकारः स उच्यते ॥
उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति।
अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥
अत्र प्रकृतोपयोगी रामसुग्रीवकथाभागः स्वसंस्कृतेनोल्लिख्य-
ताम्।

४—अधोलिखितानां पद्यानामभिप्रायो वर्णनीयः।
बधिराश्रवणं दृष्ट्वा पलाशांश्च निषिञ्चति।
पुष्पं दृष्ट्वा फले गृध्नुः स शोचति फलागमे ॥
नरेश्वरे जगद् दृश्यं निमीलति निमीलति।

सूर्योदये यथाम्भोजं भाग्योदये प्रवर्तते ।
आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

५—अथ नृपतिकिरीटाद्भूमौ पतित निरीक्षितं रत्नम् ।
विधिविलसितेन दातं जनचरणाभिहननमं सहते ॥
गुणिजनविरयोगा विलयोगाश्च केन सह्याः स्युः ।
यदि सुमहीपविकलता, यथेच्छजनसङ्गमो न स्यात् ॥

(क) पद्ये इमे गद्यरूपेण परिवर्तनीये ।

(ख) अधोरेखाङ्कितानां विग्रहाश्च प्रदर्शनीयाः ।

६—अधनो दातुकामोऽपि सम्प्राप्तो धनिनां गृहम् ।
मन्यते याचकोऽयं धिग् दारिद्र्यं खलु देहिनाम् ॥
वोढारो मत्स्यग्रस्ताः प्रमथः समदूषिताः ।
अयोधियापहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥

(क) पद्ययोरनयोर्हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः ?

(ख) आद्यपद्ये 'मन्यते' इत्यस्य कर्तृपदं किम् ?

(ग) द्वितीयपद्ये 'वोढारः' इत्यत्र का विभक्तिः, कः, शब्दः, त्रिषु लिङ्गेषु द्वितीयाविभक्तौ रूपाणि कथं भवन्तीति प्रदर्शनीयम् ।

सन् १९१७

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः ।

१—मनीषा, गवेन्द्रः, चक्रि भत्र, उत्थानम्, तच्छिवः, सम्यक्साधनीयाः ।

२—"संयुक्षपाक्षितस्याङ्गस्यैङहस्वाभ्यां विशेषणा नेह-बे रकुलेनि" पङ्क्तिः सम्यग् व्याख्येया ।

३—रामाय, हाहाः, नियाम्, तुराषाट्, राजभिः, यूना सम्यक् साधनीयाः ।

४—मधुरज्जा, नदी, मातुरायणी, ममायी, कद्रुः पताका

—गवाक् शब्दस्य प्रथमैकवचने रूपाणि ब्रूत ।

सिद्धान्तचन्द्रिकापूर्वार्द्धे वा ।

—दृध्यानय, पट इह, भवाम्भूरः संवत्सरः, 'सैष दाशरथी रामः' एषां साधुत्वमुपपादनीयम् ।

—सख्या, सुधियः, हे प्रियतिसृ, सुधिया, महान्, अपानडुहाम्, एतानि रूपाणि साधयत ।

—पाचिका, प्रतीची, दामा, सुगणीतौ, स्वभूः, एषां साधुत्वमुपपादनीयम् ।

—धात्वाभेदान् सोदाहरणान् ब्रूत ।

—अक्ष्णा काणः, जटाभिस्तापसः, सुखेन याति, अक्षैर्दीव्यति, रामेण सदृशः, महानुवाकोऽधीतः, एषु तृतीयाविधायकानि सूत्राणि ब्रूत ।

—यावच्छ्लोकम्, भूतपूर्वः, पञ्चगवम्, पञ्चगुः, स्तोकान्मुक्तः, एषां विग्रहवाक्यानि साधकसूत्राणि च ब्रूत ।

—मृत्तिका, यशस्वान्, मेधावी, द्राघीयान्, पचतितमाम्, एषां प्रकृतिप्रत्ययविश्लेषपूर्वकं साधनप्रकारं प्रदर्शयत ।

भट्टिकाव्यस्य सप्तमसर्गान्तभागे वा ।

—अभून्नृपो विबुधसखः परन्तपः श्रुतान्वितो दशरथ इत्युदाहृतः । गुणैर्वरं भुवनहितच्छलेन यं सनातनः पितरमुपागमत् स्वयम् ॥

—वनस्पतीनां सरसां नदीनां तेजस्विनां कान्तिभृतां दिशां च
निर्याय तस्याः स पुरः समन्ताच्छ्रियं दधानां शरदं ददर्श ॥

—वधेन संख्ये पिशिताशनानां क्षयान्तकस्याभिमतेन चैव ।
कान्त्या भविष्णुर्यशसा कुमारः प्रियंभविष्णुर्न स यस्य नासीत्

—निवृत्ते अस्ते धीमानग्रे रामस्तपोधनम् ।
ववन्दे पूजितस्तस्मिन् दण्डकारण्यमीयिवान् ॥

—निराकरिष्णु वर्तिष्णु वर्धिष्णु परितोरणम् ।

उतानिष्णू महिम्नि च चरेतुः स्वन्दुषणौ ॥
६—सीताञ्च हा द्कामाग्निदग्धमदनिगम् ।
विदांश्च हा वैदेहीं रामादन्यनिरुत्सुकाम् ॥
७—ततः कर्त्ता यताऽऽस्य यशो यर्वा समञ्जनः ।
नमः पूर्वपिताश्च समुन्नेतुः पयोधराः ॥

एते श्लोका दण्डान्वयेन व्याकरणसूत्रनिदर्शनपूर्वकं साधनेन च व्याख्येयाः ।

सन् १९१७

व्याकरणन्यायज्योतिषमध्यमपरीक्षायां किराते भरना

१—अनारतं तेन पदेषु लम्भिता विभज्य सम्यग्विनियोगसत्क्रि
फलन्त्युपायाः परिबृंहितायतीरुपेत्य संघर्षमिवार्थसंप
२—पुरःसरा धामवतां यशोधनाः सुदुःसहं प्राप्य निकारमी
भवादृशाश्चेदधिकुर्वते रतिं निराश्रया हन्त हता मनस्वि
३—चतसृष्वपि ते विवेकिनी नृप विद्यासु निरूढिमागता ।
कथमेत्य मतिर्विपर्ययं करिणी पङ्कमिवावसीदति ॥
४—अभिवर्षति योऽनुपालयन् विधिबीजानि विवेकवारिणा
स सदा फलशालिनीं क्रियां शरदं लोक इवाधितिष्ठति
५—अपरागसमीरणेरितः क्रमशीर्णाकुलमूलसन्ततिः ।
सुकरस्तरुवत् सहिष्णुना रिपुरुन्मूलयितुं महानपि ॥
६—असंशयालोचितकार्यनुन्नः प्रेम्णा समानीय विभज्यमा
तुल्याद्विभागादिव तन्मनोभिर्दुःखातिभारोऽपि लघुः स
७—दुःशासनामर्षरजोविकीर्णैरेभिर्विनाथैरिव भाग्यनाथैः ।
केशैः कदर्थीकृतवीर्यसारः कच्चित् स एवासि धनञ्जय

एते श्लोकाः कथासंदर्भपूर्वकं
दण्डान्वयेनैव व्याख्येयाः ।

सन् १८१७

कारकादिचातुरर्थिकान्तसिद्धान्तकौमुदी मध्याः ।

मनुर्नदति, हन्नौ, स्यूहेरोदिनः, यतस्थनिर्धारणम्, इमानि सूत्राणि सोदाहरणानि व्याख्येयानि ।

एतत्नामदर्शेव प्राचीनानां नित्यसमासत्वम् सुप्सुपेति तुनर्नित्यसमास इत्यादि समुपपाद्य पारेमध्ये षष्ठ्या चेति सूत्रस्यतामहत्त्वस्य प्रयोजनम् प्रदर्शयत ।

सामन्तविशः सुग्रीवृषि,छत्रोपानहम्, कल्याणधर्मा कुड्मलाम्रदन्, एषु कानि समासविधायकानि समासान्ताद्य के इति सुप्रतिरूपयत ।

पाण्डुभूनः, भराजा, परस्मैभाषा, होतुः पुत्रः, अम्बराशा, इयादन्तः, वृहद्‌रानिः, एषां सिद्धिप्रकारः प्रदर्शनीयः ।

भाद्रमातुरः, स्त्रैणेयः, कामण्डलेयः, आढ्यकुलीनः, नैरयः, पृथुयम्, धासन्तिकः, मधुमान् एषु के तद्धितप्रत्ययाः मदर्थाश्च के तद्विधायकानि च कानि ।

भट्टिकाव्येऽष्टमादिसर्गचतुष्टये वा ।

सम्पुस्तुश्च कपे मार्कः संगच्छन्तु यन्नैः शुभैः ।
समाघ्नन्त समागोपाः सङ्गत्यास्त्यनुपागते ॥ १ ॥
शृण्वन्तश्च अतिशृण्वन्ति मध्यमा भीम ! गोत्तमाः ।
गृणन्नयोऽनुमन्यन्त्यन्येऽहनायाँ नेव महिषाः ॥ २ ॥
संग्रामे नाभिविप्राहस्तन् नियच्छ पुरतोरणम् ।
अविशोऽनन्यमहस्थान् हयहस्तादाविश्वरणान् ॥ ३ ॥
मगजा मगजा दयिता दयिता विगतं विगतं ललितं ललितम् ।
प्रमदा प्रमदामहना महतामरणं मरणं समयात् समयात् ॥४॥
नतारसहासमलङ्घ्यधारः पुरुहविशानभूपो गुरुपरेहान ।
रविपुरिविलोकभूर्मेकदान् दधनमुदन्दभुत्तं गिरीनदीघ ॥ ५ ॥

कालोकनामान हरि. ततश्नीलं ह्रीः स्मृतीर्वैद्यमितात्युगाशिमा
मत्र सैनागिरीरत्नानोऽसौ, महन्यैश्चाद्रिनोऽसौ श्लोकाः कोश-
महमाभार्थंग्रन्थेनगुणेन वर्णाश्वममलस्य स्फुटं व्याख्येयाः।
कान्तु पूर्वोन्लेखेऽङ्गाभ्यां न भवेदित्यवधेयम् ॥

सन् १६१७

सिद्धान्तकौमुद्याः वीपि लाद्दिङ्कितान्तभागे मदनाः ।

—धातिरूपम्, देवना, मतिरुः, भावेन लोहितकः, पैतविकः
एतेषां सानुग्य मृषकन्यथापनिमुपन्यासेन वक्तव्यम् ।

—त्रिगुणा वर्णानि सेवम्, समयाकरोति कालम्, सपत्रा-
करानि मृगम्, परिपरि वहुभ्या गृहादेवः, शूलाकरोति
मांसम्, एषु प्रयोगेषु प्रत्ययरूपस्तद्विधायकं सूत्रञ्चोप-
न्यसनीयम् ।

—पाप्तः, शाङ्गेनमाम्, कपिष्ठः देवन्, एतदन्यतरस्यामदूरे
ऽलङ्करणाः, धर्मोक्तः प्रयोगेषु प्रत्ययार्थसूत्राणामुपन्यासेन
साधुत्वं साधयित्वा क्रमेण व्याख्येयम् ।

—परिमाणान्तरस्यामंज्ञाशाणयाः, नानः परस्येति सूत्रेरूपम्
व्याख्याय सर्वत्रोदाहरणमिति साधय ।

—धर्मस्य दृढाश्वादिनिः, उपस्थानः, कृते ग्रन्थे, यथागतस्यान्य-
तरस्याम्, कानि, प्रयानि सूत्राणि व्याख्येयानि उदाहर-
णानाञ्चापन्यासः कार्यः ।

भट्टिकाव्यस्य १२-१३-१४ सर्गेषो वा ।

पामनरमयापत ! सिंहरसंहारहिमहरणमभ्द्रायम् ।
णं धारिममूढं संगच्छ पुराणयायदेहाऽऽवासेम् ॥
सुलमदृग्निसचारं जलमूलं वदमानद्रुपद्राऽऽवासम् ।
ण किं जलपरिहीणं सुगमं निमिरस्तुवारिपारणसीमम् ॥
कान्ताश्रवकुसुमैस्तुगमहिरे दिशः
मदा भूषयान् देवुर्वनञ्च ततस्तरुन् ॥

दशाननूनमो नक्तं लोचनद्वयं [illegible] च।
मृगाऽयमगृसुधांशं [illegible] ॥
तुर्णाधिकानां बहुशाति नाशन् । [illegible] ।
[illegible] न च कुर्वतोऽस्मि [illegible] ॥
[illegible] पानम् शुनिः [illegible]।
[illegible] किं तु [illegible]
[illegible]
[illegible] मगम्ब [illegible]।
[illegible]।
कः [illegible] कश्मिन् [illegible]

सन् १८१०

सिद्धान्तकौमुद्याः व्याकरणादिविषयाः प्रश्नाः।

१—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] निदान।

२—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]।

३—[illegible] [illegible]।

४—[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]।

५—[illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]।

[illegible] वा।

१—[illegible] [illegible]।
[illegible] ॥१॥

२—[illegible] [illegible]।
[illegible] ॥२॥

—गगनमिव नष्टतारं समासिन्धुमिव निर्जलम् ।
तं पाऽन्यथापि पुरीं नगरश्राममिव मुखैः ॥३॥

—अस्वर्णोद्यानान्यापि यमस्याऽह्वाय विश्रमम् ।
देवाऽऽह्वयेऽपि दीर्घिकाऽस्त्रियाऽस्य सारवम् ॥४॥

—पर्वकूपमिव तन् मेघं प्रपलायिव चाऽऽकुलम् ।
अच्युतस्य सतं रक्तं हतं मात्स्यविद् नाम् ॥५॥

—भिक्षु मां त्रिशिरस्का नाहं संदर्शितेऽस्य पशुनः ।
पालिप्यन्ते द्विजाः केन नसिन् पश्चान्यमागते ॥६॥

—इन्द्रोः क्वचिद्दृष्टे यहि समुल्लोलयति सागरः ।
जल पश्यति निर्मासो स्वःस्थलि समर्त्य यथाः ॥७॥

—विमर्दयन्ति पुरी क्षिप्रं तूर्णमेष्यन्ति वानराः ।
समरिपुस्मोऽनन्तवेन्धेनद्विमविकसुश्राधितम् ॥ ८ ॥

एते श्लोकाः वेशादिम्नःशुंनपुरःसरं व्याख्येयाः, प्रदर्शनी-
यानि च रेखाङ्कितपदानां लाघुव्यानि ।

सन् १९१७

सिद्धान्तमुक्तावल्याः ग्रन्थपरस्तादन्तभागे प्रश्नाः ।

—ईश्वरस्यापेक्षानुमानप्रमाणतो कीदृशी व्याप्तिरमौक्या आगमप्र-
माणादेव न सिद्धौ अनुमानोपन्यासो वा किमर्थः ?

—समवायिकारणसामान्यलक्षणं प्रदर्श्यताम् ।

—गुणादिर्निर्गुणक इत्यत्र घटादौ निर्गुणत्वप्र-
सङ्गादित्याशिकाशङ्कय किं समाहितम्, घटादेर्निर्गुणत्वे
वा का युक्तिः ।

—परमाणुमात्रस्थानयत्वानिरूपणे विद्यमानम् ।

—लौकिकत्वस्य सहकारिण येन कस्यापि कारणम् ।

—वायुत्वस्य उद्भूतरूपस्य कारणानुपलम्भे वा क्षति ।

—विस्तारवीरवर्णस्यस्पर्शसाधारणप्रत्यक्षसामान्यलक्षणम् ।

सन् १९१७

कृत्याद्धिकृदन्तान्तभागे प्रश्नाः ।

—इतरते, उत्कुरुते, उपक्रमते, स्थापयेतानि समास्य योरणा-
विन्यादिसूत्रं लक्षणं मोशादरणश्च साधु श्रावगम्यताम् ।
—प्रहरति, प्रयामि, प्रशादद गौः, प्रपात् एननामेतानि विशेष-
सूत्रोपन्यासेन साध्यताम् ।
—शरणम्, अपगृह्य, गत्यः, एडा, विदूरितभाः, साधु
साध्यन्तामनी प्रयोगाः ।
—प्राप्तृपा, सृष्मगाः, छिन्नः, पक्वः, एतानि साधयित्वा
निष्ठायां येदानि सूत्रे सेइग्रहणस्य प्रयोजनं विलिख्यताम् ।
—नेमिः, छिद्, पवित्रम्, शारः, प्रवरः, ग्राहः, एतेषु कः
प्रत्ययः, स च किमर्थकः केनेति च निरूप्यताम् ।

भट्टिकाव्यस्य कोनविंशादिसर्गेषु वा ।

—इच्छा मे पण्यमानस्यैः कथं त्वं मृग्यतां गत ।
इच्छेयि सुहृदं सर्वो बुद्धिसंस्थ यतः सुहृत् ॥
—प्रथमेवास्य कारयालि धर्मेण पुण्यामिनाम् ।
अनुरागं क्रिया राजन् सदा सर्वगतं जने ॥
—पर्वामिमं करवाणि वच प्रियं देवि वयं तव ।
मतः शेलगणी व्योमा वानरे कतवाऽऽरागा ॥
—जहीहि शोकं धैर्येहि धीनतां धेहि मानसम् ।
रावणं जहिहि सर्वं जहाहि प्रमदावनम् ॥
—उत्तिष्ठस्व मने पायुर्धेनश्याऽऽलङ्कमी नया ।
प्रतिष्ठस्व च तं द्रष्टुं द्रष्टव्यं त्वं महीपतिम् ॥
—चेतनस्य यदि वृत्तिमें शरीरं रक्षसा हतम् ।
विराकुर्वन्तु सादरी देवाः सत्यमिदं वचः ॥
—समपादयत राजेन्द्र श्रेष्ठं यदस्य भागलम् ।
लोकपाला ह्याऽऽपादयस्ततो भाऽस्मो कलिद्रुमः ॥

८—धर्मध्वज गतान् गत्र् गतेन च गिरा मम।
माऽऽगमिष्यद्विमार्गणा नाऽऽगमिष्यद्रणो नृपः॥
एतेषां पद्यानां समन्वितं व्याख्या निधेया पद्यार्थे च
स्वनिर्देश आवश्यकः।

सन् १९१७

न्यायव्याकरणउपाधिमध्यमपरीक्षाणाम्, अनुवादे नव

अधोलिखितवाक्यानां संस्कृतेनानुवादः कार्यः।

अय भारतवर्ष की धार्मिक प्रजा! क्या तू इस बात नहीं स्मरण करती कि तू किन सच्चे राजभक्त पूर्वपुरुषों सन्तान है। अथवा तेरी दृष्टि के सामने वे इतिहास पुराण पड़े जिनके प्रत्येक पत्र से पूर्वजों की राजभक्ति झलक दिखा है। अथवा उन इतिहासों पर अभी तुझे मनोयोग देने अवसर नहीं मिला है। क्या तुझे पृथु आदि प्रजाप्रिय धा राजाओं के इतिहास कर्णगोचर नहीं हुये कि किन उपायों से मेरे पूर्वजों ने धर्मशील राजा की सत्ता स्थि रक्खी। यदि ये सब बातें तुम्हें ज्ञात हैं तो इसके साथ भी ज्ञात प्राय है कि भारतवर्ष के प्रजा का चिरकाल से सञ्चित और अखण्डित धर्म ही धन है, उस धन में कुछ का व्यय करके सारी प्रजा एक स्वर से ईश्वर से प्रार्थना कि परमात्मा हमारे धर्मशील राजराजेश्वर भारतेश्वर स को उपस्थित युद्ध में शीघ्र ही विजयीकर हमारे अन्तःकरण सुखी और प्रसन्न करें।

अधोलिखितवाक्यानां सरलभाषयाऽनुवादः कार्यः।

कस्मिंश्चित् महति नगरे विष्णुमित्रशर्मा साधुकर्मा आ गृहीताग्निहोत्रो निवसति स्म।

स च नगसि वर्तमानः कदाचित् नभसि मासि प्र चण्डे पश्चिमानिले मेघैराच्छन्ने व्योमतले मन्दं मन्दं

दर्शितपौरुषेण्ये पर्वते यज्ञार्थं पशुमनुयाचितुं किञ्चिद्विपूरुषं ग्रामं गतः ।

तत्र च गत्वा कल्पविधिना पुर उपस्थाय उवाच सोऽहं ... आगामी तत्राऽहं यक्ष्य इति विचार्य मह्यमेकं यज्ञार्हं पशुम् देहि' । तेन च ब्राह्मणोक्तं वचो यथार्थं मन्यमानेन तस्मै पुष्टः पशुः श्रद्धया वितीर्णः ।

स च ब्राह्मणो योग्यपशुमासाद्य प्रतीयन्, इतस्ततश्चोत्पा-द्य गच्छन् निरोधमनुरुध्यानं तं स्कन्धमारोप्य त्वरितं गृहा-भिमुखो ययौ ।

सन् १९१७

व्याकरणउपाधिमध्यमपरीक्षासु व्युत्पत्तिप्रदर्शने प्रश्नाः।

—पद्ययोरनयोर्हृदयाशयः प्रदर्शनीयः—

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः ।
जलमिव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥
महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः ।
आधाराधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥

—अधस्तनयोः पद्ययोराशयः सरलसंस्कृतेन विलिख्यताम्—

मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः ।
आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥
आरोप्यते शिला शैले यथा यत्नेन भूयसा ।
निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥

(क) 'आरोप्यते' इत्यत्र को धातुः ? किं गणः सः ?
तस्य लुटि प्रथमपुरुषे कीदृशानि रूपाणि भवन्ति ?

(ख) 'भूयसा' इत्यत्र का प्रकृतिः ? तस्याश्च प्रथमादिषु विभक्तिषु त्रिषु लिङ्गेषु कथं रूपाणि भवन्ति!

—कालान्तरावज्ञानां दैवादनवेक्षणाम् ।
दुःखदः कुम्भकारिण्यो भवन्ति महतामपि ॥

परोपकारनिरताः स्वसुखे कान्तनिःस्पृहाः ।
अनुद्धिताय मस्त्रानः साधवः किल भूतले ॥
अत्र केवलमधोरेखाङ्कितानां पदानां विग्रहा लेख्याः ।
४—एतयोः पद्ययोर्हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः—
परिचिन्तितयाः मन्तोऽप्यपि कथयन्ति नो सदुपदेशम् ।
यान्तेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥
यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ् नेता ततः प्रजा ।
अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥
५—चतुर्थभागेनायस्य व्ययक्रमं प्रवर्तयन् ।
अनिशं चोद्यमपरो नरो ह्यर्थेन हीयते ॥
इष्टां भार्यां प्रियं मित्रं पुत्रं चापि कनीयसम् ।
रिक्तपाणिर्न पश्येत्तु तथा नैमित्तिकं प्रभुम् ॥
श्लोकयोरनयोः प्रयागपरिपूर्तिः क्रियताम् ।
६—पद्ये इमे परिशोध्य प्रतिलेख्ये—
परेषामात्मनो चैव योऽविचार्य बलाबलम् ।
कार्यायोत्तिष्ठते मोहादापदः स समीहते ॥
शान्तितुल्यम् तप नास्ति न सन्तोषात् परं सुखम् ।
न तृष्णायाः परा व्याधिर्न च धर्मात् परं सुहृदम् ॥

सन् १६१८

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः ।

१—उपेन्द्रीयाणि, पार्श्वम्, पुस्तकानिला, रामस्वाना, गार्गी
एषु प्रत्ययकार्याणि प्रदर्श्येत ।
२—पूर्णा, अतिसखि, निष्कराम्, मकरतम्, एषां सिद्धि
कुरुताम् ।
३—अनडुहान्, दधिसमप, प्रत्नीनः, हकृ, वेभिदी,
पुंस्त्व.मपूर्वकम् पदानि साधयत ।
४—समर्थ्यमाने द्वपे तत्त्वशालिनी युष्मदस्मदीत्यादि

एषामर्थं निष्कृष्य लक्ष्योदाहरणानि स्फुटी कुरुत ।

१—अविधोधरी, मातरपितरौ, अमावसी, पद्भिः, धूमकी, अमा-
वस्या एषु पाणिनिप्रयोगप्रदर्शनपुरःसरं विशेषशब्दाव्युत्पु-
दिवजत ।

सन् १९१८

व्याकरण—न्याय—ज्योतिषव्यवस्थापरीक्षायाम् किराते प्रश्नाः ।

१—वसूनि वाञ्छन् न वशी न मन्युना इत्यादि
२—गुणानुरक्तामनुरक्तसाधनः इत्यादि
३—द्विषन्निमित्ता यदियं दशा इति
४—अचिरेण परस्य भूयसीम् इति
५—छिन्द्वानिव दिग्विभाशिनान् इति
६—लघुवृत्तितया भिदां गतम् इति
७—नान् भूरिधाम्नस्तनुरोऽपि दूरम् इति
८—शांतीशमः शक्तिविशेषशेषा इति

एते श्लोकाः गुरुपदं कथासंदर्भपूर्वकं दण्डान्वयमनुसृत्य व्याख्येयास्तत्रत्याः समासपदपर्याया अपि प्रदर्शनीयाः ॥

सन् १९१८

सिद्धान्तकौमुद्यां कारकादिधातुरर्थिकान्तभागे प्रश्नाः ।

१—गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माऽकर्मकाणामणिकर्ता स णाविति सूत्रे व्याख्याय यथा देशकालादिभिन्नं कर्म न संभवति तेऽस्माऽकर्मकाः न त्वविवक्षितकर्माणोऽपि, इत्यत्र प्रमाणमुपदर्शय ।

२—पित्रा संजानीते, विप्राय गामाऽऽप्नोति, न त्वां तृणाय मन्ये, तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान्, रामं मत, इत्यादि-षु एषु तृतीयादीनां विशेषविधायकानि सूत्राणि दर्शय ।

३—अनुभवम्, परीक्षम्, सर्वप्रदान्, ततःकटः, अगृहीत्वा., पोढा, त्रिरश्चा संज्ञा, पृथालिम्। पाथा भूमौ, पञ्चन-कम्। एतानि सूत्रै साधयति ।

४—रङ्गः, परिणतः, अभिनिमग्नः, सर्वाम्पा, ...
हरिद्राभिर्गा, अनन्तुन्दन् पतान्यपि तथा ।

५—नन्वेदनिर्येऽपि यापनार्थं कृतं गवेन्, उत्सर्गशरीर या
वृद्धान्यस्य परीक्षनमिति व्याख्यानम् ।

६—वाभ्रव्यः, योत्रः, ब्राभृवः, ताम्रायः, नागव्यः, मान
हनुमती, मरमरः, मातङ्गरोणः, रथकट्या, मा
उत्तरम्, वैयाघ्रः, एषु सत्यवनद्वयं नहितायकानि द्ये

सन् १६१=

व्याकरणन्यायज्योतिषमध्यमपरीक्षासु, माघे मस्ना:

१—प्रबन्न गम्भीर रहत कायु ग-इत्यादि
२—करोति कपादिमहोभूनां घघान्-इति
३—वृहच्छिन्नानिष्ठुरकण्ठयष्टनाद्दे-इत्यादि
४—स्वयं विधाता सुरदैत्यरक्षसां-इत्यादि
५—दधत्संध्यारुणव्योमस्फुरत् इत्यादि
६—स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि-इत्यादि
७—संपादित फलस्तेन-इत्यादि
८—सहजचापलदोषसमुद्धत-इत्यादि
९—अधांधकैस्तोरणमङ्गमङ्ग-इत्यादि
१०—कसातनानीननसंवृत्त-इत्यादि

अमान्तेऽष्टौ श्लोकाः नैयायिकैः-तद्ग्रन्थेष्वादौ आदितः कोशमयाभावप्रदर्शनपूर्वकं सुस्पष्टं व्याख्येय नुपूर्वीमात्रलेपेऽङ्कलाभो न भविष्यतीत्यवधेयम् ॥

सन् १६१८

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ।

१—कष्टपदवणीयम् । दाक्षिकन्थीयम् । आमहायणिक
कम्, मौर्यम् ।
२—हृथिमम् । आपमित्यकम्-घग्यः-पद्यः-गार्हपत्य
३—मत्स्यम्-उरस्यः-सार्वभौमः-प्रास्थिकम्-वैजयिकः

-देवाः—नामिनिक—फलाम्—मानिदम्-एतेषु वर्गेषु सर्वं प्रयोगाणामुदाहरणान्यनुसरणं साधनीयाः ॥
-उपलक्षणान्याय विस्तरात् कराद्यादिसमस्तं वर्गोऽर्थम् । मालप्रादर्शो मङ्गलादिति सर्वमिन्नैश्वर्ये—तुल्हिमेवस्तु एतानि सूत्राण्युदाहरणेषु पठ्यमानुसरणं कारयानि ॥

सन् १६१८

सिद्धान्तकौमुद्या भ्वादिगणपोःपरनाः ।

-पदमनहलन्तहशाधः, इत्यत्र पदमहणस्य, अतो हलादेर्लघोरित्यत्र लघोर्ग्रहणस्य, उपसर्गादनुनोऽन्यस्यानुग्रहणेनैव सिद्धे परिनिविभ्यः सेवसितेति सूत्रे सदुग्रहणस्य च प्रयोजनान्युपपादयाथाऽऽलम्बनाविदूर्यन्तारेयस्योदाहरणानि प्रदर्शय ।
-कद्भ्रहृत्तुद्रुम् प्रयोजिशेनिसूत्रं क्वाचरापाश्च अनन्तरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वेति न्यायः प्रवर्तते नवेति विशदमुपपादयताम् ।
-अहृद.-माहः-नैठ-धेरे-दाश्यति जसएधई-मानिश्च अपथ्या.-एतानि सम्पूर्णविशेषसूत्रप्रदर्शनपुरःसरं साधनीयानि॥
-अगात्-अपासीत्-अगासीत्-अप्रासीत्- अपासीत्-अपासीत्-अपासीत्-इत्यत्र एताञ्यदि तथा ।
-अधकसत्-अपसत्-अदर्शत् अशरत् माद्राः अपेषत् अपिपत्-धेरते पर्णां साधुत्वमकारा प्रदर्शयतः ।
-सुष्पानुप्तिस्रुष्यारहमीनां सम्प्रतिषेधः-इत्यत्र सुषुप्यानुप्रहणस्य प्रयोजनमस्तदर्शनद्वारानिर्देशादाहरणानामभ्यपथा सिद्धिरस्ति नवेति सुस्पष्टं लिख ॥

सन् १६१८

सिद्धान्तमुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डान्तभागे प्रश्नाः ।

—अभावस्याभावात् सामान्यायं न जातिरित्युक्तं विशदयेत

अत्र सामान्यत्वस्य जातित्वमङ्गचेपि [illegible] समवेतत्वाभावात् जातित्वमङ्गचेन सङ्गच्छते ।

२—विशेषपदार्थं स्वीकारे का युक्तिः ।

३—अभावस्याधिकरणात्मकत्वे को दोषः ।

४—किन्नाम शरीरत्वं तस्य जातित्वे वा का क्षतिः ।

५—वायोः प्रत्यक्षं सम्भवति न वा ।

६—शरीरस्य चैतन्ये को दोषः ।

७—आत्मनिष्ठरूपप्रत्यक्षे [illegible] कया युक्त्या [illegible] निरूपणीयेन ।

८—अलौकिकं प्रत्यक्षं कतिविधं तद्विस्तारे वा को दोषः ।

सन् १६१८

सिद्धान्तकौमुद्यां जुहोत्यादिनामधात्वन्तभागे प्रश्नाः ।

१—नेनिक्ति-जनद्रुदति-जागर्ति-बभूव-अघ्नादीत्-[illegible] गाः विशेषतयोपन्यस्तं व्याख्येयाः ।

२—[illegible]-जागृहि-[illegible]-[illegible] विधिः प्रदर्शनीया ।

३—यां: पुषाद्याद्यौ इति सूत्रे [illegible] [illegible] विशदं व्याख्यायताम् ।

४—[illegible]-[illegible]-ऊर्णुनुविषति-[illegible] [illegible] [illegible] ।

५—[illegible], [illegible]-[illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

[illegible]दिकृदन्तान्तभागे प्रश्नाः ।

१—[illegible] विग्रहं [illegible] [illegible] [illegible] ।

२—[illegible]-[illegible]-[illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] व्याख्यायताम् ।

—विरमति, सायते, सिद्यते काष्ठम्, पुरा मुद्गलो—पशु विशेषशाब्देनाभिधीयताम्।

—देयम्—नाप्यम्—पदातिः—प्रभुः—पतितः, सुगरः। एषामि आख्यन्ताम्।

—स्वेनि दुष्करः, सुपठः, येन्दयति कृतीतीत् सिद्धः, सर्वं सदस्यमस्ति नेष सम्प्रागते, करोति किं गुरोः स्नानं सुखम् कुर्वन्ति केन चाभिप्रायेणोल्लिखितानीमानि वाक्यानि॥

सन् १९१८

अनुवादे प्रश्नाः।

अधोलिखित वाक्यानां भाषानुवादः कार्य्यः।

अस्तीह धनजनसमृद्धो मगधो नाम जनपदो महान्, यत्र आसीत् कुसुमपुरमिति नाम्नोऽनन्यवस्तुनामादर्शभूता पुष्पपुरी नाम नगरी, यस्यां दक्षिणापथनिम्नगाया महानगाया, राजहंसो नाम मानसा ज्ज्वलकमलसरसी हंस इव राजा बभूव, तस्यासीत् वसुमतीवमाराधा इव वसुमती सुचिस्मिता राजमहिषी वयश्च वाद्यकुलीनः प्रधानो मन्त्रिवरः आसन्, कदाचित् मगधाधिपतिः मालवेश्वरो मालवेन्द्रं विजेतुं प्रबलेन बलेन सह तस्मिन् वीरसमाचार इव तरुणवरसमीरणीत्। दूतमुखात् एतदाकर्ण्य एतत्कर्णयंश्च भेरीवादं महासाहसिकः सिंहनादं रिपुदर्पमसहमानः सहमानो महोदधेः सुरेन्द्र इव बलाभिमानेन चतुरङ्गसैन्यबलेन सविग्रहोत्सव इवेन्द्र रिपोर्देशमयासरत्।

अधोलिखितवाक्यानां संस्कृतेनानुवादः कार्य्यः।

चन्द्रवंश में प्रसिद्ध ययाति नाम के राजा, विशेष प्रभावशाली धर्म, अर्थ और काम इन पुरुषार्थों के सेवन में प्रवीण हुये, उनकी मनोवृत्ति सांसारिक सुखों के चिरकाल तक भोग करने पर भी इन से नहीं प्रवीण होती रही, उनके बेटों में

स्याही के स्थान में सफेदी वृद्धता को झलकाती भी थी विषय भोगों और सुखों की तृष्णा अपने यौवन भाव ही दिखाती रही, वह शरीर के शिथिल होजाने से कुछ कर नहीं सकते थे इच्छा रहते भी विषयों का उपभोग यथा नहीं कर सक्ते थे इन कारणों से सब अनुकूल साधन रहते प्रायः दुःखोंसे मलीन होते रहे। एक ब्राह्मणने उनको इस भा में देखकर उपदेश दिया कि यदि उनको कोई लड़का युवावस्था दे देता तो फिर कुछ काल तक वह इन्द्रियसुखों का उपभोग करते और वह सन्तान पिता पालनकर संसार में कीर्तिसे चिरकाल तक भूषित होता।

सन् १९१८,

व्या०न्यायज्योतिषमध्यमपरीक्षायाम् व्युत्पत्तिप्रदर्शने

१—पद्ययोरनयोर्दण्डान्वयः कार्यः—
हृदयं कौस्तुभोद्भासि हरेः पुष्णातु वः श्रियम् प्रवेशाये
इव मुद्रामिव श्रिया दत्तमागतः सुनीश्रेण गीत्वाः परके
ऽभिना यशःकास्मारदं गन्तुं तां निन्दां प्रकुर्वते।

२—पद्ययोरनयोरभिप्रायः स्फुट विलिख्यताम् मामान सम
नमना कूटोऽस्मीति विश्रामी दूरारोहः परित्र त्रिनी
सीहि दाडनः। गुरुतु निलितेषु शिरसा प्रणमसि लघु
यथा ममेतु समा। उचितमासि तुले किं तुलयसि गु
फलैः कनकम् ॥

३—प्रथागुरुशरीरस्य किं क्रियन्ति संख्या। सुनील
इसके पारिधाराः स्थानय॥ यरं पारिजमन्याः प्र
स्निग्धादिह। स्थानाभिमता देहे पीनता ननु शो
कनाभो रेखाङ्कितानां नदानां विग्रहो निर्लेखनाः।

४—श्लोकयोरनयोः प्रयोगौ परिवर्तनीयौ, उत्तमोऽन्य
स्वाधायज्ञानप्रकरः कविम्। कौस्तुभावीनि -

यथावे हरिस्तुतिम् । न मयेत्थाऽऽत्ते प्रार्थां वाग्भिरीदृशा यथा । अहरेवागामहासिद्धि देवमात्रफल महत् ॥
—पदयोरेतयोर्हिन्दी भाषयानुवादः कार्यः । मान्या एव हि मान्यानां मानम् कुर्वन्ति सेवरे । शम्भुर्विभर्ति मूर्धेन्दु स्वमा- धुर्यं त्रिपुरारि ॥ महतां मादृशा तेजो यत्र शास्त्रस्य नो भ्रमः । भक्तं याति प्रकाशेन तारकादि विवस्वतः ॥
(क) प्रथाय पदं त्रिपुराणी स्यमतो धातुः,तस्य लोटि मध्यमपुरुषैकवचने कीदृशं रूपं भवति (ख) द्विनिर्दे- शतोऽनः, विवस्वत इत्यत्र महतिमूर्तयोः शब्दयोः प्रथमा- दिषु निखिलेषु विभक्तिषु रूपाणि विलिखताम् ॥
—शत्रुर्दहति संयोगे मित्रम् विरहादपि । उभयोर्दुःख दायित्वे को भेदः शत्रुमित्रयोः ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराभवः । येषां हृदिस्थो भगवान् मङ्गलायतनो हरिः ॥ · श्लोकाविमौ सम्यक् परिशोधनीयौ ॥

सन् १८१६

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः ।

—माहकारीयति, समञ्जरीणाम् , पुंस्तुकः, सपिण्डाग्यति,गो- दत्तपुत्र, एषु सविधकार्याणि प्रदर्शयत ।
—उभये, द्वयः, त्रिचतुर, श्रीपाद,पपुना एषां सिद्धिर्निरूप्यताम्
—गग्माद्यो,तादृक् ,अक् ,असृक् , अस्युश्चेलः एतानि साधयत
—उपाप्यानितदित्यादिनिसूत्रे उपाधिमहत्त्वस्य प्रयोजनं स्फुटि- कुरुत ।
—यहुराजे कुपदोषो कल्माषो शकटिः सुरायीना एषु विशेष- शर्वाणिपुटिलखत ।

सन् १८१८

सिद्धान्तकौमुद्यां कारकादिचातुरर्थिकान्तभागे प्रश्नाः ।
—कर्तुः कि सगोत्रस्वरूपाणोतिमण्डपुराणाचाऽऽहरणस्य प्र-

मधुरा, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

२—[illegible]
[illegible]
[illegible]

३—[illegible], [illegible], [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible]
[illegible], [illegible]

४—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible], [illegible]
[illegible]

५—सन्नयवान्, [illegible], [illegible], [illegible],
कांग्रेस, प्राकृतिकादिगुणः, [illegible], [illegible],
[illegible]
इति साधुत्वादय।

सन् १९१९

व्याकरणन्यायज्योतिषमध्यमपरीक्षायाम् माघे प्रश्नाः

१—सितं सितिम्ना सुतरां मुनेर्वपुर्विसारिभिः सौधमि
वाथ लम्भयन्। द्विजावलिव्याजनिशाकरांशुभिः शुचिस्मितां
वाचमवोचदच्युतः॥

२—प्रवृत्त एव स्वयमुज्झितश्रमः क्रमेण पेष्टुं भु
तथापि वाचालतया युनक्ति मां मिथस्त्वदाभाषणलोलु

३—न सञ्चरिष्णुर्भुवनान्तरेषु यां यदृच्छयाशिश्रियदाश्रयः
अकारि तस्यै मुकुटोपलस्खलत्करैस्त्रिसन्ध्यं

४—तदीयमातङ्गघटाविघट्टितैः कटस्थलप्रो
गृहीतदिक्कैरपुनर्निवर्तिभिश्चिराय याथार्थ्यमलम्भि

-मन्त्रो येन इयाऽधीतः सर्वाङ्गैः संवृतेऽपि ।
धिरं न सहते कर्णातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥
-मासीदन् स. परागता दुःखत्रये ऽपि जीवति ।
सदयासननिरोधात्तु जननीवलेशकारिणः ॥
-निरुद्धवीर्यधामाऽवमानता गा इव मतम् ।
उपदम्यन्तु दाशाहीः पुरीं माहिष्मतीं द्विषः ॥
-करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रभुशक्तिं प्रथीयसीम् ।
प्रज्ञाबलबृहन्मूलः फलत्युत्साहपादपः ॥
-दराज मकरादकमिह्मिन्द्रैः सर्वान्तु दिव्यमतिविस्मार्गम् ।
सहाम्भः पुष्पदन्तं स्वाङ्गी क्षिप्रं सदानाय इयाधिरूढः ॥
-कला इवानः सकलाः स्वताभिदन्नामवश्मीपविनाभिराणाः
यां देवताञ्जानिरिपैव हाम्यं न रोहिणीशा न च शाहिणीशः ॥

यघु अन्तेऽष्टौ श्लोका नैशाधिकेऽस्तद्यीथाऽऽदितोऽष्टौ
ाविप्रहस्य तत्त्वादिलिङ्गावुरूपर इत्युदाहरणेन व्याख्येयाः ।
ः ऽऽनुपूर्वीलिखेऽङ्कानां न अविश्वनोऽस्वर्थ्येयम् ।

सन् १६१६

सिद्धान्तकौमुद्यां जुहोत्यादिनामधातन्तभागे प्रश्नाः ।

-धत्तः, दाम्यन्, मन्मीद, ममदुषम, अलिप्यन्, एते
प्रयोगा विशेषकार्योपन्यासपूर्वकं साधनीयाः ।
-अप्लुरन, संबकन्मुः, एपिपा, अतीविदन्, अजीगणन्,
एतेषां सिद्धिः प्रदर्शनीया ।
-अधुगुषन् अवजीगपन्, ईप्सति, अरिरिषति, एषां साधन
प्रकारः माधूपपादनीयः ।
-पंकुरते, दागदत्तं, अवेशभूषीन्, सास्वरीति एतानि
सम्यगुपहितव्यन ।
-वगारवे, स्मनायते, प्रायपति, एते सविशेषं साध्याः ।

सन् १९१९

सिद्धान्तकौमुद्यां कण्ड्वादिभागे प्रश्नाः ।

१—आनुते, खिनपते, संसिते, दुःखशनानि भुङ्क्ते, पदार्थमभिधीयताम् ।

२—कर्मवत् कर्मणातुल्यक्रिय इति सूत्रस्य हरणम्, सूत्रस्यैतस्य वा निष्फलम् ।

३—पुरामुङ्क्ते, इच्छेन, मा कार्षीः पपु [illegible] अनुपराभ्यां कृञ इति सूत्रे कर्तरीत्येव भावकर्मणोर्माभूत् इत्यादि फक्किका विशदं व्याख्यायताम् ।

४—[illegible], [illegible], [illegible] एतानि साधयत ।

५—[illegible], [illegible], [illegible] एतानि संसाधयत ।

सन् १९१९

व्याकरणन्यायदर्शनिमध्यमपरीक्षायाम् अनुवादे प्रश्नाः

अधोलिखितवाक्यानामार्थभाषयाऽनुवादः कार्यः ।

आसीत् कुरुक्षेत्रे महाप्रभुर्वा [illegible] [illegible] स बहोधन [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] केवलं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

यथाप्रुष्यं भुक्त्वा प्रत्यागतम्, इति । तावच्च स निशठः
देवं गवयं हिंसन्ति तावदेव वञ्चकः स तापसवेषोऽयम्
च बेतैमागमत स विह इत पश्यागमप्युत्तरकथने इति, स
मद्वाक्ये कृतविश्वासो दुष्करं तथा प्रदेशादवगमन्
तेन सर्वान् बकवलोऽपि बुद्ध्या प्रताप्य तद्गतजन्तून् यथा-
ऽभुक्तबुभुक्षे ।

अथोल्लिखितवाक्यानां संस्कृतेनानुवादः कार्यः ।

किसी जङ्गल के एक भागमें अनेक जलचारी जीवों से युक्त एक तालाब था जहाँ पर जन्म ही से रहता हुआ एक बक वृद्धावस्था को प्राप्त होगया था । वह अवस्था के स्वभाव से चलने फिरने में असमर्थ रहा इसी कारण कई एक दिन बिना आहार के रह गया । एक दिन क्षुधा से पीड़ित होकर आँखों से आँसू बहा रहा था कि एक केकड़ा (कुलीर) ने उसके पास आकर पूछा कि मामा आप भोजन की चिन्ता नहीं करते और बैठे २ रो रहे हैं । उसने उत्तर दिया कि बेटा अच्छी बात पूछी—मेरी चित्तवृत्ति कुछ आमिष के आहार से हटी हुई है । जब उसने इस विराग का कारण पूछा तब उसने कहा कि एक होरासंहिता के जानने वाले ज्योतिषी जी ने बताया है कि बारह वर्ष तक भूमि पर जल न बरसेगा-इस कारण पशुवर्ग की हानि देख कर मैं आहार छोड़ कर शरीर त्यागने के लिये उद्यत हूँ । अब सब जलजन्तु मिलकर उपाय पूछने आये तब उसने एक समीप में गहिरा जलाशय बताया और यह भी कहा कि जो स्वयं नहीं आ सकते उनको मैं वहाँ तक पहुँचा दूंगा ।

सन् १९१६

व्या०न्यायकर्यानिपातप्रयोगपरीक्षासु व्युत्पत्तिप्रदर्शने प्रश्नाः।

१—पदयोरनयोर्व्युत्पत्तिः प्रदर्शनम्— २

अभिमतोऽस्य स्थिति निद्रोदयमीक्षितमलाचलाम् ।
महात्मा इव यथोऽयमियं स्वाभावा हि मानवः ॥
काकतालीययोगेन यदृच्छाऽभ्युपनिक्षणम् ।
करोति प्रलयं लक्ष्मीस्तद्भ्याः सौभ्यधामताम् ॥

२—श्लोकयोरनयोरभिप्रायः सरलसंस्कृतेन विलिख्यताम्—
गुणयुक्तोऽप्यधो याति रिक्तः कूपे घटो यथा ।
निर्गुणोऽपि भुवः पश्य अर्जैः शिरसि धार्यते ॥
सौहार्दस्वर्णरेखाणामुच्चावचभिदाजुषाम् ।
परीक्षानिकषो कोऽप्यस्ति परीक्षानिकषोपलः ॥

३—श्लोकयोरनयोर्हिन्दीभाषायामनुवादः कार्यः—
कामं कुमारमतिरिक्तमपि विधूनोऽपि भजति सद्गुणं धनम् । धनिजनमपि मनसा च भजति पुंसां गुणाग्रेऽपि ॥
न यो भवनरासं दूरं वसन्तेनाभवत् सुरूपता ।
नानुरक्तः कपालेऽपरार्धे भवति नाहरः ॥

४—श्लोकयोरनयोरर्थोऽस्मिन् हिन्दीभाषायां लिखतां। केवलं लेखनात्
सततं चिन्तितं कार्यं यतःसा न प्रकाशयेत् ।
मन्त्रवच्छिन्नवाग्देव यतः सिद्धिर्न जायते ॥
यथाप्यधिगम्य ज्ञानदेन कर्मणा ।
यथा पादमर्दन्तं तां जन्मनी निवारयेत् ॥

सन् १९२०

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः ।

१—अनुमन्त्वन्तस्य स्त्रीत्वे ईकारान्तत्वमिष्ट कथनाय ।
२—इमानि शब्दानि लिख । कोऽत्र मानि कति रूपाणि भवन्ति ।
३—न भवत्वं वर्णे ससानुनासिकस्य परस्वरणो भवति यथा स्मार्थे वदस्य कदाचिदपि उदाहरणम् ।
४—यत्र द्वौ समासौ विद्यमानौ तत्र भवति सन्धिः चतुर्विधम् ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

सन् १८२०

किरातार्जुनीये प्रश्नाः।

१—श्रमकमागापपतो यथायथं विभज्य भक्त्या दृश्य रि।
२—मदारयेषु ममहामनोऽहितं भवत्यधिष्ठेय इति।
३—दुरासदः धामपर्नो यशोधनाः सुतुन्महं मात्र इति।
४—द्विरदानुरतः सुमेधसा गुरुरस्वजनः इति।
५—शिवमौपयिकं गरीयसी फलनिष्पत्तिम् इति।
६—विभोवर्णं अमपनाममपर्वी यशोऽपहतामिति।
७—अतांरायाशोविकारापैनुगः प्रेरणा इति।
८—रत्नोर्मिता मामिति पादमेवा इति।
एतेषां व्याख्यासु कथालंकृत्यै, समास, विग्रह, केनाः प्रदर्शनी[illegible]
सर्वतपश्चानुशोधनेन वा केवलान्वयदर्शनेन न [illegible]
साव इति।

सन् १८२०

कादम्बर्यादिग्रन्थानुर्गतसिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः।

१—[illegible] रापवनि, महोमग्नवनिना गेना, कोर्थ सुहिशा[illegible]
निवा सभागीनं, पुनरतः नूदनि, गुनागवलिकीर, [illegible]
मूक गंवाए:, गतन्त शोस्रति, यगुंतिरैवनियतिविष[illegible]
वाविग्रवर्णं मतमानम्पाश्वी कारकाय इति सूर्वं मौ[illegible]
दृश्यं व्याखयातनाम।
२—अविनेतारम्, नागुम, रनमतिपम्, यशपंच, एकमा[illegible]
गाजान्मम् नरे हृाव, यनाग साधन।
३—[illegible], अर्थवान, निरापेना, शीत.यो ययर्क यमा, [illegible]
नर्वधान वनुतिपैनवापेतियनिविहिता यवांरानम् [illegible]
निमत्र [illegible] [illegible]।
४—[illegible] रवनपुत्र अतिनिमनवा, मद्यागा, गाहस, पुष्ट[illegible]
वर्णिनहम यनानाद्दि साधव।

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ।

सूत्र १६६०

[illegible] ।

-[illegible] इत्यादि ।
-[illegible] इति ।
-[illegible] इति ।
-[illegible] इति ।
-[illegible] ।
-[illegible] इति ।
-[illegible] इति ।
[illegible] इति ।
-[illegible] इति ।
-[illegible] इति ।
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] न [illegible] न [illegible] ।

सूत्र १६७०

[illegible] ।

-[illegible] ।
[illegible] ॥
-[illegible] न [illegible] ॥
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ॥
-[illegible] ।

अहिमो रश्मिकिरणगो माया संसारकारणं ते परमा ॥

५—अथेमुर्धं स्तुर्नन्नुजं स्तुअंगुः ममुस्तुन्नुचिरे निवेदुः ।
आस्फोटयाञ्चक्रुरभिवेद्रु रेजुर्नेन्दुर्निवमुः ममीयुः ॥

६—ते रामेण मरमसं परिरभ्य हरिणा रणमारम्भे ।
रुद्धा लङ्कापतिमरमूच्चपरिभङ्गलालसा वीरवरम् ॥

७—उदका ददृशिरे वीरा स्तुस्याऽशिषं शिवाः ।
चक्रमाये च महीं रामः शशङ्के चाऽनुगागमम् ॥

८—स्वयानुदुधुर्नुदान् मांसं चे मुजंगुः पपुः ।
कामायाञ्चक्रिरे कामाश्वनन्नुपा निशाचराः ॥

९—स्वर्कः संविस्पुरंदरान् याहन्याश्विशिश्रिरे ।
आगतुनुंजेऽस्राणि ववन्धुशाहवञ्जिनिम् ॥

(अ) एते धातूरुपशृविशेषनिर्देशपूर्वकंप्रयोगेषा विहन्त-
प्रयोगाणां धातुरूपसंविशेषतः प्रदर्शनीये ।

(क) प्रथमे श्लोके-लिखिते धातुरूपा । द्वितीयं श्लोके
च कथं दर्शितकर्तव्य एवाभ्यना ।

सिद्धान्तकौमुद्याः संधिकादिशिल्पकविशन्तभागे वा ।

१—तारकीयुक्तः, शुश्राणम्, हैमाप्, मेरुः गौरीशालिन्,
कालिकवीनः, दुर्गाभिनः, विश्वस्य, द्रुपदम्, वोरम्,
एतानि मानुष पाणुयन् वहानान्तं कार्येषु वृत्तिनार्थ-
मरश प्रदर्शनीयानि ।

२—विश्वाचार्यस्वार्, सर्वैदितवरम्, नालिकारकम्, वयोधि-
दुत्ता, विनायकिरम्, नेतनिवृत्तम्, बहवे इत्, सर्वं
तुम च ब्रुवाणि सोदाहरणीयानि ।

३—व लिखा, निवि: वीतन्, प्रोच्चरण एतेषां वृत्तिरदर्थे
समूच दर्शनीयाः ।

४—पदम्, पाणि, रणम्, रवणि, प्रवेशु, हैमरणीयः, विष्व
हैमाप्रमपद विमर्शताः कर्थं गायन्ति ।

४—[illegible] ददाति [illegible], [illegible]
[illegible] ।

पाठ १३७

[illegible] प्रश्नाः ।

१—[illegible]
[illegible] ।
२—[illegible]
[illegible]
[illegible] ।
३—[illegible]
[illegible] ।
४—[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ।
५—[illegible]
[illegible] ।

[illegible] ।

१—[illegible] ।
[illegible] ॥
२—[illegible] ।
[illegible] ॥
३—[illegible] ।
[illegible] ॥
४—[illegible] ।
[illegible] ॥
५—[illegible] ।

२—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible] ।
३—[illegible] [illegible] [illegible], [illegible]
[illegible] [illegible] ।
४—[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] ।
५—[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible] १७ १८ [illegible] ।

१—[illegible] [illegible] [illegible] च ।
[illegible] [illegible] [illegible] ।
२—[illegible] [illegible] [illegible] महीभुजः ।
[illegible] [illegible] महीतलम् ॥
३—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] च [illegible] [illegible] [illegible]: ॥
४—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] । [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] ।
५—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥
६—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न [illegible] [illegible] ।
[illegible] हि मे [illegible] [illegible] [illegible] ।
एते [illegible] [illegible]
[illegible] ।

सन् १९२०

सिद्धान्तकौमुदी प्रश्नाः ।

१—[illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न वा ।

२—उपक्रमते, निश्चिचिलतैः गर्भं आनीते, क्वं पुत्रमरयद्रते, पशु पद्गुनामात्र निनिर्दिश्यमानामिनो हत्व एव तुन विक्षिपतः, इत्यादिषु विकारविशुद्धं व्याख्यायताम् ।

३—कन्यां पद्दे, अन्यत् , मार्दर्श मधु:, उपचेयम् , एतानि साधयताम् ।

प्रमजयः, आगूणः, स्तम्बकरिः, विहगः, शीतभोजी, एतानि त्यजि ।

४—घृविशन्तीपैतृसत्ये, उपदेशस्तृतीयायामेते सूत्रे सार्थे हाराहृते सपदद्रात्रे व्याख्यायेताम् ।

भट्टिकाव्यस्य १९—२०—२१सर्गेषु वा ।

यत्र यत्र गवांसिष्ठिसमान्यो रावणस्य न ।
यस्य यशमनान् मीदेमहद्दुमिस्तद्विगर्हितम् ॥१॥
मन्मीमि कथमकुम्भेन भिक्ष्यमूर्ति समाधिमान् ।
एवं रामा वल्लभा लङ्घामधैक्षेगा विभीषण ॥२॥
उपशाम्यतु ते बुद्धिः विगडनिर्वेशकारिषु ।
लघुमध्येषु देवोऽयम यश्रतो निहतोऽमको ॥३॥
मृगैर्हु त्वद्विंयोगोग्रो राजन्यानां पतिः सुपम ।
सप्तनाद्विपुल्ला त्वमत ऊर्ध्वं स्वैरमति ॥४॥
त्वयाऽद्भवरत किं मा त्यजः शीलं संवगता चिरम् ।
अनुवर्तिष्यन्त वा श्वेशाः कालेन महता न किम् ॥ ५ ॥
मारुवध्वं यस्य यत्र स्त्री कृष्णाऽस्मत्स्वर्गंमे तत्र ।
वामारुषो निद्राणे किं समाश्वाधा फलम् ॥६॥

एतद्वसान्यमनिर्देशं व्याख्यायन्तामिमानि पद्यानि । कङ्गिरः पर्शिता ।

न्यायपाणाकरणर्गामिपथ्यमर्दीशासु अनुवादं मरता: ।

मयोविशिमवाक्सानागादर्शमय्यवाऽनुवादः कार्यः ।

कञ्चिद् मारुपवणिक् कुतश्चिद् ग्रामाग्रहहात् पत्तनं

दिवसे [illegible] मृगयामाखेटो गृह
मददृष्टवान् ।

[illegible] । ततः
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] ।

एवं [illegible] पुनर्गन्तुमपि न शक्-
[illegible] ।

तावता [illegible]
[illegible] धावन्
[illegible] ।

[illegible]
[illegible]
[illegible] ।

अधोलिखितवाक्यानां संस्कृतभाषयैवानुवादः कार्य्यः ।

एक व्याध वही जङ्गल में शिकार करने लगा । उसको किसी वृक्ष के ऊपर एक कबूतर देख पड़ा । उसने झट धनुष से तीर निकाल कर कमान पर चढ़ाया और निशाना ठीक करके छोड़ना ही चाहता था कि अकस्मात् किसी ज़हरीले सर्प ने आकर उसके पैर में काट लिया । उसके हाथ पैर ढीले [illegible] से बिना निशाना ठीक किये ही छूट गया । व्याध बेहोश होता हुआ जी में सोचने लगा कि मैंने एक निरपराध चिड़िया के मारने की चेष्टा की उसके बदले में मेरे वध के लिये ईश्वर ही ने खुद प्रतिज्ञा करदी । इस समय ईश्वर ने [illegible] के प्रति इस उदाहरण को ठीक दिखा दिया है ।

सन् १९२०

न्यायव्या०ज्योतिषमध्यमपरीक्षामु०व्युत्पत्तिप्रदर्शने प्रश्नाः

१—अधस्तनपद्ययोर्दण्डान्वयः प्रदर्शनीयः—

मदोपशमनं शास्त्रं खलानां कुरुते मदम्।
चक्षुःप्रकाशकं तेज उलूकानामिवान्धताम्॥
स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नाम्नि पुरःस्थिते।
नान्यामङ्गुलिमभ्येति सङ्ख्यायामुद्यताऽङ्गुलिः॥

२—श्लोकयोरनयोरभिप्रायो विलिख्यताम्—

गतानुगतिको लोकः कुट्टिनीमुपदेशिनीम्।
प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम्॥
प्रावृषेण्यस्य मालिन्यं दोषः कोऽमीप्रवर्षिणः।
शारदाभ्रस्य शुभ्रत्वं वद कुत्रोपयुज्यते॥

३—अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात्।
नवसंरोपणशिथिलस्तरुरिव सुकरः समुद्धर्तुम्॥
नाल्पीयसि निबध्नन्ति पदमुन्नतचेतसः।
येषां भुवनलाभेऽपि निःसीमानो मनोरथाः॥

(क) अधोरेखाङ्कितानां पदानां विग्रहा विलेख्याः।
(ख) पचातेर्लङ्लिटो रूपाणि लिख्यन्ताम्।
(ग) अल्पीयसीत्यत्र कः शब्दः? तस्य त्रिषु लिङ्गेषु का-णि लिख।

४—पद्ययोरेतयोः प्रयोगपरिवृत्तिः कार्या—

विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते।
प्रासादसिंहवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः॥
गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः।
अलुब्धैर्दानशूरैश्च सप्तभिर्ध्रियते मही॥

५—श्लोकयोरनयोर्हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः—

यथा हि मलिनैर्वस्त्रैर्यत्र तत्रोपविश्यते।

एवं कालिनकूलतरु कुसमैर्न न कलि ॥
दुरैः सर्वकरजैरपि सौकुमार्य किरातक ।
अवर्ज्यापि मालिन्यं हैमावचनात्ते ॥
१—कर्णागतवाक्यं व्याख्येय परिशोधनीयं—
१—कः किल कालिन्दमाहन्या कुमार नन्दनमहाराज श्रीराम-
चन्द्र नृपे दानानां वल्ले च, तथा ।
२—आनानं प्रस्तर अभिनवपात्र येनका। व्यावमानो अनो
कार्ड्डयित् पत्या अधिक्य विधानानि ।
सन् १६११
सिद्धान्तकौमुद्याः सर्वोपयोगिभागे प्रश्नाः ।
१—दौ, पत्नौ, कहि, सिद्धानु, सन्नाम् एतानि साधनीयानि ।
२—प्रभुनान् विप् , वहि सुधीना, कथ व्यादि, उपदेशे किम्?
कर्पाच्, विसर्जिवी, एतानि व्याख्येयानि ।
३—धातव, पर्यालिसमालाम् , गार्गी, समाधानवंनामकादवे
वचन, इत्यवे वर्ण साधुत्वम् ।
४—उपानम् कुर्वन्ति, संकल्पी, एतं सत्याः ।
५—राजा, प्रकृतः उपानन् , कापारी, एतेषां साधुत्वं वक्तव्यम्
भट्टिकाव्ये प्रथमखण्डे या ।
१—हसावधानं मधुर्वेहि गौगी महान्तर्वेद्ध हरिलिंबिपांशुः ।
आवर्जवन्तुगुरुखमनाराम् लवं समाधि न दधे मृणालिन॥
अपविद्धानि पदानि संस्थाप्य पदं व्याकरणनाम् ।
२—तज्ज्ञमहाशयर्तैः पलाशैर्न्याललाभियं मालिशयां दधन्ति ।
मधुमदोमत्तविलीनिदेशुस्तावाज्ञोपत्यमाध्यातुल्यपद्रदानि ॥
इदं समासपदर्शीवयुक्तमर्थं व्याख्येयम् ।
३—विषयानदुःखानुभवाननिमैः कालेन्दुर्पात विहितं दददिः ।
महार्घ्येण्वनादिभिरमार्प्यैरिव पुरिभः प्रथितान् स गोधान्
हेवादिभिः ( ) अस्य श्लोकार्थं वर्णय ।

४—गृहीतमां नगरपुरीं तयोर्द्वं कर्णं कलीनासहसुमहेन।
मा मां प्रयुक्ताः कुलकालिमानै प्राह कम नामं मार्ते
पर्यव ॥ प्रतिवेत्य कुलकीतिनोरप्याकरं अक्षरे परं
त्वेतम्।
५—नाम्ने पठ्यति गम्भया निवसे द्रुष्टुमहर्दं न वा।
स शृणोति न बोलति विद्यालो निधिमितिगुणः ॥
इदं पत्तूपलेनपुरुषपदं कालकायनाम्।
सन् १९२?
व्याकरणन्यायरुपौतिरपदधमसरीक्षातु लिगवे प्रश्नाः।
१—द्वितीं विधानाय विधातुमिच्छतो रहस्यनुज्ञामधिगम्य भूभृत
स सौप्तवीर्यविशेषणानि विनिश्चितार्थामिति वाक्यमा
२—महीभृतां सच्चरितैश्चरैः क्रिया स वेद निःशेषमशेषितक्रियः।
महोदयैस्तस्य हितानुबन्धिभिः प्रतीयते धातुरिवेहितं फलैः
३—इमामहं वेद न तावकीं धियं विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तय
विचिन्तयन्त्या भवदापदं परां रुजन्ति चेतः प्रसभं ममाधय
४—प्रभवः खलु कोशदण्डयोः कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः।
स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते ॥
५—शुनमप्यधिगम्य ये रिपून् विनयन्ते न शरीरजन्मनः।
जनयन्ति चिराय संपदामयशस्ते खलु चापलाश्रयम् ॥
६—उपकोदितसिंहमयूखविभासितोष्ठ-
स्त्रिवृन् मुनेरभिमुखं स विकीर्णधाम्नः।
तस्यान्तमिन्द्रमणितो गुरुमंशुजालम्
लक्ष्मीमुवाह सकलस्य शशाङ्कमूर्तेः ॥
७—सुता न यूयं किमु तस्य राज्ञः सुयोधनं वा न [illegible]
यस्यात्कथान् यः स वृथा बलाद्वा मोहं विधत्से वि[illegible]
भिलापः ॥
८—सा गाम्भिरायैकचरः प्रभावं प्रसन्नसंशयशिखेऽपि देवे।

मत्सर्वगतोपद्रवान्मत्तो हि स्खलन्ति साधुजनमानसानि ॥

(ख) टीकाक्रमेण सुस्पष्टरेखाः सर्वे श्लोकाः । केवलान्वय-प्रदर्शनेन टीकानुपूर्वीलेखेन वा साङ्कलाय इति ।

(ग) अनुगतसमस्तपदप्रकाशनात्पर्यं स्वकलसहस्तेनलेखनम्

सन् १६२!

कारकादिचातुर्विंशत्म् नागे सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—ग्रामं समया, अनिदेशात् कृष्ण, मदना काणः, अध्ययनेन वसति, अध्ययनं पाठयति मासं हरिः, कृष्णाय हंसते, याणाय याति, प्रति हरेः सम्भारः, महिषा भाषनम्, एतेषु कारक-प्रकरणस्थान्यादि प्रदर्शय ।

२—शाक इति, बहिर्वनम्, द्विरनुरम्, धान्यार्थः, सर्वनहान, दन्तजन्मकः, पूर्वाह्णतनम्, दनाऽहनम्, गोपालिनी, कुपु-रुषः, ईषद्भक्तम्, एषु कानि समासान्तशब्दविधायकानि ।

३—महाविद्यागुरुः, रुपद्दशा, बाहुशाहवि, सलामकः, पुत्रनेत्राः, मरलुपः, अनुभवः, सामग्रस्रा, सुगन्धि, एते कथं सिध्यन्ति

४—विष्णुपुरम्, पादहमूलः, पद्मादम्, विमलगुराः, राजवर्च-सम्, ब्रह्मवर्चसम्, द्विरात्रः, पञ्चरात्रः, एषु कं समासान्त-प्रत्ययान्तविधायकानि च कानि ।

५—पाञ्चु बाभिः, औपगवापत्यः अशालायनः, आशायनः, गार्ग्यः, आङ्गमानुरः, गौधारः, भाद्रकुलीन, गाल्वायः, एतेषु कं नद्धितप्रत्ययार्थ कं नद्धितविधायकानि च कानि ।

६—शकारान्तशब्दाधातुर्विविभक्तयः कानि रूपाणि भवन्ति तानि प्रदर्शय ।

भट्टिकाव्यस्याद्यमादिसर्गपद्यप्रथमे पा ।

गोपनसारः <u>कुरुप्रियर्णा</u> वस्त्रं यतः <u>प्रणवान्</u> पितम् ।

व्यायमानः परदर्शनवानाद्गारमानात्विरः ॥ १ ॥

संकुचन्ति मृषा किं त्वं विरुद्धं मां गुणेस्वेः ।

ईप्सितव्यं परस्त्रीभ्यः स्वधर्मो रक्षसामयम् ॥ २ ॥
बहुधा भिन्नमर्यादो भीमाः कर्णसादृशः ।
अमेयगुं वर्त्तमाने प्रतीच्यां चन्द्रमण्डले ॥ ३ ॥
यत्स्वधर्ममधर्मं त्वं दुर्बल मन्यसे यथाः ।
रिपौ रामे च निःशङ्को नैतत् क्षेमकरं चिरम् ॥४॥
समिद्धशरणा दीप्ता देहे लङ्का मतेश्वरा ।
समिद्धशरणा दीप्ता देहे लङ्का-मतेश्वरा ॥ ५ ॥
बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रो बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः ।
बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रो बभौ मरुत्वान् विकृतः स मुद्रः ॥६॥
गच्छन् स वारीण्यशिरांसि पाथेः कूलानि तांस्तानि तरूनुदस्यन् ।
पुष्पाऽऽस्तरांस्तेऽप्रसुखानतन्वन् तान् किन्नरा मन्मथिनोऽध्यशि-
श्यन् ॥ ७ ॥
भुवनभरसहानलङ्घ्यधाम्नः पुरुरुचिरत्नभृतो गुरूनदेहान् ।
प्रमवियुरविलीनकर्मनक्रान् ध्वनमुहृन्मुदे गिरिनदीश्च ॥८॥
एते श्लोका दण्डान्वयेन व्याख्येया यथोरेवाङ्गिनीरागो
माधुर्यमकरन्दप्रदर्शनाय कोपालङ्कारादिश्च यथाशक्तिनि-
त्रितव्यः ।

सन् १८२१

न्यायव्या०ऽर्थानिपमध्यमपरीक्षासु माघस्यास्यसर्गत्रये मतनाः ।

१—महामहानीलशिलारुचः पुरो निषेदिवान् कंसकृपः स विष्टरे ।
श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैरचूचुरच्चन्द्रमसोऽभिरामताम् ।

२—समुत्क्षिपन्यः पृथिवीभृतां वरं वरप्रदानस्य चकार शूलिनः ।
त्रसत्तुषाराद्रिसुताससंभ्रमस्वयंग्रहाश्लेषसुखेन निष्क्रयम् ।

३—गिरिजल्हः कम्पुर्वीमवमुदमर्देन दृग्मीव मनुष्यधर्मणः ।
निरस्तणाश्मीपैमनानुपुरकं पकरणगातान न मानसंम

४—कृतारवच्छायासलक्ष्मीमनुकुर्वता गुरुकारिणीः ।
त्रिवक्त्रदैत्यारिकाङ्क्षितश्रियः रक्षेत्वपुषः ॥

५—मत्तो यैःप स्वाऽपीरः सर्वाङ्गैः संपूर्नैरपि ।
चिरं न सहते स्थातुं परेषां भेदयुक्तया ॥
६—कश्यपेनाम्बुमुचः पश्चुराशिं प्रपीयमानम् ।
प्रतापवदुद्गमुकः फलमुपनाहयापादपः ॥
७—इत्याहत्य विदूरगोऽपि प्रणीयतः पदम् ।
विशादृकुर्वन्तु महत्तमल शिक्षिपदम्भमः ॥
८—यस्याम्बुनदारिधिवारिवीचिस्फुटाच्छमध्यकुलाकुलेन ।
यत्रेव पर्यन्तधरोद्धुरनः सुमेरवतोऽस्य हमपवारि ॥
९—शैलर्न्द्रिरन्ध्रान्मुखात्मकुस्थलमस्थलोनं हरिगिविलोलैः ।
यत्कपरोत्पादितमानुमाना दुःखेन निघ्नमुपस्यशागः ।
कांश्चिमद्भावप्रदर्शनपूर्वकं स्वाशयं यथास्वाय मेधाविकेर-
स्मांऽर्थो मदन्यैआदिनाऽर्थो अतो स्वःश्वेषाः । केवलं टीकानु-
पूर्वीलेखेऽङ्कलाभो न भविष्यति ।

सन् १९२१

सिद्धान्तकौमुद्यां दीपिकादितिङन्तक्रियान्तभागे प्रश्नाः ।

१—ऐरावणकः, आग्नेयकः, पचानम्, वालिहितः, शङ्खग्रीवः, आथर्वणः, नैयग्रोधम् एते शब्दाः साधनीयाः ।

२—दर्शेष्टिकः, कौक्कुटिकः बभ्रवः, बालेयाः, गार्ग्यः, पाक्षिकः, एतेषां साधनं प्रदर्श्य प्रत्ययनिर्दिष्टा अर्थाः प्रदर्शनीयाः ।

३—हायनपञ्चक, आगताः, अधिकम्, सपूर्वाच्च, अचुना, पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात्, एतानि सोदाहरणानि ।

४—कंस, कुन्द, वर्ण, द्रव्य, वत, एते प्रत्ययनिर्दिष्टायास्य पाठा निदर्शनीयाः ।

५—देवदत्त, शौनकदत्त, श्यामाकिन, लघ, घ, एतेषां रूपभेदः प्रदर्शनीयः ।

६—प्रत्येनम्, पार्श्वम्, ह्यम्, एतेषां साधनं प्रदर्श्य इत्थं रूपे टाबभाव इति वार्तिका सोदाहरणीया ।

भट्टिकाव्ये वा ।

१—प्रवत्स्यमानं परिरभ्य इव यक्ष रथं परिशिष्टमत्यनुरोगं दृढ।
नराऽऽनिर्शां नूपुरां रथान् । मन्त्राम्मुखः कि नयसे गुरुवर
२—शिला शरिस्यायुरकं न पणे स्थानं रथैः कारुणानि वहि
रिन्द्रः । जेतापराऽहं युधि जेष्यमाणम्नुजानि मन्यस्व
पुरुषस्त्यजतः ॥२॥
३—आयासमस्मवाहद संहर संहार हिमद्रुममल्लायम् ।
वाणं वारिमूहं मक्षुल्लु पुरामुच्चात्देहाऽऽस्थानम् ॥१॥
४—फलभरमन्थर नरवरमविहार विकद्दारिकुसुमाऽऽरांडम् ।
हरिणकलङ्कमणिमन्मवबहुशारिमरसुगम्भीरगुहम् ॥२॥
५—तस्मनुर्जहनुर्मम्लुर्जग्लुर्लुलुटिरे सनाः ।
मुमूर्च्छुर्वेवमू रक्त नतृपुरवांगये भटाः ॥१॥
६—मन्दुधुक्षे नयोः कोपः पर्यपाये शस्त्रलाघवम् ।
तुतोद शाखिनं नील आवव्रे सुमतो मदम् ॥२॥
(ख) एतानि वर्क्तुं नुवक्तृप्रदर्शनपुरःसरं समासविग्रहादिप्रद
र्शनपुरःसरं च व्याख्यातव्यानि विहितानि । धातवो लुङ
लिटि उदाहरणीयाः ॥
(क) अधोरेखाङ्कितानाम्पदानां साधनप्रकार प्रदर्शनीयः ।

सन् १६०१

सिद्धान्तकौमुद्यां भ्वादादिगणयोः प्रश्नाः ।

१— गयेषु, ऐदिदरम्, देधे लिपिदेव पते प्रयोगाः म.धु साध्य
न्ताम् ।
२—आइध्व, आशीत्, अदर्शोनि, अधाम् एतेषां सिद्धिप्रकारः
प्रदर्शनीयः ।
३—धेम् ससुमनाते, दुर्बोशिव गनिधूदयोः दरिद्रा दुर्गतौ,
चकिङ् व्यक्तायां वाचि, एतेषां लिटि प्रथमैकवचने पार्वि
वरूपदर्शनपुरःसरं रूपाणि साध्यन्ताम् ।

४—अथवा, अभ्यागमत्, अदित, अकार्षीत्, एतानि विशेष वाक्यनिर्देशपुरःसरं साधनीयानि ।

५—वानरा हि यादृग्व्यापारेणाथ कस्मान्नेति सप्रमाणं निरूप्यताम् ।

भट्टिकाव्ये वा ।

१—अथर्षोऽद्रिरिवाभासीन् न्यश्वसीन् कलशायुतम् ।
समाप्तोद्ध स्वनिता लोकानप्याश्रित तथाऽग्निवत् ॥

२—अन्ये स्वमङ्घ्रिपयुः शैलान् गुहास्वन्ये न्यलेषत ।
केचिद्धाम्निषत क्ष्माया भयान् केचिदघूर्णिषुः ॥

३—अशिश्रियन् ततः शत्रुमैक्षिष्ट राक्षसो रणे ।
नदन्त्यन्यद्दामाथ माहेन्द्र मदमञ्जिनम् ॥

४—युद्धं व्यचकमिन यत्नानि स्फुलिङ्गान् च निर्भयम् ।
न विकासनमनि राक्षसौ वर्मप्राणानुत्पन्नि हर्षिताः ॥

—ऐ न व्योशिषताऽत्रौषु न दुर्गैस्तथाऽच्छिदन् ।
मार्शिष्ट शम्भो शूलं नीलस्याऽऽदिव पर्वतम् ॥

—सस्नाह्यात्त्रयथा योद्धुं न कोशत मात्वहीनवत् ।
अथ नन्दयन्ति मां राजा भूः नाकनाथ शोणितम् ॥

—इन्द्रः कथंचिद्न्यने वह्निः मनुष्योपवनि सागरः ।
अलं धर्मनि, निरक्षौः क्षत्रयन्ति ममतां स्वगाः ॥

समासनद्विपदर्शं सपूर्वकं सकलक्रियापदलघुत्वप्रदर्शनपूर्वकश्च ते श्लोकाः व्याख्येयाः ।

अब्द १९२१

सिद्धान्तमुक्तावल्याः भाषापरिच्छेदान्तर्भागे वा ।

१—ननु द्रव्यत्वजातौ किं मानं नहि तत्र प्रत्यक्षं प्रमाणं गुणत्व-तत्प्रभृतिषु द्रव्यत्वाद्यभावादिति विरचनाय । अत्र द्रव्यत्वजातौ किं मानमिति नेदानां कथमवसरः पूर्वं द्रव्यत्वजातेरुक्तत्वात् । एष मतादिद्रव्यत्वाद्यभावादित्यनुक्त्वा, गुणत्वगुणभूतिषु द्रव्यत्वाभाव विरचनायस्य क आशयः ।

२—विशेषस्य किं निष्कृष्टं लक्षणम्।

३—अन्यत्र नित्यद्रव्येभ्यः आश्रितत्वमिहोच्यते इत्यत्र आश्रितत्वं यदि समवायसम्बन्धेन वृत्तित्वं तदा समवायेऽव्याप्तिः यदि च वृत्तित्वमात्रं तदा नित्यद्रव्येष्वतिव्याप्तिः तेषामपि कालिकेन वृत्तेः।

४—सुवर्णस्य तैजसत्वे कस्तावदनुमानाकारः।

५—गगनसाधकानुमानप्रणाली कीदृशी।

६—आत्मनिरूपणप्रस्तावे क्षणिकविज्ञानवादो नित्यविज्ञानवादश्च कयारीत्या निराकृतो विश्वनाथेन।

७—प्रत्यक्षस्य किं लक्षणं कतिविधं वा प्रत्यक्षम्।

८—निर्विकल्पकज्ञानानुपगमे का क्षतिः।

सन् १९२१

सिद्धान्तकौमुद्यां जुहोत्यादिनामधात्वन्तभागे प्रश्नाः।

१—पिपूर्तः, प्रनङ्क्ष्यति, पर्यास्थन्, समङ्क्षथ, यमुष्ठ, एतानि रूपाणि विशेषकार्योपन्यासमुखेन साधनीयानि॥

२—संस्कृषीष्ट, इनङ्गिषीष्ट, अपपठत्, असंसंप्रामन् एतेषां साधनप्रकारः प्रदर्शनीयः।

३—प्रोत्सस्तम्, अचीकपत्, दुधूपति, शोशूयते, बाभाष्यते एषां सिद्धिर्निरूपणीया।

४—वोभवीति, सोसोति, श्यामायते, शुनयति एते सविशेषं साध्याः।

५—उपसर्गसमानाकारमिति ज्ञापकस्य मूलोक्तं फलं विशदमुपपाद्य विशेषविषयत्वे भाष्यवार्तिकयोः प्रामाण्यं साधूपपाद्यताम्।

भट्टिकाव्ये १७–१९ सर्गयो वा

१—अभिनच्चतुसंघातानुद्धामिकुञ्जरम्।

अभिनद् च रथानीकं न चाद्रावत सञ्चरन्॥

२—नाशसेोऽशर्जयत् सूतं पुनश्चाटोकयद्रथम ।
निराम्येनामृभौ धातानुभौ धुर्यानिविरयनाम ॥

—समधुम्नन्मुद्रश्वतः प्राकञ्जन्म महीभृतः ।
सन्धासमर्हितः शमः प्रैङ्खच्च धुनिनः क्षितिः ॥

—धर्मानुर्भोककरं प्रस्तं निष्ठीवति रुनाहितः ।
धम्युपैति पुनर्भूति रामममनां न वक्षान ॥

—के न संविद्रते मान्यस्त्वत्ता यान्यथवरमनः ॥
विरीमि शुन्ये मार्गी मे कथ मन्युपमुक्तवम् ॥

—रात्रुः स्यात्रुर्हिर्दा भुवि यद्कनर्पवित्रुः विमुन् ।
पुत्राऽमन्नाऽऽविपक्षस्य किं दयाम्यस्य शोचमि ॥

(ख) एते श्लोकाः कोशविग्रहव्याकरणसन्दर्भादिप्रदर्शनपूर्वकं व्याख्येयाः ।

(ग) अधोरेखाङ्कितानामपदानां साधनप्रकारः प्रदर्शनीयः ।

सन् १९२१

सिद्धान्तकौमुद्यां कण्ड्वादितद्धितप्रक्रियान्तभागे प्रश्नाः ।

१—उपदेशे योऽच् तद्न्तानामिधुकत्यादाविन्यादौ किमर्थ-
मुपाः कथमित्यभिधाय द्विकर्मकेषु सोदाहरणं कर्मप्रत्यय-
विचारः प्रस्तूयताम् ।

२—संप्रतिस्थापनमाख्याने, शक्तिलिङ्चेति सूत्रयोराख्याने च
शास्त्रोपादानप्रयोजनं विनिरूप्य पुनीमवस्त्वादिस्यादौ कथम
किमर्थकं किं सूत्रं प्रवृत्तमित्यभिधीयताम् ।

३—लावकः, बला, भिनः,लास्यम् , पीनमैनानि संसाध्य भिन्नत
उकार उच्चारणार्थः प्रयोजनार्थो वेत्यभिधीयताम् ।

४—मेंढूवशिरनीतीत्रिमवेयः । अर्थग्रहणमस्तिनैव सावत्यते ।
मन्त्रो मददं पूजार्थम् । शक्तिवासोनित्यर्षं वाधितुं सूत्रम् ।
कुत्रत्यानि केनचाभिप्रायेणोपस्थितानीमानिवाक्यानि । ६

भट्टिकाव्ये वा ।

१—आमन्त्रयेत तान् सद्यः मन्त्रिणोऽथ विभीषणः ।
गच्छेत् त्वरितं लङ्कां राजमार्गं विशेच्च ॥१॥

२—मुञ्चेनाऽऽकाशपुष्पाणि प्रतीयात्नस्रजः शुभाः ।
आनयेनामिनं,शाक कर्पूरागुरुकुङ्कुमम् ॥ २ ॥

३—जहीहि शोकं धैर्यंहि धीनये धेहि मानसम् ।
रावणे जहिहि द्वेषं अहाहि प्रमदायनम् ॥३॥

४—प्रदिग्धं पञ्चगव्यश्च छिन्धि संगोपजं समः ।
आरोह शिबिकां हैमीं द्विषां जहि मनोरथान् ॥४

५—दमयन्त्यन गजेन्द्र ! स्थैर्यं यथाय चापलम् ।
लोकपाला इहायास्यंस्त्वां नाऽमी कलिहुदः ॥

६—साध्यसं गच्छ यशसो कृच्छ्रेऽशरस्यंमत मन ।
धामादृश्यां विनष्टायां कि किमालम्ब्यसाः फलम् ॥६॥

(क) व्याकियन्तामिमानि पद्यानि । सङ्गतिश्चप्रदर्शिता ।

(ख) रुकारेखाङ्कितानामपदानां साधनप्रकारः प्रदर्शनीयः ।

सन् १९२१

न्यायव्याकरणज्योतिषमध्यमपरीक्षासु , अनुवादे प्रश्नाः ।

अधोलिखितकथानामार्यभाषायामनुवादः कार्यः—

अथ कदाचित् पथिपर्यन्तवनी कश्चित्तुन्दकः कस्मिंश्चिद्वृक्षे सुवर्णमयमलमुग्धं तन्नमेकस्मिन्नेमपश्यत् । तद्दृष्ट्वा चाश्चर्यमन्यमानः स नरो आलं प्रपञ्च । स च पक्षी मूर्खतया तत्रैव स्थितः तेन बद्धः पञ्जरस्थश्च कृतः । ब्याधश्च तं गृहीत्वा व्यचिन्तयत् , यद्यस्याधिकमध्यादिलाभो न भवेत्तर्हि नार्यं चिरस्थास्यति । कर्णपरम्परया वृत्तान्तश्चायं राजगामी सन् महदापदं भविष्यति । तस्मादुत्तमने दायेन आनमस्यास्य दाय उपायनीकरणम् । निर्णय चैवं स राजान्तिकं समुपागात्,

महर्षयोऽपि आजग्मुः । राजा नानिकमुदितः नक्षत्राणां मध्ये चन्द्र इवासीत् ब्रह्मापि विधुरिवाभात् । तस्मिन् काले सर्वमङ्गलाकरस्य ब्रह्मदेवस्य निदेशात् धन्य इत्यालापः नारदमहर्षिः वीणां गायन्नत्रैवासीत् । तथा कृते विधुनैव यदा नारदाय सुखरेण "पूर्वस्मादद्य मूर्खो (हतीय. ...) जनो राजा च मन्त्री च सर्वं ते पूर्णमिदमम्" इत्यनुमुदाहरन् इदानीं सत्यमस्मैव सुखलवमात्रेण विहरन् जगाम ।

अधोलिखितगद्यस्यास्य संस्कृतभाषयाऽनुवादः कार्यः ।

किसी समय ब्रह्माजी की सभा में बड़े २ ऋषी मुनि विराजमान थे जगत् के बनाने वाले ब्रह्मा जी भी उसी समुदाय में तारागण के बीच चन्द्रमा के समान विराजमान थे, उसी समय एक तरफ़ से महर्षि नारद जी वीणा को लिये हुए आ पहुंचे, इनकी अपूर्व मनोरञ्जन वार्त्ता सुनने के लिये और भी देववृन्दने आकर सभा को सुशोभित कर दिया, ब्रह्माजी ने उचित आसन की आज्ञा देकर शान्ति की जिज्ञासा की। ऋषि ने सर्वत्र शान्ति बताई अपूर्व वार्त्ता सुनने के श्रद्धालु ऋषियों ने नारदजी से पूछा कि महाराज आपने इधर संसार की दशा ध्यान देकर देखी है कैसी है, उन्होंने उत्तर दिया कि आजकल की दशा विस्तार से तो मैं नहीं कह सकता किन्तु संक्षेप से यही है।

उचित न बरनत भेद यदि, द्रव्य न मान समान।
धर्म नाम से चलत कहीं, आन पान मन मान॥

सन् १९२१

न्यायव्याकरणज्योतिषमध्यमपरीक्षासु व्युत्पत्तिप्रदर्शने प्रश्नाः।

१—पद्ययोरनयोर्व्याख्यानं कार्यम्—

सुखमास्तेन बालस्य करोऽभ्युदयो जनः।
छायामप्युतामपि श्यामां राहुमारापयेरिव॥
निर्माय खलजिह्वाग्रं सर्वप्राणहरं मुदाम्।

चकार किं वृथा शस्त्रविषवह्नीन् प्रजापतिः ॥

२—एतयोः पद्ययोरभिप्रायो विलिख्यताम् ।

न तथा बाध्यते राजन् प्रकृत्या निर्धनो जनः ।
यथा द्रव्याणि सम्प्राप्य तैर्विहीनः सुखोचितः ॥
राजंस्त्वक निवृत्तेव तिथयः पूर्णिमाः कृताः ।
मद्गेहान्न बहिर्यान्ति तिथिरेकादशी भयात् ॥

३—श्लोकयोरधोरेखाङ्कितानां पदानां विग्रहाः केवलं विशे

परिपूर्णगुणाभोगगरिमोद्गार एव सः ।
भिन्नगम्भीरहृदयोऽस्मिन्नदर्चिर्विरोऽपि यत् ॥
शरणागतरक्षार्थं क्षीणो विप्रविनाश च ।
त्यक्तप्राणं यस्त्यजेत् प्राणांस्तस्य लोकाः सनातनाः ॥

४—अधस्तनयोः पद्ययोर्हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः—

आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् ।
मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने ॥
भोगः परोपकारेण न पुंसो दुःखाय न स्थिरः ।
धनमस्थिरमः स्थिरं स्वपोषाय अलोकसाम् ॥

५—एतेषु वाक्येषु अशुद्धयो निरोध्यन्ताम्—

१—पद्यं तु अजानन् सोऽयंमहमात्यर्थ्यं परिणामो परमेश्वरो ज्ञातवान् ।

२—न किम परिचयनया प्रासह यदिकरोऽवनेऽनुग

३—अयं मम चिरन्तनो मित्रो भविष्यति ।

सन् १९२२

सिद्धान्तकौमुदी शीतिम्यपान्तभागे प्रश्नाः ।

१—नयेत्रावारौ, अकारविशनः सनयोरीसर्वापर्णेषु नव सुन्धि मदर्शनीया ।

२—सुनारविधानस्त्रवर्णो वर्णनीया, तदर्णडाता प्र दर्शनीयम् ।

३—ज्ञानानीत्यादावल्लोपनलोपौ कस्मात्, अपि किं कुमारी शेते इत्यादिशं पङ्क्तिं व्याख्याय, गात्युधातुस्य सु-ङस्-ङिषु रूपाणि वक्तव्यानि ।
४—पथ्यानो, चत्वारि, प्राची, अन्तर्यामी, सखी, एतानि साधयत
५—द्वये कर्त्तव्यः समानार्थौ वद्वर्थे युष्मदस्मदी ।
तयोरद्वये कनार्थस्त्वाम्नयुवावौ त्वमौ च नेति पद्यं व्याख्याय उदाहरणं वक्तव्यम् ।

भट्टीकाव्ये सप्तमसर्गपर्य्यन्ते वा ।

१—समानुपातं कुसुमान्यगृह्णात् स नयवक्त्रन्दमुराग्न्यूराय कुसुहलाच्चारुशिलोपवेशं काकुत्स्थ ईषत्स्मयमान आस्त ।
अयं श्लोकोमान्तानि पदानि साधयित्वा व्याख्येयः ।
२—ततः सुवेलितृनपौरभृत्यो राज्येऽभिषेच्ये सुमहित्यमौचैः ।
आपोपयन् भूमिपमित्यमस्तं भूपोऽपि लोकं सुमनी चकार॥
इदं पद्यं कृधातुघटित पद साधयित्वा व्याख्यायताम् ।
३—हृतिधुनिमृद्दमतेपुषौमास्त्वं पैतृकं चेद्वृषमं न कुर्य्याः ।
पितिष्ठमानेऽपि कुले परस्य पुनः कथं स्यादिह पुत्रकाम्या
इदं पद्यमापाद्य व्याकरणेन संस्कृत्य व्याख्येयम् ।
४—नन्व सेनाग्रमाविष्टा मागमभावि त्वयाऽध्वसी
अनुभूतो मया चामी तेन चारयमविप्लवम् ।
इदं पद्यं वक्तृबोधपुरस्सरं शुकन्त पद संस्कृत्य व्याख्येयम् ।
५—दहतोऽविरथवच्चसुगन्धं देनोऽस्यावारयपीत् ।
त्रियेऽहं मां निरावधस्येम्या न योऽवधिपरीतिनम् ।
इदं पद्यं वक्तृपरिचयपुरस्सरं व्याख्येयम् ।

सन् १८८२

किरातार्जुनीये प्रश्नाः ।

१—विधाय रक्षान् परितः परेतरानशङ्किताकारमुपैति इत्यादि ।
२—अवन्ध्यकोपस्य विहन्तुरापदां भजन्ति वश्याः इत्यादि ।

३—अनारतं यौ मणिपीठशायिनौ इत्यादि ।
४—द्विषतामुदयः सुमेधसा गुरुरस्वन्ततरः इत्यादि ।
५—अर्धाधिकरासननः परावर्तयन् इत्यादि ।
६—निर्याय विद्याथ दिनादिरम्याद् इत्यादि ।
७—अकृत्रिमप्रेमरसाभिरामं रामार्पितं इत्यादि ।
८—आक्षिप्यमाणं रिपुभिः प्रमादान्नागैरिवालूनसटं इत्यादि ।

कोशविग्रहभावोपदर्शनपुरस्सरं दृष्टान्तप्रमाणलक्षण नि संस्कृतेनैव श्लोका व्याख्येयाः । केवलं टीकानुपूर्वीलेखेऽङ्कलाभो न भविष्यति ।

सिद्धान्तकौमुद्यां कारकादिभागे वा ।

१—बलिं भिक्षते वसुधाम्, दर्शयते देवम् भक्तान् भक्तेन वा अन्तरेण हरिं न सुखम् । द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति, जटाभिस्तापसः, पुष्पेभ्यः स्पृहयति, पुष्पाणि स्पृहयति, न त्वा शुने श्वानं वा मन्ये, शताद् बद्धः । ग्रामस्य पुरस्तात् नेतव्या व्रजं गावः कृष्णेन, इहस्थोऽयं क्रोशे क्रोशाद्वा लक्ष्यं विध्येत् एषु द्वितीयादिविभक्तिविधायकानि केवल प्रदर्शनीयानि ।
२—सप्तगङ्गम्, परिविष्णु, मुहूर्त्तसुखम्, स्थालीपक्वः, नवभुक्तम् सदृश श्वेतः, उच्चैःकृत्य, आसन्नविंशाः, सपुत्रः एतेषु समाससञ्ज्ञाविधायकानि सूत्राणि लेख्यानि ।
३—रथिकाश्वारोहम्, धानाशष्कुलि, अहिनकुलम्, दासीदासम्, एषु द्वन्द्वैकवद्भावविधायकानि प्रदर्श्य, सुपां सुप् तिङा नाम्नेत्यादि कारिका सोदाहरणं व्याख्यायताम् ।
४—त्रिलग, पञ्चिकः, उदौदनः, श्रीमन्तः, रात्रिमटः, सोदर्यः कुपोपलः, विश्वानरः, क्षीरपाणम् । अजस्तुन्दम्, एषुका विशेषकार्यविधायकानि ।
५—पातञ्जल्यः, आश्वायनः, वैश्वामित्रः, कानीनः, दार्वेयः

चेत्रीरहैतः, मैत्रेयः ब्राह्मविनिति. एताविद्भ्यामप्यत्र शार्ङ्-
रेदव एवं सदृशन॥

ममस्तानुपूर्वीतालकेरेनाङ्कमालोमानि ।

सन् १८८२

उर्ध्वतिपद्यप्रश्नशास्त्राणाम् ।

१—यदि या-क-या-क, अयं या-का कोन विभज्यते तदा लब्धिः का ।

२—४ या-३-या-३-र-३, क-३-ट-क-३-या-क-३-(२)-या-३-क-३ सर्वेषां सेतोऽपवर्तिनः ।

३—२ या + ७—या-२—१, ७ + ११—समर्घासूले के ।

४—(क), के नाम संचित्रकुटक ।

(ख) इनमविनूनकवायसमनुगामः पञ्चषमगुणकामः । पञ्चाशः पदद्युणो वर्गं कथयाशु मे गणक ॥

५—अयोस्तगुणो यत्रोऽयोऽसाविधर्तिनः ।
अयोस्तगुणो वा स्यात्वर्गं एव निगद्यताम् ॥

६—समत्रावायदवर्तेयान् राशिमायनुसे यह ।
यदैक्यं यद्धुदलैक्य वा येषां यगौसरसंमितम् ॥

७—(क)—या + या—१—या = १

(ख)—य (य-१) = (—य + १)

अनयोर्व्यक्तमाने के ।

८—श्रीविश्वनाथश्वारमायालययोरन्तरम् ३० क्रोशाः । श्रीविश्वनाथालयतो रामो यानलादन्त ६ क्रोशान् प्रतिघटिकाया-मिति गत्वा, यदानिः सन् लदमयाद ३ क्रोशान् प्रतिघटि-कायामिति गत्वा श्रीमाराणां प्रस्थितवन्तौ । श्रीमारनाथ-पूजनं १५ पलपर्यन्तं कृत्वा यदि रामो यानेन प्रस्थानमिच्छति तदा श्रीविश्वनाथालयात् कियदन्तरे रामलक्ष्मणयोः संगतिः स्यात् ।

सन् १९२२

व्याकरणन्यायज्योतिषमध्यपरीक्षासु, २ वर्षे २ पत्रम्।

माघस्याद्यसर्गद्वये प्रश्नाः ।

१—निवर्त्यसोऽनुव्रजतः कृतानतिः इत्यादि ।
२—कृतः प्रजाक्षेमकृता प्रजासृजा इत्यादि ।
३—तिरस्कृतस्तस्य जनाभिभाविना इत्यादि ।
४—न दूये सात्वतीसूनु र्यन्मह्यमपराध्यति इत्यादि ।
५—सखा गरीयाञ्छत्रुश्च कृत्रिमस्तौ हि कार्यतः इत्यादि ।
६—स्वयंप्रणमतेऽल्पेऽपि परवायावुपेयुषि इत्यादि ।
७—निरुद्धवीवधासारप्रसारा गा इव व्रजम् इत्यादि ।
८—षाड्गुण्यमुपयुञ्जीत शक्त्यपेक्षो रसायनम् इत्यादि ।
९—यतः स भर्त्ता जगतां जगाम धर्त्री धरित्र्याः इत्यादि ।
१०—कला दधानः सकलाः स्वभाभिरुद्भासयन् इत्यादि ।

समासाभिप्रायकोशप्रदर्शनपूर्वकं दण्डान्वयमास्थाय वैय
यिकैश्चतुर्थपञ्चश्लोकौ विहायान्यैश्चादिनोऽष्टौ श्लोका व्याख्येया
केवलान्वयकरणेन टीकानुपूर्वीलेखेन वा नाङ्कलाभो भविष्यति।

कौमुद्याः शैषिकादिप्रक्रियान्तभागे प्रश्नाः ।

ग्रन्थानुपूर्वीमात्रलेखेनाङ्कलाभो नास्ति ।

१—दैवदत्तमयम्, पौरयीयः, सामिधेनि, लालम्, मौहय, स
गतिकाः, दाधिकम्, आश्विकः, एते सूत्रार्थप्रदर्श
साधनीयाः।

२—मूल्यः, चारकोणम्, यशस्यः, द्वैसमिकः, चातुर्मासी, वेण्वः
कापेयम्, एतेषां सप्रमाणं साधनप्रकारः प्रदर्शनीयः ।

३—वि, अव, नि, सिकता, एतेषां रूपभेदं सप्रमाणमुपदर्श
य्य, ऊर्ध्वपुः दामिनी—एते सपूर्वं साधनीयाः ।

४—शेपधेनोः प्राचाम्, सप्ताष्टनिकं, अवयवात्कोः, पञ्चपूर्वा
म्, अनुशासनीनम्, नानःपरस्य रूपाणि सोदाहरणानि

४—द्वाहरणान्तोगः, सौदृश्यः, श्रोमत्यः, द्विपः, मधुप्राजिघ्नो-
मतः, समवाचरोति, एकं कृत्वा, ह्रग्हम्, एतदर्थप्रदर्शन
पूर्वकं सप्रमाणं व्युत्पाद्या।

सन् १९२२

ज्यौतिषमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे १ पत्रम्।

अवशिष्टबीजगणिते प्रश्नाः।

१—चयस्य गच्छस्य दलं विनादिरन्त्युपाहत्योत्तरं प्रदर्शय।
२—वर्गस्य विकर्षेणाना ह्रस्वराशेराद्यभेदयुराहत्योत्तरं कथय।
३—या ५ का ४ नी २ = रू ३१
या ३ का ७ नी ५ = रू ५८
यथाव्यक्तानां मानानय।
४—मालिन्यामवनीलमौक्तिकमितिरुत्तरैकुड्दक विलेवारयादय।
५—धनवर्गयुतिर्यत्र यत्रा राशेः प्रजायते।
समासादपि यद्वर्गस्तौ राशी शीघ्रमानय॥
६—पङ्क्तिरूढ़ो घनः कस्य पञ्चभक्तो विशुध्यति।
तं वदाशु यथाल्पं चेदव्यक्ताशेषपकुट्टकम्॥
७—त्रिपञ्चगुणयोराश्योः संयुतिः श्रुतियुगिता।
राशिघातेन तुल्या स्यात् तौ राशी वेत्सि चेद्वद॥

सन् १९२२

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम्, ३ वर्षे २ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्यां भ्वादयादिगणयोः प्रश्नाः।

१—मर्धेतुः, निविधिषतुः, उपेत्य, विदधतुः, श्रेयं, एतेषां सिद्धि-
प्रकारः प्रदर्शनीयः।
२—रणायति, क्षमादि, उपेप, बहिष्कृते, एतानि कथं
सिद्ध्यन्ति।
३—धिनाति, मारित, दुदुत, भोजयते, एतानि विशेषरूपनि-
र्देशपुरस्सरं साध्यताम्।

४—सृ गतौ, टुओश्वि गतिवृद्ध्योः, चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि, ष्टुञ् स्तुतौ, एतेषां लुङि प्रथमैकवचने कीदृशं रूपं कथं तत्सिद्धिः ।

५—एधधातोर्लुङि थासि रूपभेदे किमानं कानि च तानि सुस्पष्टमुपपादयताम् ।

६—अतो येय इति शास्त्रे आर्धधातुकस्येडनुवृत्तेः फलं प्रदर्श्यतामित्यत्र, उतोवृद्धिरिति विहितवृद्ध्यप्रवृत्तौ कीदृ व्याख्यानप्रमाणं किञ्च तत्र मूलमिति स्फुटमुपवर्ण्यताम् । ग्रन्थानुपूर्वीमात्रलेखेन लाभो नास्ति ।

सन् १९२२

ज्यौतिषमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे २ पत्रम् ।

१—संवत् १९८० चैत्रशुक्लप्रतिपद्यावदर्गणः साध्यः ।

२—परिभ्रमनमौर्विकेशचापिमिति पद्यं व्याख्येयम् ।

३—यत्र गणः १५२१ चक्रम् ८ तत्र बुधशीघ्रमानय ।

४—यत्र म० रविः १।५।१३।४२ तत्र स्पष्टगतिः साध्या ।

५—चन्द्रमा ६ केन्द्रम् ३।२५।१५।८ तत्र चन्द्रस्पष्टगतिः का ।

६—मध्यरविः १।५।२३।४२ शनिश्च ११।००।३६।५१ अत्र स्पष्टगतिः कः ।

७—रविः १।५।४८।३७ विधुः ६।२४।१५।३ रविजयः ५।७।३६ विधुगतिः ८१९।०० अत्र तिथिनक्षत्रयोगकरणानामानयनमत्र गतैष्यघटिकं साध्ये ।

८—किं नाम पञ्चाङ्गं तात्पर्योऽर्थं च किम् कालमापलभेति ।

सन् १९२२

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम्, ३ वर्षे ३ पत्रम् ।

मुक्तावल्यां प्रश्नाः ।

१—प्रतिपद्यात्मवृत्तिप्रदर्शनपूर्वकं कामायवत्य लक्षणं व्याख्यायताम् ।

२—प्रातिशाख्यकाः के । तेषामुदाहरणान्युपन्यस्यताम् ।
३—अथर्वप्रातिशाख्यानुसारमाकारः कीदृशः ।
४—प्रत्यभिमर्शार्थे किमानम् ।
५—वाचे श्रोत्रेन्द्रियेण प्रत्यक्षं भवति कथम् ।
६—प्रश्नानुवाके नामन्यस्य कुतो न चाक्षुषम् ।
७—प्रतिपदस्वानुक्ति मध्यमपूर्वं कामिन्द्र यत्र तत्र व्याख्यायताम् ।
८—स्वरूपमस्य गणस्य स्थान नामास्य कुतः का युक्तिः ।

, मन्त्रानुपूर्वीवाक्यलेखेनाङ्कनामोमास्ति ।

सन् १९४२

ऋग्वेदस्यमन्त्रपाठस्याम् ४ वर्षे १ पत्रम् ।

अपस्तनेषु केऽपि पञ्चोत्तरणीयाः प्रश्नाः ।

—अत्र यजमेवांगुना, इष्ट यस्यादि ११ । १२ । रात्रयाद्विरो-
नथि ३ । ४ । ५ । १२ प्रवर्तांता. २१ । ५ अत्र किं लक्ष्म ?
—यथांगुलादि. यजुः ५ । ४। चरम ६१ अभिनवहृदः ८ । २०
, यथाक्रमं दृष्ट दृष्टकयाः कियान् ?
—अत्र मायतो रवि: ४।१४।१६ कपूराशादिः कान्तिरातयोः ।
—कान्त्यग्रममंकुरितं मामास्त्यज्ञाना भवतिः कपुरकमतांशाः
दिनमत्रस्य वाक्यतोऽपि न कपुः कालस्यशा लघुग्रगहकैः परा-
नया इति मद्गयत् व्याख्यायताम् ।
—अत्र रवि: ८।०।१६ राहु. ७।२८ २३।१८ यथाद्यादि ग्रहा
कियान् ?
—पञ्चेष्टम् २, मान:—१५ । १६ क्षितिः ४।३० यत्रेव मानः
कियान् ?
—दृष्टमेकम् । लक्ष्मणतम् ८।६ कपर्दांशेषु ताला नारम्—७ । ४०
ग्रहार्द्धमानः समालोचनाम् ।

सन् १९२२
ज्यौतिषमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे २ पत्रम् ।

—ययोर्वृत्तयोरन्तःस्पर्शो भवति तयोः कथं नैककेन्द्रम् ।
—तृतीयाध्यायस्यैकादशी प्रतिज्ञोपपाद्या ।
—एकचापोपरिगतयोः परिधिकेन्द्रकोणयोः केन्द्रगकोणात् परिधिलग्नः कोणोऽर्धम्—इत्युपपादनीयम् ।
—तृतीयाध्यायस्य त्रिंशी प्रतिज्ञा किं निर्दिश्यतामुपपाद्यताम् ।
—चतुर्थाध्यायस्य तृतीया प्रतिज्ञोपपादनीया ।
—त्रिभुजे भुजार्धकोणयो रेखा एकबिन्दौ वृत्तान्तर्मिलन्ति ।
—निर्दिष्टत्रिभुजोपरि वृत्तं कर्तव्यम् ।
—समपञ्चभुजं वृत्तान्तर्गतं कर्तव्यम् ।

सन् १९२२
व्याकरणन्यायज्यौतिषमध्यमपरीक्षासु ४ वर्षे ३ पत्रम् ।

अनुवादे ।

—कथाभागस्यास्य हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः—

देव ! सोऽहमप्येभिरेव सुहृद्भिरेकत्र मौर्मिमालिनेविभूति-लयं परिभ्रमन्नुपामरं कदाचित् काशीपुरीं वाराणसीम। उपसृत्य मणिभङ्गनिर्मलाम्भसि मणिकर्णिकायामविमुक्तेश्वरं भगवन्तमभ्यर्च्य प्रदक्षिणं परिभ्रमन् पुरुषमेकमाया-सपरिवीवरां भुजामायच्छमानपरिकरमति-दर्शिताभ्यन्तरगाधर्वदिमद्राक्षम् । कथंचिद्यं पुरः वमिव वर्तते क्षीणतार चक्षुः कारणमत्र साहसानुचारी । समसौ मामितिस्पृहः किमपि कृच्छ्रं प्रियजनवियोगमूलं प्रतिपद्यते । तात्पृच्छाम्येनम् । अस्ति चेन्ममापि योऽपि साहाय्यमावकाशः । तमेनमभ्युपेत्यैवमपृच्छम भद्र ! सम्मोहोऽयं सा-समवगमयति । न चेद् गोपयितुमिच्छसि 'श्रोतुं श्रोत्रमर्हतुम्' इति मौ न बहुमान निर्वेदये त्वं दीप ' इतिः प्रोक्तः कथयितुं मना सह निषण्णः कथामकार्षीत् ।

—एतच्छाब्दिकस्य संस्कृतभाषयाऽनुवादम्—

किसी बुड्ढे आदमी के कई लड़के थे जो आपस में रोज़ लड़ा करते थे। पिताने उनमें मेल कराने के लिये अनेक उपाय किये, पर वे सब व्यर्थ हुए। आखिर उसने एक उपाय किया। उसने लड़कों को अपने पास बुलाया और डंडों का एक गट्ठा उनके सामने रख उनसे कहा, तुममें हरेक इस गट्ठे का तोड़ने का यथाशक्ति यत्न करे। उनके सब प्रयत्न निष्फल हुए। क्योंकि वे डंडे एक साथ ऐसे मज़बूत बंधे थे कि उस गट्ठे का तोड़ना एक मनुष्य के लिये असम्भव था। इसके बाद पिता ने उस गट्ठे को खोलने की आज्ञा दी और उन में हरेक के हाथ में एक २ डंडा देकर उसे तोड़ने के लिये कहा। अब हरेक लड़का अपने अपने डंडे को सहज ही तोड़ चुका तब पिता ने कहा— 'लड़को ऐक्य का बल देखो। तुम लोग भी यदि इसी प्रकार प्रेम से परस्पर बंधे रहोगे तो किसी की शक्ति नहीं कि तुम्हें हानि पहुंचा सके। परन्तु यदि तुम्हारा प्रेमबन्ध खुल जायगा तो तुम लोगों का नाश निश्चय होगा।'

सन् १९२१

मध्यमपरीक्षायाम् १ वर्ष १ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः।

प्रश्नानुपूर्व्येण [illegible] प्रविशन्ति।

—राधा, राज्ञी, पुत्रा, ब्रह्मबन्धूरिति, निर्देशाः समुदायाः, एषां समुदायानां प्रातिपदिकत्वाभाव उपपादनीयः।

—गोमती, [illegible], बहुपुत्रिका, इत्यत्रासोपपत्तोश्चाव उपपादनीयः अन्ते दीर्घश्च।

—[illegible] संयोगस्य द्विरूपत्वादिह [illegible] पदं इति पदं

[illegible]

४—प्रत्याहारग्रामे कस्यैव ह्रस्वस्यनिर्देशस्य मात्रेण कौमुदीक[illegible] कस्मात् कारणात् न कृतं किम् । कस्यार्थं ह्रस्व[illegible] वर्णः कः सूत्रांशश्च कः ।
५—प्रत्याहारादिभिः स्थानस्य विशेषणे किं कृतम् [illegible] [illegible] कोऽस्ति ।
६—एकाधिकरण इतियुक्त प्रत्यय इत्यस्य धातुनामविकरण[illegible] किं फलम् अर्थश्च कः ।

सिद्धान्तचन्द्रिकायाः पूर्वार्द्धे वा ।

१—[illegible] वा [illegible] तृतीयायां द्वितीयायां [illegible] [illegible] सूत्रञ्च भवेत् किम् [illegible] [illegible] [illegible] इत्यनेन [illegible] [illegible] ।
२—[illegible] [illegible] अपि द्वयोः तुनि च [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सूत्रस्य [illegible] ।
३—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], एतेषु सूत्रेषु [illegible] [illegible] ।
४—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] वा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
५—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ।

[illegible] [illegible] पूर्वार्द्धे वा ।

१—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
२—[illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] वा [illegible] वा [illegible] ॥

इदं पद्यं रसाकराय छात्रबिन्दुं पद्ये स्थापय।

२—स्वस्त्यस्तु सुविशालमुख्य विकोर्णु जगन्तगम्।
वंशानामाद्यमादाय गिरिरूप पदन्धिणम्॥
अयं श्लोकः पद्माद्युन्यन्निर्णपुरुमस्र स्थापय।

३—गतो महाव्याधान् पथिकान् निःशङ्काम्नायकान् भूमिपतेस्ये-
ष्याम्। शिशुः सुमां येनाहुर्किन्तुरङ्गयांनजयत् मोघसमार्थ-
सुखदः॥ इदं पद्यं पद्माद्युर्यं वर्णना व्याख्यायम्।

४—धनिर्वन्धे जलधिमर्मन्धे गतोऽमृत दैत्यकुल विजिग्ये।
वसन्तान्तु स्यापसुख्यानयोर्हि दर्शनआरोऽति सुमन लक्ष॥
मवत्वाद्दानि प्रमाकर महाकाव्यौ वर्णनाय।

सन् १६२३

काव्यस्थानपद्यौनिषसरमनरोत्थापाय, १ पदं २ पद्यम्।

किरातार्जुनीये प्रश्नाः।

१—कथारम्भे तेन पदेषु लक्षिता विभज्य सम्यग्विनियोगसत्क्रियाः
फलन्त्युपायाः परिबृंहितायतीरुपेत्य संघर्षमिवार्थसम्पदः॥

२—स समयपरिरक्षणं क्षमं ते निकृतिपरेषु परेषु भूरिधाम्नः।
अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि सन्धि-
दूषणानि॥

३—प्रथमः सखु वेशवणयोः कृतवांस्तस्य विशेषवानयः।
स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते॥

४—अभिवर्षति योऽनुपालयन् विधिबीजानि विवेकवारिणा।
स सदा फलशालिनीं क्रियां शरदं लोक इवाधितिष्ठति॥

५—समवृत्तिरुपैति मार्दवं समये यश्च तनोति तिग्मताम्।
अधितिष्ठति लोकमोजसा स विवस्वानिव मेदिनीपतिः॥

६—विवस्वतानायि जगतीतलमीतो कृत्वा सुहृदयस्य च आवृत्तयः।
वीतविघ्नः स सदा विदेह सर्वसाधारणो गुणानाम्॥

७—निशीथ विनाश हिताहितवाहुविश्वाहितविधायकस्य सुखागतदर्पः।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

कर्ते न [illegible]।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

१—[illegible]

नाद् । समस्तोऽत्र [illegible] नेत्र

मेवे । [illegible]

[illegible] । [illegible] मर्नुद्रिणोऽत्र

नुमान् । इति पदद्वयं समासकोशादि [illegible]

[illegible] ।

२—वृत्तौ प्रकटौ हृदये कृतार्थौ सुमेव सर्वेन्द्रियसा[illegible]।

सद्भावमेवाऽवहमानमाऽस्य [illegible] पक्षः ।

इदं पद्यं दण्डाख्येन [illegible] सारू-

मीयम् ।

३—पीने भटस्योरनिभोरभुजान्तरे [illegible]

[illegible] शिरे [illegible] ।

इदं समासकोशादि [illegible]

[illegible] पीनभुज [illegible]

प्रकारस्य प्रदर्शनीयः ।

४—[illegible] ।

[illegible]

[illegible]

चकारकान्तोऽप्यधरोऽङ्गनानां सदोषितानां पतिभिर्लघुत्वम् ॥
इति श्लोकद्वयं दण्डान्वयेन व्याख्यायतां प्रसङ्गरोपितश-ब्दयोः साधुत्वप्रकारश्चोपदर्श्यताम् ।

४—गुरुर्दधाना गुरुपञ्चमन्या कान्ताऽपि कान्तेन्दुकराऽभिमृष्टा ।
प्रह्लादिना चन्द्रशिलेव तूर्णं क्षोभात्स्रवत्स्वेदजला बभूव ॥
घनैः सुरत्नादरणक्षमैर्विलेपनैः सौरभलक्षणीयैः ।
कान्त्यैव लोकः परितोषकारैः सुखमहत्यप्यदं गृहस्थम् ॥
इदं श्लोकद्वयं व्याख्यायताम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां कारकादिचातुरर्थिकान्तभागे वा ।

१—प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमेति सूत्रं पद-पदार्थप्रदर्शनपुरःसरं व्याख्याय सलक्षणसमन्वयमुदाहरणानि प्रदर्शनीयानि ।

२—प्रत्ययं विभक्तिसमीपमिति सम्पूर्णसूत्रमुल्लिख्य तत्रत्यपद-स्य समासञ्च प्रदर्श्य पतिशब्दस्य षीभावो वर्मसंबन्धीय सञ्ज्ञाविधानेत्यादि ग्रन्थस्वारस्यं सूपपादय ।

३—पोटायुवतिस्तोककतिपयेत्यादिसूत्रस्य स्वरूपप्रकाशनपुरः-सरं फलं प्रदर्श्य तत्र विशेषणं विशेष्येण बहुलमित्येव कुतो न सिद्धमिति स्पष्टं लिख ।

४—स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपू-रणीप्रियादिष्विति सूत्रं पदविभागादिपूर्वकं व्याख्याय तदु-दाहरणप्रत्युदाहरणानि प्रदर्शयत ।

५—कुत्सितानि कुत्सनैरित्यादि सूत्रस्य कोऽर्थः उदाहरणानि च कानि इति निरूप्य विहगादिभ्यश्छन्दस्युपमिति सूत्रस्य ग्रहणस्य प्रयोजनमुपपादयत ।

प्रत्यानुपूर्व्या लेखेन नाङ्कनासो कल्पयति ।

सन् १९२३

मध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे २ पत्रम् ।

साहित्ये प्रश्नाः ।

१—महामहानीलशिलारुचः पुरो निषेदिवान् कंसकृषः स विष्टरे
श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैरचूचुरच्चन्द्रमसोऽभिरामताम्
२—सनूरुरिरवनतिनारमकुगामम् किमर्थं विविधादृतागतः ।
उदूढलोकत्रितयेन सांप्रतं गुरुधरित्री क्रियतेतरां त्वया ॥
३—परस्य मर्माविधमुज्झता निजं द्विजिह्वतादोषमजिह्मगामिभिः
तमिद्धमाराधयितुं सकर्णकैः कुलैर्न भेजे फणिनां भुजङ्गता ॥
४—धनानलेपादधुनाऽपि पूर्ववत् प्रयाति तेन जगज्जिगीषुणा ।
समीक्ष्य यान्ति प्रकृतिः सुनिश्चिता पुमांसमस्येति भवान्तरेष्वपि
५—प्रोज्ञत्कुण्डलशोभगणगण्डलसिता ।
कृष्णो सरासंगच्चं विदधन्त्वोपकल्पयीम् ॥
६—मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी ।
: क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः ॥
७—लिलङ्घयिषतो लोकानलङ्घ्यानलघीयसः ।
... यादवाम्भोनिधीन् रुन्धे वेलेव भवतः क्षमा ॥
८—अक्षामसंपत्तयोदयत्समुद्दूत्थोऽस्य वृत्तैः । :
भेद्याः शत्रोरभिव्यक्तशासनैः सामवादिकाः ॥
९—कपाटविस्तीर्णमनोरमोरःस्थलस्थितश्रीललनस्य तस्य ।
आनन्दिताशेषजना बभूव सर्वाङ्गसङ्गिन्यपरैव लक्ष्मीः ॥
१०—रथ्याङ्गनारूपसरूपतायाः कश्चिद्गुणं भेदकमिच्छतीभिः ।
आराधितोऽद्धा मनुरङ्गनाभिः प्रजाः स्वाः सनिमेषचिह्नाः

कोषसमासविग्रहाभिप्रायप्रदर्शनपूर्वकमष्टौ श्लोकाः व्याख्य-
परीक्षानिर्दिष्टपूर्वतनौ श्लोकौ विहाय व्याख्येयाः । टीका-
नुपूर्वीमात्रलेखेन नाङ्कलाभः ।

सन् १९२३

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे । प्रथमम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः दीपिकादिद्विरुक्तप्रक्रियान्तभागे प्रश्नाः ।

१—औअक्टोयः वैदिकी, स्वकीयम् , हैमनम् , शाशिष्ठिर- आर्गा, द्रव्यम् , एते कथंमुपनिष्ठोऽ व्युत्पादनीयाः ।

२—हविमम् , स्वामिमम् , पार्श्विकः, वैकान्तिकः, आक्ष , स्याम्यन , धर्माण , अज्ञकरा, औपारहाम् एते साधु व्युत्पादनीयाः ।

३—द्विकंषम् , मार्षयीमा पैलुमान्विकः, पञ्चकः, द्विपमीनः, यातुधैद्यः, भौमम् , शौद्धामः, वहुतिथः, भट्टम्लकः, एत सूत्रद्वयेन व्युत्पाद्याः ।

४—मलीमसः, नापक , कुटीर , वहुलकम् , कपिकः, क्षानिस्वम् , चारित्रकाऽमितृहरे , राजमातिलभ्यते, एते स्वस्थापकानि सूत्राणि कथ्यन्ते ।

५—अच, नि, सिकता, एतेषां रूपभेदं प्रदर्श्य मूलमूले स्थूलः सर्व ३ अन्याऽन्यं विधानमन्ति, भिषविषेण दर्शानि, यथायथं ज्ञाता एतेषां भिन्नविधायकवचनानि कार्यभेदाश्च दर्शनीयानि

भट्टिकाव्यस्य द्वादशादिसर्गत्रये वा ।

१—धिक्कारिते पूर्वकृतं न तस्मिन् स्नेहादरेऽर्थो गुरुगौरवमाणः ।
मात्रातिमात्र शुश्रूषैव गुरुणा चिरं सुधीरस्यधिक समाधात् ॥

२—षड्वर्गवश्य परिमृदपम्भुर्मल्लपसिश्रो त्रिगुणैरुपेतः ।
मा पाश्युद्धं भिन्देन कार्तीन्न क्षितीन्द्रं प्रणयतमोऽग्रम् ॥

३—मधुमत्तदरिसकयार्ं जनपूलं वहुरङ्गकायामह् , ।
मध किं अमरविहीनं सुगमं निभिन्नास्फुलाविलासकोमम् ॥

४—विमलमहामणिपङ्क्तं सिन्दूरकलङ्कपिञ्जरमहातिलिम् ।
वीरद्विरदनि मद्गम भवतत्र विमावरी विहारमनोहन् ॥

५—सस्मनुजं स्तुमोनु उभौ तुतुविरे सभाः ।
शुशुभ्रुर्वंशमू तः ससृपुरधामय गदाः ॥
६—उत्तेजिन ममुद्रं त्वं मदनोऽपीन् जिहिंषिग ।
समर्गं चातिघातं मां चिरजीविनमूहताम् ॥

एते यदनृपोद्धरणनिर्देशपूर्वकं व्याकरण रीत्याद्विनार्थं समास साधनं प्रदर्शयत ।

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे ३ पत्रम् ।

प्रश्नानुपूर्वीलिपिमेव नाद्रियामो मत्यितानि ।

१—शक्तिमात्रस्य यांग निरिक्तरशार्थत्वेऽनुमानप्रयोगः कीदृश ।
२—द्रव्यत्वजातिमाधकानुमानप्रणाली कीदृशी ।
३—जातेर्जातिमत्त्वेऽनवस्था प्रदर्शिता विश्वनाथेन । अत्र जातित्वे जातित्वाभावेऽनवस्थेऽपि जातित्वस्यानेकवृत्तित्वाभावादनवस्थायाः कथमवसरः ।
४—अभावस्याधिकरणात्मकत्वे को दोषः ।
५—पारिमाण्डल्यस्य कारणत्वे का क्षतिः द्व्यणुकपरिमाणं प्रति याकस्य कारणत्वम् यदि संख्यायास्तत्र घटादिपरिमाणेऽपि संख्यैव कारणमस्तु परिमाणस्य कारणत्वकल्पनं किमर्थम् ।
६—लौकिकसन्निकर्षाः के । तेषामुदाहरणान्युपपाद्यन्ताम् ।
७—घातमत्वं जातिः कथं सिध्यति ।
८—निर्विकल्पकप्रत्यक्षस्वीकारे का युक्तिः ।

सन् १९२३

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां जुहोत्यादिनामधात्वन्तभागे प्रश्नाः ।

१—दधः, दिदीये, अमामीत्, अहृष्ट, परिवेष्टा, रुन्धः, अहृत अधान्याम्, अनुलोचत्, शाद्यते एतेषां सिद्धिर्निरूपणीया ।
२—अचूचुरत्, प्राणणत्, मीमांसति, शुशायपिषति, सासद्यते,

सर्वोऽब्रवीत्,मयूनीति,लोतानि एषां साधनप्रकार साधुतया दर्शनीयः ।

–शत्रुसंज्ञकर्णौ द्विषत्कारन्मतेतदनिमित्तत्वाभावोमूलोक्त-दिशास्फुटो क्रियताम् ।

–विद्रावने, भक्षयेत् , लोहितायति, स्वापयति, एतानि सम्यक् साधयत् ।

भट्टिकाव्यस्य १७-१८ सर्गयोर्वा ।

१—मन्तुवन्तमन्त्रिनःशास्त्रानन्योन्यश्चाश्वभावयन् ।
मत्तदन् सिंहनादांश्च शार्ङ्गेरुन दुर्गविग्रम् ॥
२—दधर्षोऽस्त्रमेतस्माद्व्यज नतु विच्छिपन् ।
परश्वास्याजर्ज्जयत्वां चस्य द्वीपाः घनामृगान् ॥
३—ममलोच मिवाम्बस्यात्तुद्राबोढमिवाकरोत् ।
शैलैरिवाद्विसाद्दुभुःन्निद्रुमी वासमैर्हतैः ॥
४—उद्दर्शोऽत्तुमिवाभुम्नोनात्क्रिरवलमागतम् ।
मरुद्दमुर्ढम्युपाशिरूपवपृष्ठश्च निरासयम् ॥
५—येन पुष्कलोभिःभ्रि च्योयते स्म महाहवे ।
तस्यापीन्द्रजिताद्देशात् स्वाकृतं शिरसि लीयते ॥
६—स्वमर्दसिद्धातुरनताति वतुं जनस्यास्य च शोकमङ्गम् ।
युद्धे विपन्ने त्वयि राज्यमारो मज्जायनुः सगृहाधरेऽहं ॥

एते श्लोकाः कोशविग्रहप्रदर्शनपूर्वक क्रियापदसाधनप्रकार-प्रदर्शनपुरस्सरं च व्याख्येयाः ।

सन् १९२३

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां कण्ड्वादिकृदन्तान्तभागे प्रश्नाः ।

१—भिदेलिमाः, कार्यम् , याज्यम् , कुम्भकारः, पुण्यादृक् , वार्मिः, जिष्णुः, घुषितम् , घस्मरः, एषां साधनप्रकारः ।

२—तपः तासिनिग्रहमधोनिर्दिष्टवान्यानिष्पाद्यिन्ताम् इत्येति-

ह्रस्वः सुपठः । सच्चानित्युत्तरार्धेन । शमिधातोरित्वं सा-
धितुं सुगमम् । सेड्ग्रहिकृतीनाम् निवेदः ।

३—जग्मुः, तस्थिः, अतकनाराम्, नामग्राहम्, चेलक्नोपम्,
अग्रग्राहम्, एतानि संपाद्य संज्ञासु धातुरूपाणीत्यनेन
किं प्रतिपाद्यते लभ्यते चेदं कथमित्येषां नाम् ।

४—आहुश्च मा स्म भूत्तमनित्यत्र शङ्कासमाधी विनिर्दिश्य च स्त्री-
यितुमिच्छतीति विग्रहे कथं कानि रूपाणीति सयुक्तिकमु-
पपादनाम् ।

५—विरमति, अभाजि, नमते पुरां भुङ्क्ते, एषु विशेषकार्य्यमु-
ल्लिख्य, धातोरर्थान्तरेवृत्तिर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धे-
रविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया, इत्यस्यैतस्योल्लेखपू-
र्वकं समुचितान्युदाहरणानि प्रदर्शनीयानि ।

भट्टिकाव्यस्य एकोनविंशाद्यादित्रिषुसर्गेषु वा ।

गत्वाथ तां पुरीं लङ्कां कृत्वा सर्वं यथोदितम् ।
समीपेऽम्यादुतैः साम्नाः प्रोक्तनन्तोऽधिभीषणम् ॥ १ ॥
कामोऽजनस्य जहास्यं प्रमाद् नैशुं ताधिप ।
उपद्विषोऽनुशांचेयुर्विभ्रये किमु बान्धवाः ॥२॥
सुरा सवृहि काकुत्स्थं स्वयं शाप्नुहि संमदम् ।
उपेहत्यं गुहन्तीयं देवि राघवसन्निधिम् ॥३॥
उत्तिष्ठस्व मते पर्युपेतम्यालकुर्वतां तथा ।
प्रतिष्ठस्व च तं द्रष्टुं द्रष्टव्यं त्वं महीपतिम् ॥४॥
साध्वदयं पदच पत्नमो कृष्टुद्धेऽनन्तरस्यैतामे तत्र ।
नामाद्भ्यो विजयार्थो किं किमालम्बपाः फलम् ॥५॥
मातं प्रमाद केकेय्याः भरताद्मनीहितम् ।
सद्भावचतुर्वर्गाः निर्मुः परिष्ठवान् ॥६॥

मनुष्योपन्यासं रेखाङ्कितपदानां साधुत्वप्रदर्शनमुखेन विशदं संक्षिप्तानिमानि पद्यानि ।

सन् १९२३

मध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे २ पत्रम् ।

अनुवादे प्रश्नाः ।

१—कथानकस्यास्य हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः —

एकदा राजा नगरं एकाकी चरन् कस्य चिद्विप्रवरस्य गृहं गत्वा तत्र कांचन पतिव्रतां स्वांङ्के शयानं भर्तारमुद्वहन्तीमपश्यत्। तस्याः शिशुः सुमंचितो ज्वालायाः समीपमगच्छत् । इयं च पतिधर्मपरायणा स्वपतिं नोत्थापयामास । शिशुं च वह्निरगृह्णात् । राजा साश्चर्यमालोक्यातिष्ठत् । ततः सा पतिधर्मपरायणा राजानमवलोकयन्ती भगवन्तं वैश्वानरं प्रार्थयत। 'परमेश्वर ! त्वं सर्वकर्मसाक्षी सर्वधर्माभिज्ञोऽसि । मां पतिधर्मपरायणां शिशुमगृह्णन्तीं च जानासि । ततो मदीयशिशुमनुग्रहार्थं मा दह ।' इति । ततः शिशुर्वैश्वानरं प्रविश्याऽर्धघटिकापर्यन्तं तत्रैवातिष्ठत् । न चारोदीत् प्रसन्नमुखोऽसौ । सा च ध्यानारूढाऽतिष्ठत् । ततो यदृच्छयाऽनुत्थिते भर्तरि सा झटिति शिशुं जग्राह । तं च परमधर्ममालोक्य विस्मयाविष्टहृदयो नृपतिराह 'अहो ! मम समं भाग्यं कस्यास्ति, यदीदृश्यः पुरवासिन्योऽपि मत्पुरे वसन्ति' इति ।

२—कथाभागोऽयं संस्कृतभाषयाऽनूद्यताम्—

पण्डित जी का मन बहुत दिनों से तीर्थयात्रा के लिये व्याकुल हो रहा था। गीता और योगवासिष्ठ को समझकर पारायण करते करते अब उनका तन मन संसार से एकदम विरक्त हो चला था। अब उन्हें घर में रहना अच्छा न मालूम होता था। माया की मोह रूप डोरी को वे एकदम काटना चाहते थे। इसलिये उन्होंने अपने सुपुत्र से तीर्थयात्रा के लिये

अपना विचार प्रकट किया। पिता की बात को सुन कर पुत्र प्रसन्न हुआ। उसने भी साथ चलने की इच्छा प्रकट की। किन्तु घर की देख भाल का बहाना बनाकर पिताने उसे साथ ले चलने से इनकार किया। आज्ञाकारी पुत्र अधिक न कह सका। शुभ दिन देखकर पण्डित जी ने घर से काशी को प्रस्थान किया। वहाँ पहुँच कर उन्होंने किसी योग्य संन्यासी से यथाविधि उपनिषद् पढ़कर संन्यास ग्रहण किया। उनका तेजोमय मुख काशीनगरी में और भी अधिक मालूम होने लगा। अन्त में अनेक नगरों में घूम कर वे हृषीकेश पहुँचे और वहाँ एकान्त में पड़ी एक कुटिया में रहने लगे।

सन् १९२३

मध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे ४ पत्रम्।

व्युत्पत्तिप्रदर्शने प्रश्नाः।

१—प्रियतां चन्द्रमाः कस्मात् कस्मादप्रियतां रविः।
यान्ति लोके परं हेतू करे माद्वतीदृशे ॥
प्रजाहितकरो राजा राज्ञो हितकरी प्रजा।
वैपरीत्येनयोः कोऽर्थः प्रजाभियों नृपेण वा ॥
मातापितृहितं कार्य्यं पुत्रेणात्मोदयार्थिना।
नात्यामन्यः परोदेवः तस्य भूतिकरः स्मृतः ॥
पतिः स्त्रीणां परो देवः पतिः तीर्थं पतिर्मखः।
पत्यौ प्रीते प्रसन्नाः स्युः तासां सर्वा हि देवताः ॥
त्यक्त्वा राज्यसुखं पत्या भ्रमन्तीविपिनं सह।
नाऽयोधयत्सती सीता किं पतिर्दैवतः स्त्रियाः ॥
साधुत्वाख्याय्यन्तामिमे श्लोकाः।

२—(अ) इमे अक्षे पयं जाने त्वं चक्रे च कराव्ययम्।
क्रियाकारकयोर्योगं वियोगं वोचितं कुरु ॥
(क) ललङ्घेऽपि महावीरो ललङ्घे न्यिध सैनिकैः।

कृपयन् कुर्वं नयति निजपद्धिविवम् गुणमानयति सोऽयमनुम् रागं नुतः पूर्वगनामुनेऽनि ननाऽनुसङ्के गगनं गुणस्य। ममुपुम् वसी नगः प्रवृत्तेऽस्मे नानीर्दुःस्वनलंघ्येनागन्। दाक्षिणपदिवं कृतमाचिरतीमनादृत्यारामिंमिनिर्म ममणं ॥२॥ माक्षालमविषद्धूणंगता कुमारः प्रिवरनतिप्रगुनें न नवम मावोऽपि नतः सुवंगाहलनीलपृथ्वेः नागेनःमितेयेंग सुमणिम्यवाते। मायोपरान् मूर्तिननिः गमरमें मृगाऽपि मोरु सुममीपवार ॥ उत्ताप्रवयनुमगनस्य मागान् दरमान् धव-पुर्नपुन् मधुरान् निज्य पुर्यैवहरंविनिर्गपन्द्र नाना निपुणा निपुणा ॥३॥

एते श्लोका दशावरजा अन्वयेनाप्यनिविष्मलानां साधुत्वाय व्याकरणमपि तथा प्रदर्शनं यथासिद्धान्तकौमुदीरीत्वा व्याख्यायेत्।

सिद्धान्तचन्द्रिकापूर्वार्द्धे वा।

१—विम्बोष्ठः विम्बौष्ठः अनयोस्साधुत्वमुपपादय उपेन्द्रौकायति उपेन्द्रौकीयतीत्यनयोस्सूत्रोपन्यासपुरस्सरं साधुत्वं प्रदर्शय।

२—अहर्गणः अहोरात्रः अनयोस्साधुत्वं सूत्रोपन्यासपुरस्सरमनुपपादय 'देवा अत्र' 'देवा इह' इत्यनयोस्सूत्रोपन्यासेन साधुत्वं व्यवस्थेयम्।

३—उत्तराः कुरवः अत्र उत्तरे इति कथम् ? निर्जरसौ अत्र निर्जरसमुदाहरत्र जरस आदेशः कथम्।

४—धाता ते तव मत्तोऽस्ति अत्र विकल्पः केन।

५—श्रीशस्त्वाऽवतु मापीह दत्तात्ते मेऽपि शर्म सः। स्वामी ते मेऽपि स हरिः पातु वामपि नौ विभुः। सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वामपि नौ हरिः। सोऽव्याद्वो नः शिवं वो नो दद्यात्सेव्योऽत्र वः स नः। अस्मिन् श्लोके यत्र यस्य य आदेशः तदुल्लेख्यम्।

सन् १८२४

व्याकरणकाव्यसाहित्यपरीक्षायाम् १ वर्षे २ पत्रम्।

किरातार्जुनीये प्रश्नाः।

—अखण्डमाखण्डलतुल्यधामभिश्चिरं धृता भूपतिभिः स्ववंशजैः
त्वयात्महस्तेन मही मदच्युता मतङ्गजेन स्रगिवापवर्जिता॥
—विजित्य यः प्राज्यमयच्छदुत्तरान्कुरूनकुप्यं वसु वासवोपमः।
स वल्कवासांसि तवाधुनाहरन्करोति मन्युं न कथं धनंजयः॥
—विहाय शान्तिं नृप! धाम तत्पुनः प्रसीद सन्धेहि वधाय विद्विषाम्। व्रजन्ति शत्रूनवधूय निःस्पृहाः शमेन सिद्धिं मुनयो न भूभृतः॥
—रेवतः खलु काशदराडयोः कृपया प्राङ्निविरिणयो मयः।
स विधेयनरेषु दर्शनं निपतिं लोक इवानुकम्पते॥
—अथोच्चकैरासनतः परार्ध्यादुद्यन्स धूतारुणवल्कलाग्रः।
रराज कीर्णाकपिशांशुजालः शृङ्गात्सुमेरोरिव तिग्मरश्मिः॥
—अवाप्तपुण्योपचयैर्दुरापाफलस्य निर्धूतरजाः सवित्री।
तुल्यामपश्यद्यसनस्य देवा द्युतिर्यो धीनवलाहकाया॥
—अथोष्णभासेव सुमेरुकुञ्जान्विहीयमानानुदयाय तेन।
बृहद्द्युतीन् दुःखकृतात्मलाभं तमः शनैः पाण्डुसुतान् प्रपेदे॥
—महः कृपेमसमाभिराम रामाहितं दृष्टिविलोभि दृष्टम्।
मनःप्रसादाञ्जलिना निकामं जग्राह पाथेयमिवेन्द्रसूनुः॥
एते श्लोकाः वेणीसंहारवङ्गानुरोधेन दृष्टान्तपदबल-
स्फुटं व्याख्येयाः। टीकानुपूर्वीसंस्कृताभाषा न अपेक्षते।

सन् १८२५

व्याकरणसाहित्यपरीक्षायाम् २ वर्षे १ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्यां कारकादिभागे प्रश्नाः।

केवलं देवतासम्बन्धिनि कर्मणि न संभवति तेऽप्यकर्मका च
व्याघेयविवक्षायामपि इत्यत्र प्रमाणं कौमुदीव्याख्योक्ता

प्रदर्श्यं मन्यकर्तृकोऽभिलाषो रुचिरिति पङ्क्तिर्व्याख्येया।

२—पुष्पाणि स्पृहयति, पुष्पेभ्यः स्पृहयतीति वाक्यद्वयघटकद्वितीयाचतुर्थ्योस्साधुत्वमुपपाद्य क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन इति सूत्रं सोदाहरणं व्याख्यायैतत्सूत्रघटकपदकृत्यानि चोपप्रदर्शनीयानि।

३—यतश्चाऽध्वकालनिर्माणं तत्र पञ्चमीत्यत्र निर्माणपदार्थं निरुक्त्य साधु निपुणाभ्यामर्चायां मनःव्यप्रमेरित्यत्रसाधुग्रहणस्य प्रयोजनं किमिति सुस्पष्टं लेखनीयम्।

४—उपसमिधम्, दीर्घसक्थम्, बहिर्लोमः, सुभजाः, केशाकेशि, एषु समासान्तप्रत्ययाश्च शर्षाऽऽनडादेशे नकारकरणप्रयोजनं निगदनीयम्।

५—यौध्यः, आनायनः, माद्रमातुरः, भाटकीरः मैत्रेयः, माक्कुलीनः, साल्वेयः, श्यायम् दनान्। संसाध्य वुञ्छुणकठजिलेति सम्पूर्णसूत्रं लेखनीयम्।

भट्टिकाव्ये प्रश्नाः।

१—ध्वरमेऽमधनाधस्माल्लिभ्रन्तः महद्यहेक्। क्षणं पर्यरमत्सस्य दर्शनाग्न्यायतामजः ॥ उग्ग्रारसीधं संपश्यन् वानरस्तं विकोपितान्। रुच्यं मेदमिवाधूतकाननं शत्रुमन्तोऽभिमिः ॥ २ इदं श्लोकद्वयं कोशादिप्रदर्शनपुरःसरं व्याख्यायाऽत्रस्थलकस्थपदानि साधनीयानि।

२—हमितारिः प्रशान्तौजा मान्दान्पूर्णिमदिङ्मुखः। अयाच हरिर्नो कर्णान्यपरितस्तूर्णमानमान् ॥ तेषां निहन्यमानानां संयुद्धे कर्णमेदिनिः। अमृदुश्रमितश्वासमास्माग्नरोपदिश्यमनन् ॥ एतौ श्लोकावाऽऽवल्यनिश्चांश्लपदानां साधुत्वं प्रदर्शनीयम्।

३—मूर्ते समारुह्य दिवः पतन्तं भूतोत्तिविंतुं विहितोपकारम्। बहानुगमोऽनुपपात तूर्णं नागामया संभ्रमशुभ्रकीर्तिः।

इमं श्लोकं दण्डान्वयेन व्याख्याय विहितपदे महत्तिमस्यथा-
पुपदर्शनीयौ।

४—दुस्तरे पङ्क इवान्धकारे मग्नं जगत्सन्ततरश्मिरज्जुः। प्रन-
ष्टमूर्तिप्रविभागमुद्यन् प्रायुङ्क्त कृत्येव ततो विवस्वान्। इदं
पद्यं व्याख्यायं समासकौतुकं प्रदर्शयत् इति पद्मनाम्।

५—प्रतिपक्षकामादिवद्योगेन्द्रवचोः प्रागूर्द्ध्वशीर्षं परिश्रुयमाणाः।
होमामहान्ताश्च समस्यमीयुर्वाहस्थैरथवानवत्यादितिव्रताः।
एतदपि यथाशक्ति कोपादिवदस्यं रघुरेकपदं व्याख्यानरूपम्।

सन् १८२४

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् २ पर्व ९ पत्रम्।

माघे प्रश्नाः।

१—प्रवसुमास्फालितवल्लकीगुणक्षतोज्ज्वलाङ्गुष्ठनखांशुभि-
न्नया। पुरः प्रवालैरिव पूरितार्धया विभान्तमच्छस्फटिका-
क्षमालया॥

२—निशम्य मौनाद्यभिदेशं गुरुदुर्विद्यास्त्वत्तोधीं न मद्दीनलं यदि।
समाहितैरप्यनिरूपितस्ततः पदं दृशः स्याः कथमीश मादृ-
शाम्॥

३—समुत्क्षिपन् यः पृथिवीभृतां वरं वरप्रदानस्य चकार शूलिनः।
त्रसत्तुषाराद्रिसुतासस्संभ्रमस्वयंग्रहाश्लेषसुखेन निष्क्रयम्॥

४—नदैर्मुलकूजितशालमं पिपेदिंपिदि वांसात्तनिर्मालि-
निम्। गुमेनरा चारविंपूर्विबिमाचदे विपादमोपा हि रतास-
माधवाः॥

५—विचरिनामर्थविद्भ्रान्त्यांशुसर्तितनाम्।
प्राचयम् पवनरागपेविनिर्गुणरचलनाम्॥

६—सर्वकार्येशरीरेषु मुक्त्वाङ्गस्कन्धपञ्चकम्।
सौतनानाविधासाम्या नास्ति मन्त्री महीभुजाम्॥

७—तेऽकस्मिन्नध्ये तेऽश्वरो द्वयोयानपि गच्छते।

पञ्चमः पञ्चशरमर्पयतो जातवेदसाम् ॥
८—म्रदीयसीमपि घनामनल्पगुणकल्पिताम् ।
प्रसारयन्ति कुशलाश्चित्रां वाचं पटीमिव ॥
९—न नीतमन्येन नतिं कदाचित् कर्णान्तिकप्राप्तगुणं क्रियासु
विधेयमस्यामवदन्निकृष्टं शार्ङ्गं धनुर्मित्रमिव द्रढीयः ॥
१०—शुद्धाङ्गनीलोपलनिर्मितानां लिप्तेषु भासा गृहदेहलीनाम्
यस्यामलिन्देषु न चक्रुरेव मुग्धाङ्गना गोमयगोमुखानि ॥

केषाञ्चित् समासविग्रहाभिप्रायकथासंदर्भप्रदर्शनपूर्वकमष्टौ श्लोका व्याख्येयाः । न्यायपरीक्षाप्रविष्टैश्चतुर्थपञ्चमश्लोकौ विहाय व्याख्येयाः । टीकानुपूर्वीलेखेन नाङ्कलाभः ।

सन् १९२४

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे १ पत्रम् ।

शैषिकादिद्विरुक्तप्रक्रियान्तभागे प्रश्नाः ।

१—वैयाकरणकः, दाक्षकन्थकः, कुरूणीयम्, पन्थकः, गाम्भीर्यम्, मैत्रमोघम्, मस्त्रिकाः एते सूत्रप्रदर्शनेन साधनीयाः ।
२—धौरेयः, प्रमरः, पाथेयम्, सनाभ्यः, द्विचितनिकीनम्, प्रास्थिकः, प्रावृषेण्यम्, एते अर्थप्रदर्शनेन ससूत्रं व्युत्पाद्याः ।
३—श्रौत्रम्, यथामुखीनः, परम्परीणः, पथिकः, पार्श्वकः, पुष्करिणी, अग्रस्मात्, एते साधु साधनीयाः ।
४—हिरुक्, उदिलः, कर्किकः, औपयिकः, द्विशः, उच्चकैः करोति, एतेषां ससूत्रं व्युत्पादनं विधेयम् ।
५—षष्ठ्या रूप्य च, एक बहुव्रीहिवत्, वर्णो वानित्ये, समासाच्च तद्विषयात् एतेषामुदाहरणानि निरूपणीयानि ।

भट्टिकाव्ये वा ।

१—रामोऽपि दाराहरणेन तप्तो वयं हतैर्बन्धुभिरात्मतुल्यैः ।
तप्तस्य तप्तेन यथाऽऽयसो नः सन्धिः परेणास्तु विमुञ्च सीताम्
२—दृष्टः पदातिः पुरतो धनुष्मान् येऽनेकमायानि विचक्षणानि ।

रक्षःसहस्राणि चतुर्दशादीन् का तत्र यो मानुषमात्रसाध्या ॥
—गाढगुल्गुल्लवीहालधूमवलिताविःसरणश्चमहाग्राये ।
मारुता सन्देहं गामे ममहोपरा महो सफलिमगा ॥
—तेनेऽद्विरुधो दध्वे पयोधिस्तुतोऽथ रामो मुमुदे कपीन्द्रः ।
तथाम शत्रुदेस्तो सुषेणः दावे गलान्तो अहणुः मवङ्गाः ॥
—अपूपुर्षशुभामृष्टुः माधवा रज्जुवत्सलाः ।
तस्मादुल्लपथेये पुर्ण्याणाम्मे न कश्चन ॥
—मा जुगुप्सान् मनकेऽस्मून् अगर्हे लक्षणानि च ।
देहमात्रि ननः केशान् लुलुञ्च लुलुठे गुरुः ॥
एवं यकूपवत्सूपदर्शनेनाध्यगमुखेन ब्याकरणः ।'
रेखितपदे समास प्रदर्श्य ५-६ पद्ययोरावधानपदानि
तिव्यानि ।

सन् १९२४

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

—ईशाऽऽश्वकं बाध्य विधेर्ण अनित्येन अधीकमन पेधित्य
पदेषां सिद्धिप्रकारः कः ।
—येम् एयेम् चलित् आन लम देष् एषां लिटि प्रथमपुरुषै-
कवचने कीदृशं रूपं कथञ्च नतिमिति ।
—मध्यगिव दुन्दु इत्यनयोरिद्भावाभावौ कथम् ।
४—दय धेट् हृम् देङ् दरा वर्णेषां लुङि प्रथमपुरुषबहुवचने
रूपाणि साधनानाम् ।
५—पक्षान्त उपदेशेऽनुदात्तादिति सूत्रे पचाज् महणयोः प्रयोजन-
मुपपाद साधनमयोलिखितानि रूपाणि-घकमे घहसे
सर्वा असांध अधिगम् ।

भट्टिकाव्ये वा ।

—मांसेनादनाद्युतां कुत्तो अहटे बाल्यलिपिवन ।

बहुनामाप्युपमन् प्राणानामोपत्य रणे मया ॥ १ ॥

२—सामर्थ्ये यानि मेऽभ्यधा॑स्त्रानि विक्रमं यान्त सामन्तम् ।
शाश्वतः केचिदपाग्रहुर्दमाश्चत्रुन्यरोऽप्युधी ॥ २ ॥

३—अन्ये त्वमाश्रिपतु शैलान् गुहास्वन्ये न्यमेदिष ।
केचिद्गामिषत त्यक्त्वा समारं विद्रुलिंपुः ॥ ३ ॥

४—उद्गारिपुरस्मे.पि यामगाः सेतुना परे ।
भ्रमाञ्जिघ्रगाश्चरत्स्तेन प्रस्तगाम्यिन योर्मिंनम् ॥ ४ ॥

५—जिह् मां विजिरमा नाहं सन्दर्शिष्येय यन् पुनः ।
यातिव्यमन्ने द्विषः केन तस्मिन् उपसग्र्यगागते ॥ ५ ॥

६—शत्रुभिर्निहते भ्रात्रे द्रष्टेऽहं संयुगे सुखम् ।
युद्धांगमत्ताद्द विना शत्रून् समाश्रयस्यति को रणे ॥ ६ ॥

७—आह्वास्यते विशङ्कां मां रोत्स्यमानः शतक्रतुः ।
प्रकल्पयति च तस्यार्थो निकुम्भे दुर्हृणे हते ॥ ७ ॥

८—क्व हिरप्यते हरेः प्रीतिर्लङ्का चोपहनिष्यते ।
देवान्तक त्वया त्यक्तो रिपोर्यास्यामि वश्यताम् ॥ ८ ॥

एते श्लोकाः समासविग्रहादिप्रदर्शनपुरस्सरं व्याख्येया अधोरेखाङ्कितपदानाञ्च साधुत्वं प्रदर्शनम् ।

सन् १६२४

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ खण्डे ३ पत्रम् ।

सिद्धान्तमुक्तावल्यां प्रश्नाः ।

१—विशेषसद्भावे किम्मानम् ।

२—आकाशात्मनां किं साधर्म्यमुपदर्शितं विश्वनाथेन ।

३—परमाणुसमूहस्य घटादिकारणत्वे को दोषः ।

४—किन्नाम मूर्तत्वं तस्य जातित्वे वा को दोषः ।

५—परमाणुसाधारणजलत्वजातिसद्भावे किम्मानम् ।

-गणनसांपेक्षानुमानप्रणाली कीदृशी ।
-प्रतिपदव्याख्यानप्रदर्शनपूर्वकमिन्द्रियलक्षणं व्याख्यायताम् ।
-सामान्यलक्षणसन्निकर्षसद्भावे का युक्तिः ।

सन् १९२४

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे ? पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

-प्रशान्, सुभीट्, प्रश्लेषि, आनशे, समर्जिथ, परिवेत्ता, संवस्करतुः, शशासिथ, प्रतिस्वयति, आह्वयते, एतानि रूपाणि विशेषकार्योपन्यासपूर्वकं साधनीयानि ।
-विनिधानेविनिर्दिश्करणस्य त्रिधः पाक्षिकत्वे ज्ञापकत्वं, प्रभेदेन विशेषापेक्षसामान्यापेक्षयोः प्रमाणं फलप्रदर्शनपुरस्सरं सोपपत्तिकं निरूपणीयम् ।
-प्रशाम्भिर्वायते कोऽक्षोऽभ्र इंसंति पंकुलयते कलीकलयते मानति नावसः चिपृच्छति एषां सिद्धिः प्रदर्शनीया ।
-सपत्नीयते, सुमनायते, पटपटायते, मजहलन्, प्रशंसयति, एते सविशेषं साध्याः ।

भट्टिकाव्ये वा ।

१—अविभूतमं सुरारिस्य प्रासादद्गुलितं हिते ।
आहुन सुहृदूत्वधूमसूतम् बहुमन्यत ॥
२—सर्वेतमाभयं प्राप्तमेवं द्रुतवन्तु रावणः ।
फलं भवेदमकवाणाद् हतवनि बाधु धन् ॥
३—मन्दलाभ्यादनो विरमद्भिर्वलो हान्तसंहतोः ।
अपश्चिमापवेलो तो न च बोरावनोद्गताम ॥
४—राजित नादेदे पलैर्विर्वेर्ची धाय तेजसाम् ।
कपूर्ण नद्वायणं निरवा सुवेद भुवनाय वन् ॥
५—प्रोणौति शोकदिघ्नन्तं मे सार्व संशोष्यमीव मे ।
प्रमार्ष्टि दुष्कमालोकं दुष्कायपूजं स्वया विना ॥

६—धीमतीमि न सम्मोहो ह्यमने दम मयाऽऽदृताम् ।
किं न पश्यसि सर्वोऽयं जनस्त्वामवलम्बते ॥

एते श्लोकाः कोशविग्रहतात्पर्यप्रदर्शनपूर्वकं क्रियापदसाधु प्रकारप्रदर्शनपुरस्सरं च व्याख्येयाः ।

सन् १९३४
व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम्, ४ वर्षे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—आदितामाधिर्वत्यादि सङ्ग्रहाय 'इगमिच्' इति सूत्रस्य निर्दुष्टार्थमुपपाद्य 'संप्रतिभ्यामनाध्याने' इति सूत्रेऽनाध्यानग्रहणं सफलयन्तु ।

२—नामादेशम्, औत्वनाशम्, तथाऽऽगमम्, लवणङ्गागम, अनित्या रश्मिः, शमः, परीहारः, मूर्खः, पशु का प्रकृतिः कः प्रत्ययः किमर्थकं किञ्च प्रवृत्तं सूत्रम् ।

३—पुरीमवस्कन्देति पद्ये केन लोट्? तदर्थश्च कः? सूत्रान्तरेण वा सिद्धो को दोष इत्यादि सकलमर्थजातं प्रपञ्चय सप्तकृताभिप्रायप्रपञ्चमधस्तनानि वाक्यानि विविच्यन्ताम् । इचेति ह्रस्वः सुपठः । नेड्वशिकृतीतीप्रतिषेधः । अर्थग्रहणमस्ति नैव सम्पद्यते ।

४—सुप्रज्ञानी लिलिगिति सूत्रे वृत्तिकारभाष्यकारयोर्मतभेदं प्रदर्श्य 'निष्ठायां सेटि' 'शाकलिङ् च' इति सूत्रयोः सेट्ग्रहणं च शब्दग्रहणयोः फलमभिलप्यताम् ।
अनुपयुक्तलेखाडम्बरो निषिद्धः ।

भट्टिकाव्ये प्रश्नाः ।

गत्वाऽथ ते पुरीं लङ्कां छाया सर्वं यथोदितम् ।
समीपेऽस्याहुनेः मन्त्राः प्रांजलयो विभीषणम् ॥ १ ॥
ततः स गतवान् कर्तुं भ्रातुरग्निजलक्रियाम् ।
प्रोक्तवान् कृतकर्तव्यं यथा रामोऽथ राक्षसम् ॥ २ ॥

गायत्राङ्गपरिच्छिन्ना त्वं ह्लेषैककारी मम ।
वदि यथार्थ तुष्ट च गायनानन्द गृहाण वा ॥ ३ ॥
गायत्रस्य ममैनाय सदमलेवाक्रिमां क्रियाम् ।
दृष्ट्वा मद्दक्षिणोऽस्य वामं प्रसादिनाक्ष्य ॥ ४ ॥
मां दुर्गां उज्ज्वलितवपुः प्लुतगानहूँ
संरक्ष समममलिनां सुहृद् यथा वा ।
एवाऽहं कनुषु धर्मोपगताऽयथा ॥
त्वां मामा विविधदुर्दीर्णदीनिमान्ग ॥ ५ ॥
पाक्ष्ज्ञोगमशोऽन्विरशो माहात्म्यश्चोदिदं मम ।
गानुरुपगनिरुपम् दयामहाभिरगन चेदेयम् ॥ ६ ॥
मामेदशाम यद् शङ्काभिधानगस्त चेद् भवान् ।
किं वा निश्चमिदं युक्तं भवान् गद्दकम्पितः ॥ ७ ॥
प्रणमन्तं मतेः रामसुकुपामिति शङ्करः ।
किन्नागरगणमात्मानं नाभोत्थ्यम भवानकम ॥ ८ ॥
मनस्कर्माभिप्रायमेषां पद्यानां व्याख्या विधेया देवाङ्कित-
दीनां पालितपदकं पुरस्कार्यैव साधनेऽङ्कलाभो मान्दधेति
दिशदम् ।

सन् १६२४

न्यायशास्त्रपराउत्तीर्णमध्यमपरीक्षायाम् ४ पर्वे ३ पत्रम् ।

अनुवादे प्रश्नौ ।

—कथाभागस्यास्य हिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः—

तस्मिन्नेव क्षणे वन्यो वारणः कश्चिदुदपतत । तं विलोक्य
सा बालकं निपात्य प्राद्रवत् । अहं समीपस्थतरुगुल्मके
प्रविश्य परीक्षमाणोऽतिष्ठम् । निपतितं बालकं पक्षयचक्षमिषा-
इति गजपतौ कण्ठीरवो भीमदर्पो महाप्रदेशं न्यपतत् । भया-
कुलेनेन दन्तावलेन झटिति विपति समुत्पात्यमानो बालको
न्यपतत् । चिरायुष्मत्तया स वोपततदृशाखासमासीनेन वान-

रेण केनचित पक्वफललुब्धया परिग्रह फलेनरतया ...
वृक्षमूले निक्षिताऽभूत् । सोऽपि मर्कटः कश्चिद्गात् । बालकेन
सरलमनस्तया सकलक्लेशसहेनामाश्रि । केसरिणा,
निहत्य कुत्रचिद्गामि । लतागृहान्निर्गतोऽहमपि तेनापुत्रं
बालकं शनैरुपनीयहादयनार्य वनान्तरे वनितामन्विष्याविलो-

पाण्डवों के युद्ध में धृष्टद्युम्न ने द्रोणाचार्य का सिर काटा । जब अश्वत्थामा ने अपने पिता के मारे जाने का हाल सुना तो वह बहुत क्रुद्ध हुआ । किन्तु कृपाचार्य ने उसको शान्त किया । और अश्वत्थामा ने कहा—"मैं महाराज दुर्योधन के पास जा कर सेनापति के पद के लिये उनसे प्रार्थना करूंगा ।" उसके अनुसार वे दोनों दुर्योधन के पास गये । दुर्योधन पहिले ही वह पद कर्ण को देने का वचन दे चुका था । कर्ण ने अश्वत्थामा को रोता देख उसका अपमान किया । अश्वत्थामा ने भी नीच वंश में जन्म के कारण उसकी निन्दा की । अब उन दोनों में लड़ाई छिड़ी और दोनों ने अपनी २ तलवार म्यानसे निकाली । किन्तु दुर्योधन और कृपाचार्य ने उनको लड़ाई से रोकने की चेष्टा की । अश्वत्थामा ने प्रतिज्ञा की "मैं अब से तलवार न उठाऊंगा ।" इसी समय भीम से मारे जाने वाले दुःशासन का आर्तनाद सुनाई दिया ।

सन् १९२४

मध्यमपरीक्षायाम् ४ पर्वे ५ पत्रम ।

स्थूलपरिपदर्शने प्रश्नाः

वर्द्धते यामिनी कालाद् पचनेऽह्म कालन ।
ह्रासे वृद्धिश्च लोकानां तस्यै कालस्य चेष्टितम् ॥

नलिनीदलगतजलवद् जीवितमपि चलं रमणीयम् ।
सृष्टिरिति किमाचरणीयं विश्वेशाद्ध्येयाज्जीवे ॥
इमां पूर्णां समाऽऽढ्याना लोके ज्ञानवतां परम् ।
विद्याद्रोऽधीतशास्त्राणां भूयाऽध्ययनमुत्तमम् ॥
गर्जति गच्छतु रामो यदाति पश्यतु वनं राजा ।
लक्ष्मण कुले रामं माऽहं युद्धं विना मन्ये ॥

१—आत्रेया उपनिषदोऽतः शोधनीया साऽशुद्धयः ।
निर्णीतयुक्तिः परीक्षार्थं साध्यं रेखाङ्कितं पदम् ॥

२—अत्र कालेनानुवादोऽधीतो नावाप् स्मृतेः पदम् ।
अशुद्धिः का स्फुटं वाच्या शुद्धो दृष्टान्ततः कथम् ॥

३—विरमति, नमति, च, यमति, पावात्, शम्भु लगाऽभीर्णम् ।
साधनमिष्टं क्रियया प्रदर्शयायां विनिर्दिश्यम् ॥

४—किमधीतमधीतो यत्र दर्शको यानि कं भवान् ।
शिक्षणस्य कौशलं दर्शिता यानि साधुनाम् ॥

५—देवारण्य, लोपैति, अहर्गणं, शाकभूक्षिम्, देवदाक्षा, दधिसरित्, मा-समम्,—आसु दिवसु कानि रूपाणि कथं च तानि सिध्यन्ति ।

सन् १८२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् १ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुदी प्रश्नाः ।

१—उत्पत्तिविधानत्तुनाशिनि प्रत्ययाभावे तदन्तकारणस्य कथमसा-
मर्थ्यमिति स्पष्टतया, अनुमितं दृश्य कथमनुमासिता- १०
मात्र इति सोदाहरणमाचि प्रदर्श्य ।

२—न बहुमीदाविश्वं सूत्रकारमत्पदपदयोर्भिन्ने दर्शयित्वा सपूर्वकं,
निर्णयार्थं वृत्तिकारमनस्य शास्त्रविरुद्धत्वं सम्यक् १०
प्रतिपादय ।

सन् १९२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुदी प्रश्नाः ।

१—कर्तुरीप्सिततममिति सूत्रे तमप्ग्रहणफलं कर्मग्रहणप्रयोजनं च प्रतिपाद्य हेतुकरणयोर्लक्षणं सोदाहरणं स्पष्टी क्रियताम् । ...५

२—मासं क्रोशेन वाऽनुवाकोऽधीतः दास्या, संयच्छते वा मुक्तः धागाय याति, दक्षिणेन ग्रामस्य, अधीती व्याकरणे, एषु विभक्तिविशेषविधायकानि शास्त्राणि प्रदर्श्यन्ताम् । ...५

३—शाकंप्रति, परोक्षम्, अर्द्धपिप्पली, पूर्वाह्णः, विप्रः, वररामलकम्, अग्नीषोमी, एषु प्रयोगेषु समासाऽन्तरप्रयुक्तकार्यविशेषाश्च शास्त्राण्युपन्यस्य समर्थनीयाः । ...१

४—एकशेषस्य द्वन्द्वसमासेतरं प्रवृत्तिस्वीकारे सम्भावितं दोषमुपपाद्य ।

सुपां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाऽथ तिङां तिङा ।
सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः ॥

इति कारिका सोदाहरणं व्याख्यायताम् । ...५

५—अक्षवर्चसम्, मातुःष्वसा, कारीषगन्धीमाता, श्वाश्मन्ः, कानीयाः, पाणिमातुरः, आङ्गारः, गार्गिणम्, पाण्यायनः । एते प्रयोगाः सूत्रादिनिर्देशपुरःसरं साधनीयाः । ...१२

६—रक्तागौत्रे इति सूत्रस्य वैयर्थ्यमाशङ्क्य तस्य समाधानं क्रियताम् । ...८

भट्टिकाव्ये वा

(क) मन्दर्भैरर्थानुक्रमसमन्वयपुरःसरं व्याकरेत इमे श्लोकाः —

चिरसि स्वल्पसस्वानां मूर्ती हरिदपेनिधी ।
स्वर्गीनाश्रीस्तमं मामंसर्कैन्द्रैश्चनिर्दिशम् ॥ १ ॥

प्रतिमिस्मलविकासमभिस्मरेः महाहवे ॥

निसोहशलमलाभि स्पष्टस्पद्युम्नवनि ॥ २ ॥
समिद्धशरणा दीप्ता देहे लङ्का मतेश्वरा ॥
समिद्धशरणादीप्ता देहे लङ्कामतेश्वरा ॥ ३ ॥
ममश्रति महिमा विना विनसे-
रगणमपन्निव पश्यतः पयोधिः ॥
अविरतमनवम् अतो सतोऽसौ
शिखरी पृथु प्रचितशालवीथिः ॥ ४ ॥
निहृतमत्तद्विपकुम्भमांसैः
सम्भृतमुक्ताहरयोऽसवादैः ॥
स्मानिम्बिरे श्वेतिहृतालपान्यैः
परस्परं वालधिनम्निपद्माः ॥५॥

(ख) रैवताद्रिवर्णनाप्रसङ्गेन व्याकरणानुसारेण साधुत्वं प्रदर्शनीयम् । .. १२
(ग) प्रथमश्लोकस्य भावार्थः स्फुटीकर्तव्य । .. ३
(घ) लङ्कावर्णनाप्रसङ्गे भट्टिकवेः कोऽभिप्रायः ? .. ३
(ङ) चतुर्थश्लोके किं वस्तु निरूपितमिति विविच्यताम् । .. ५

सन् १८९५
व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे २ पत्रम् ।
शिशुपालवधं प्रश्नाः ।

१—कृतः प्रजाक्षेमकृता प्रजासृजा सुपात्रनिक्षेपनिराकुलात्मना । सदोपयोगेऽपि गुरुस्त्वमक्षयो निधिः श्रुतीनां धनसम्पदामिव ॥ .७
२—उदीर्णरागप्रतिरोधकं जनैरभीक्ष्णमक्षुण्णतयातिदुर्गमम् । उपेयुषो मोक्षपथं मनस्विनस्त्वमग्रभूमिर्निरपायसंश्रया ॥ ७
३—विभिन्नरन्ध्रः स्फुरितोत्तमाङ्गमंशेन हन्तोव मनुष्यधर्मणः । निरस्तनाशोऽपि पालनुपत्यं प्रवर्तयामास न मानसं न सः ॥ ...७

४—हृदयमरिवधोदयादुपूढद्रढिम सुधानु पुनः पुरन्दरस्य ।
घनपुलकपुलोमजाकुचाग्रद्रुतपरिरम्भनिपीडनक्षमत्वम् ॥ ६

५—असम्पादयतः कञ्चिदर्थं जातिक्रियागुणैः ।
यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्म केवलम् ॥ ...४

६—लिलङ्घयिषतो लोकानलङ्घ्यानलयोरयः ।
यादसामिव नाथस्य वेलेव भगवतः क्षमा ॥ ...५

७—वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव ।
अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता ॥ ...६

८—स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः सञ्चारिणो यथा ।
रसस्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्महीभृतः ॥ ...७

९—सम्पादितफलस्तेन सपक्षः परभेदनः ।
कार्मुकेणेव गुणिना बाणः सन्धानमेष्यति ॥ ...७

१०—बृहत्तुलैरप्यतुलैर्वितानमालापिनद्धैरपि चाविनानैः ।
रेजे विचित्रैरपि या सचित्रैर्गृहैर्विशालैरपि भूरिशालैः ॥ ७

एष्वन्ततोऽष्टौ श्लोका न्यायपरीक्षार्थिभिस्तदन्यैश्चादितोऽष्टौ कोशविग्रहसमासनिर्देशपूर्वकं दण्डान्वयमवलम्ब्य व्याख्येयाः ।

टीकानुपूर्वीलेखेन नाङ्कलाभ इत्यवधेयम् ।

सन् १९२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—हास्त्यम्, वैदिकी, वृजिकः, द्वैप्यम्, आनुमानिकः, सांविहित्रम् । एते कथं सिद्ध्यन्ति ।

२—दुष्यम्, नाविकः, सैन्याः, शाखमथिकः, ऊधन्यः, राजभोगीनः, शतिकम् । एषु के तद्धितप्रत्ययाः ।

३—तृतीयिकः, अर्घ्यः, पान्थः, हस्त्यम्, स्तेयम्, सार्ववर्णिकः, पीलुकुणः, कर्मठः । एषु कानि तद्धितप्रत्ययविधायकानि ।

४—दलिद्रः, धानकी, कचः, आदृत्वरः, पायुक, वेणुकः, द्रव्यम्।

एषु के तद्धितप्रत्ययाः।

४—पाप्तादेशमश्रितरयाऽपूर्वम्मनिकोपकुत्सनमासेनेविति

सूत्र सोदाहरणं व्याख्यायताम्।

भट्टिकाव्ये वा।

१—मे रामदूयं जितमृत्युभाजा राजसुरा, कान्तिभृतोऽन्यसर्पेन् ॥१॥

ममुकमुक्ताफलमभ्युपाद्यं समानतृष्णा इव देवमुखाः ।

२—शक्नोमि यो न द्विषता निहन्तुं विहन्यते नाम्बलैर्द्विषद्भिः ।

स प्रयाणाहं कलह विदध्याद्राजीव दुर्गादिविषयंश्च ॥

३—पथः घटेऽरण्याऽपि मा दुहन्ति मन्द विनष्टं विरस च गोपाः

द्वरेषु कोटापन्नः सदेशो न दीप्तंतऽपि तः कुमलिश्चनोऽपि

४—मन्दानिना पक्षहन्तु युयुधेऽवो दुमाह्नः ।

चक्रन्देऽनोथ कुकोच आवनाश ननाश च ॥ १ ॥

कृतैरपि दृढक्रोधो वीरमपश्चनै स्यन्दते ।

प्रमापाञ्चक्रिरे योधा जिहियुः सूर्मानिनः ॥२॥

५—मदं स शरपातेन दिद्येति युयुन्द मः ।

चकाशाय पर मोदमुदाश्रके अन च च ॥१॥

हरन्तुधं क्रिरे केतुर्देवा हरिशाद्दमाः ।

योरा न विनवाश्चकर्णीयपाश्चक्रिरे परान् ॥२॥

एते श्लोका कथोरभ्यादिषपदानां साधुत्वपदर्शनपुरस्सरं

यत्नुवोऽदन्यनिर्दिष्टपुरस्सरं च दृगद्दान्यपद्गुत्वेन व्याख्यायन्ताम्

सन् १६२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् १ वर्षे २ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—भूयान्, श्रीयान्, धीयात्, पुयान्, निरियात्। एते क्यं

सिद्ध्यन्ति।

२—भेद्नुः, भेत्तुम्, भेत्तुं, भ्यात्तुः, भवन्तु, एतु एवा-
स्यामप्तोपी नष्टमात्रा कपालिनि वर्जनम्। ...१०

३—पेरावनि, मरानि, मरानि, भरानि, एतु पाणून मिरिन्य
निर्गिरहार्थानि वर्तमानानि। ...१०

४—एनम, सनोलोप, उभ, भोक्त, विमानेऽ। एतेषामेकैक-
मुदाहरणमवर्तनम्। ...१०

५—मदग्नु, अत्यन्तु, विस्तु, प्रभुत्पत्तुः, ऊरन्तुः, सूपा-
गतुरभयवैगान् मायवन। ...१०

भट्टिकाव्ये वा।

१—मोहिनमहः सुनीतानि माम्य कंप्या ८ नीतारे।
मोगानव्याः हलैरेते मां न वातांदि ...७

२—यथेन्द्र शक्तिमण्डामीन् मातीयादस्य
कुलमवर्जान् न मेहं मा मुणामस्मान

३—पेन्द्रेप हृदयेऽस्मरमीव
प्रतिभानां सदृशे वे तद्द वेदेन

४—मरुदेशां घ महात्मानो
तथा तायस्मनो वास्मानतानिषां

५—समगत कपिसैन्यं
त्रिदशहरिमानाशः निहिमीहिष्ट!
नृपतिमनिरस्त प्रातकामेन
अनिवरपनीनां सन्तनाऽनाथि

६—या सुहृत्सु विपन्नेपु
ताः किं मन्युसनामोणा न

७—नाभिज्ञाने स यद्येन्द्रम,
हस्तानि चाहरिष्याम्
... एतानि पदानि

दैवादिद्विवेषु प्रकृतिप्रत्ययनिदर्शनपूर्वकं शब्दशास्त्रोक्तविशेष-कार्याणि सूत्राणि समासविग्रहवाक्यानि च दर्शयत ।

सन् १९२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तमुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डे प्रश्नाः ।

१—ईश्वरसिद्धिप्रकारं साधकबाधकप्रदर्शनपूर्वकं लिखत ।...६
२—समवायस्य सम्बन्धत्वे किम्मानमिति विकल्प्यताम् । ...७
३—परमाणुपर्यन्तमूलतत्त्वज्ञानिदर्शनमात्रम् । ...८
४—ननु द्रव्यत्वजातौ किम्मानमित्यस्याः पङ्क्तेः कामुपपत्तिम्, इतः पूर्वं द्रव्यत्वजातेरनभिधानात् । ...५
५—व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं सङ्करोऽथानवस्थितिः ।
रूपहानिरसम्बन्धो जातिबाधकसंग्रहः । इत्यस्य सावतरणं सोदाहरणं सुपरिष्कृतं व्याख्यानं लेख्यम् । ...१५
६—पाषाणे गन्धवत्त्वसाधकानुमानप्रकारो दर्शनीयः । ...९

सन् १९२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—मज्जुहधुः, निमयामास, अविषः, वधः, अवादीन्, मोढा, एषां साधनं लिखत । ...६
२—दग्धः, शिविशिष, संस्कुर्वन्ति, संचस्करिथ, अध्यापयत्, अजागरिषम्, लोलीढि—साधु साधनमेषां कुरुत । ...७
३—प्राणयति, कल्मषीघनम्, अमार्यं पूर्णं लिख, अदिद्युतत्, प्रत्याययति, मांसिकन् साधनीया एतेऽपि सूत्रनिर्देशानुसारम् । ...१५
४—ऊर्णुनविषति, सोमसुत्वाने, अपाहराः, अचकमीत्, मेमेति—साधनं कार्यम् एषाम् । ...१२
५—राज्ञीयति, औक्षीयत्, स्वापयति, गरयति, सुराय, अमा-

२—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] । ...१०

३—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] । ...१०

४—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । ...१०

५—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] । ...१०

[illegible] वा ।

१—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] न [illegible] [illegible] ॥ ...३

२—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] न [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ...३

३—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ...३

४—[illegible] न [illegible] [illegible] न [illegible] ।
तथा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ...३

५—[illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ ...१०

६—या [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
ताः किं [illegible] न [illegible] [illegible] ॥ ...३

७—[illegible] न [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] पुरीमिमाम् ॥ ...६

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ऐन्द्राद्विदेवेषु यथानियमवनिदर्शनपूर्वकं शाब्दबोधप्रकारविशेष-
कार्य्याणि मत्वर्थानि समासविग्रहवाक्यानि च दर्शयत ।

सन् १९२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तमुक्तावल्याः प्रत्यक्षखण्डे प्रश्नाः ।

१—ईश्वरसिद्धिप्रकारं साधकबाधकप्रदर्शनपूर्वकं लिखत ।...६
२—समवायस्य प्रत्यक्षत्वे किम्मानमिति निरूपयताम् । ...७
३—परमाणुसाधारणजातित्वशङ्कानिराकरणम् । ...८
४—अनु द्रव्यत्वजातौ किम्मानमित्यस्याः पङ्क्तेः कथमुत्थानम्, इतः पूर्वं द्रव्यत्वजातेरनभिधानात् । ...५
५—व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वं सङ्करोऽथानवस्थितिः ।
रूपहानिरसम्बन्धो जातिबाधकसङ्ग्रहः । इत्यस्य सावतरणं सोदाहरणं सुपरिष्कृतं व्याख्यानं लेख्यम् । ...१५
६—पाषाणे गन्धवत्त्वसाधकानुमानप्रकारो दर्शनीयः । ...९

सन् १९२५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—मज्जुहतुः, निमरमाण, अविधः, असृत, अचकमीत्, मोढा, एषां साधनं लिखत । ...६
२—दध, तिविविक्षिष, संस्कुर्वन्ति संचस्करिथ, अभ्यरथन्, अपाचिषाम्, गौर्यादि—साधु साधनमेषां कुरुत । ...७
३—प्राणयति, कंसमक्षोधनम्, अत्रत्यं पूर्णं लिख, अदिद्युतत्, प्रत्याययति, मालिनत् साधनीया एतेऽपि सूत्रनिदर्शनपुरःसरम् । ...१५
४—ऊर्णुनविषति, सोसूचीयते, अपाच्याः, अजक्षमीत्, मोमोति—साधनं कार्य्यमेषाम् । ...१२
५—राज्ञीयति, औरमोयत्, स्थापयति, गरयति, सुगाय, समा-

सात्, भुवोयति द्यामं विशदतया साधनीया। सर्वे प्रश्नाः

भट्टिकाव्ये वा ।

१—आस्फावतोऽस्य पौरुष्यममर्षश्चाप्यनायत ।
रावणः स ततः सैन्यं समसन्नाहयत्पुरम् ॥ ...६

२—अत्राटयता यमस्यामी दुर्निमित्तानि संयुगे ।
अधुनोद्धनुरस्त्रौघैः प्रौर्णो नूपत विद्विषः ॥ ...६

३—व्योम प्राभिनुतां बाणैः समासमापयतां गतैः ।
अभिन्नां तूर्णमन्योन्यं शिक्षारचानतुनां मुहुः ॥ ...६

४—राघवस्याभूशायन्त सायकास्तैरपदनुः ।
ततस्तूर्णं दशग्रीवो रणदमां पर्यशोषयत् ॥ ...६

५—मन्ये जातु यदन्यत्रास्य तानत्यनुमन्यसे ।
कथं नाम भवांस्तत्र नायैति हितमात्मन. ॥ ...६

६—चञ्चूर्यतेऽभितो लङ्का मसांश्चाप्यतिशेरते ।
भूमयन्ति स्वसामर्थ्यं कीर्तिं न कलयन्ति च ॥ ...७

७—उन्मुच्य स्वजमात्मीयां मां स्वजयति को हसन् ।
नेदयत्यासनं को मे कर्हि मे वदति प्रियम् ॥ ...७

८—ऊर्ध्वं म्रिये मुहूर्ताद्धि विह्वल क्षतबान्धवः ।
मन्ये स हितमात्मानं न करोमि तवाप्रियम् ॥ ...६

प्रसङ्गमङ्गतिनकथोपकथनिर्देशपूर्वकं व्याख्येया इमे श्लोकाः ।
अधोरेखाङ्कितपदवाच्यानां व्याकरणमाधुर्यं च विविच्यताम्

सन् १८९५

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—अगविकरते सूर्याद्वः अनवड् सुटोविधायके सूत्रे उपन्यस्य

अपकिरति कुसुमं देवदत्तो हृष्ट इत्यत्र तयोरभाव उपपाद्यः। ...१०

—ऋदुपधुलोर्दीर्घोऽभ्यासस्येत्यनेन दीर्घं विहाय ह्रस्व एव कस्मान्न विहितः ? एमकुनः, उदकमुद्धरं कूपात्, क्षुतक्षुः, एते प्रयोगाश्च साधनीयाः। ...१०

—आख्यानिका, अन्यादृशों पश्यति, अपचेयं पुष्पाणि, पादघातं हन्ति। एते प्रयोगा अर्थप्रत्ययसूत्रोपन्यासेन साधनीयाः। १०

—माघे तु संगतवर्षुकेऽपि एतद्वेऽभ्यस्यार्थे चीजश्च निरूप्य, प्रलोभम्, शतेन गव्यां कन्या, अनयोरसाधनमर्थश्च वर्णनीयं। ...१०

—भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् पञ्चम्यार्थं उदाहरणं तत्र समन्वयश्च वक्तव्यः। ...१०

भट्टिकाव्ये प्रश्नाः।

—तं मा देवा विधेयासुर्यं न नायणवद्ध वयम्।
सपत्नाश्चाधिजीयास्म संग्रामे च मृषामहि॥ ...७

—आशंसे यत्र यत्र त्वां मम धाम यथा हितम्।
अपि स्माक्षारशिष्यास्त्वं कृच्छ्रे प्रिन्द्रपुरोहितम्॥ ...७

—नहि प्रेप्रवधं घोरं कल्याणवस्तु ते मतिः।
यदि कार्यकारस्य मे गत्वा प्रपद राघवम्॥ ...७

—अमटद्यामटाटोशीमित्यटंस्याऽतिपावनः।
पूरमायो विजानीत मनोवृत्तिं शुभां मम॥ ...७

—आशंसे यच्च यत्र त्वां कृच्छ्रेऽवस्यन् मते तव।
शासात्कृत्वा विनष्टायां किं किमाकल्पयथाः फलम्॥ ...७

—कोऽन्योऽकार्षीदिह प्राणान् हतानाञ्च सुहृद्वियाम्।
को वा विध्यन्नतीनेषु वर्मीतु प्रापदिष्यत॥ ...७

—मापायस्थः कथ हलभरेणभङ्गुरस्थं भृङ्गालीनिचयचितनालवा-
लकानाम्। तामेरा: शितितलसंस्थिता बलोत्पाताम्बुज्
धमसुरपं न नीतवस्यः॥ ...८

इमे श्लोका यत्तुयेऽन्वयकोशविग्रहपर्यायतात्पर्यव्याहृति-प्रदर्शनपुरस्सरं दण्डान्वयमुखेन स्पष्टतया व्याख्येयाः।

सन् १९२५

व्याकरणन्यायज्यौतिषमध्यमपरीक्षासु ४ पत्रे ३ पत्रम्।

अनुवादे प्रश्नाः।

१—कथाभागस्यास्य श्लोकस्यास्य च सरलहिन्दीभाषयाऽनुवादः कार्यः— ...२०

(क) भगवान् सूर्यः स्वीयमयूखान् संहृत्य अस्ताचलशिखरारोहणोन्मुखो बभूव। दिनकरविरहेण संतापितचित्ता धरणी तमोवसनं पिनह्येव वयमां रुदत्याजेन मानसीं व्यथां प्रकटयामास। श्वापदाश्च सर्वे प्रहृष्टमनसो विवरान्निष्क्रम्य परिधावितुमारेभिरे। नृपतिरपि कथञ्चिद्वनप्रदेशाद्बहिर्यातुमसमर्थः संनिहितं वृक्षमेकमारुह्यावतस्थे। अश्वोऽपि तदधस्तादृक्षमूले संयतरज्जुरस्थौ॥

(ख) प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो
यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम्।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं य-
देतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते॥ ...१०

२—आख्यायिकेयं शुद्धसंस्कृतभाषयाऽनूद्यताम् :— ...२०

एक समय जब कि ऋतुराज के समागम से कमलवन विकसित हुआ, आम में बौर लगने लगे, कोकिल शीतल वायु के प्रवाह से वृक्ष पर बैठी कुहू शब्द कर रही थी, और नाना प्रकार के फूलों पर भ्रमर झनकार कर रहे थे। मैं माता के साथ स्वच्छन्द सरोवर पर स्नान करने को गई और तीर पर के सुन्दर सुन्दर वृक्ष और कुञ्जों में भ्रमण कर रही थी। उस समय वायु प्रेरित एक सुरभि परिमल घ्राणगोचर हुआ। उस

सुगन्ध से मस्त होकर उसका अनुसरण कर धीरे धीरे आगे बढ़ी तो क्या देखती है कि एक महा तेजस्वी, परम सुन्दर सुकुमार मुनि कुमार सरोवर पर स्नान करने को चले आते हैं और स्नान में एक शिव की था। मानो स्वयं अपने साथ उसका वेद लिये तपस्वी वेष में जो आत्म शिव को प्रणाम करने आता है॥

सन् १६२५

मध्यमपरीक्षायाम्, ५ वर्षे ५ पत्रम्।

व्युत्पत्तिप्रदर्शनम्।

१—(क) केनाऽपि चाऽऽत्मवपुषा कलाराकारविभ्रमा।
व्यधायि यस्या चक्रौ मौवर्णे पादपीठके ॥ १ ॥
(ख) यो वेद वेद गुह्यानां मन्त्रे च गुरुतामपि।
स देविव धर्मीमयं पतीष्टां मामनुत्तमम् ॥ २ ॥
अत्रोक्तयोः पद्ययोरर्थो वाच्यः। ..१०

२—अथ स नरराजा मन्त्रिणमाहूयित्वा भाषते स्म—'भो! मन्त्रे! मम राज्ये सर्वत्र प्रजाः कल्याणोऽस्मीति भवान् कथयति, तामहं वेदयति मया महाऽद्य अर्धरात्रौ नगरे समागत्य अहं स्वनेत्रेण पौराणां दशां परिपश्यितुमिच्छे'।
इत्यभिनिर्दिष्टे सन्दर्भेऽशुद्धिर्निर्दिश्य परिशोधितं रूपमुपन्यस्यताम्। ...१५

३—(क) सिद्धान्तकौमुदीनिर्माणात् पूर्वं कया रीत्या व्याकरणमधीयते स्म तात्कालिका विद्यार्थिनः?
(ख) मथुरानाथगदाधरप्रभृतीनामाविर्भावात् पूर्वं कीदृगवस्थमासीत् न्यायवैशेषिकशास्त्रम्?
(ग) व्याकरणन्यायशास्त्रयोः को भेदो लोके क उपयोग आस्तामिति विविच्य समर्थ्यताम्।
(घ) वेदाध्ययनस्य किमुद्देशनम्? तत् ध्वस्तं वा? ध्वस्तमस्ति चेत् व्यवहारेषु तस्य कथमुपयोगः?

उपरिनिर्दिष्टेषु विकल्पेषु मध्ये यथाक्रमं व्याकरण (क,ख,) न्याय, ज्योतिष, वेद परीक्षार्थिभिरेकैको निबन्धो दशपङ्क्तिभ्यो-ऽन्यून एव लेख्यः, तत्र विषयविवेचनापेक्षया लेखसौष्ठवं यथा-ऽवहितैर्लेख्यम् । अशुद्धिबहुलो निबन्धो नाङ्कलाभाय भविष्यति । ...२५

सन् १९२६

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् १ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः ।

१—सपत्निः, धीराः, दाक्षिः, पुत्रा रमते—एते कथं सिध्यन्ति? ...१०

२—रामसख, हरेः, रमायै, मतये, दध्नः—एतान् सूत्राण्युपन्यस्य साधयत । ...१०

३—गुरु, विश्वौहः, यूनः, सखी—एतानि विशेषकार्याणि प्रदर्श्य साधयत । ...१०

४—असौ, अमुना, पुमान्, स्वामिन्, युवतिः—एतेषां सिद्धिप्रकारो दर्शनीयः । ...१०

५—नृषम्, पत्याः—एतौ सहकारसमाधानं साधयत । ...१०

भट्टिकाव्ये (१-७) पा ।

१—अस्मिन् काव्ये कविना प्रस्तावो मुख्यमाश्रितं न वा? आश्रितं चेत्कीदृक् तत्? तदभावेनाप्रस्तुतार्थकथा-व्यापारस्यांशिकमन्यत् वैशद्यं येनाऽकाण्डविस्तारापत्ता? कोऽयं निबन्धा कुत्रत्यः कुत्रानन्तः? सर्वं सप्रमाणं सोपपत्तिकं च वद । ...८

२—मया ... [illegible] ... पर्यटने ... [illegible] ... स च प्रतिभासते न वा? ...६

३—उच्चैरसौ राघवमाह्वलेद् धनुः सधाय्यं कुरु मानिनामसौः ।
पराक्रमः प्रियसंनिविष्टं नम्रः क्षितीन्द्रोऽनुनिनीपुरुच्चे ॥
धनुःप्रभृतिपदनिर्देशेन व्याख्यायेमं श्लोकं पदानामधरेखा-
ङ्कितानां साधुत्वं लिख । ...६

४—वसूनि देवोऽध निवर्तयिष्यन् रामं नृपः सत्क्रियमाण एव ।
तथाधनाऽत्रे भरतोऽभिषेको विवादयुक्ष्य मनो नियच्छते ॥
अत्र कथं पतिव्रताया अपि स्वपत्यवधाप्रनःप्रवृत्तिर्जनते
संगच्छेते ? वथो व्याख्याय लिख । ..६

५—व्याधेयत्नमपातानि प्राकृत्यों प्रस्थमानि सा ।
प्राणियत्तेन मानार्थे प्रजाप्यनिद्धि मा रुदः ॥
अधोरेखाङ्कितपदसाधुत्वोपन्यासम व्याख्यायतामयं श्लोकः ।

६—सुहृन्त विपक्षारी त्व पदं पदस्मुपतिष्ठते ।
इदमर्धं वस्तुनिर्देशपुरःसरं व्याख्यायार्थान्तरन्यासत्वमेन पूर-
येमं श्लोकम् । .. ६

७—कनाकुम्भनिचतारम्भोधी रुदन् कृपितया विना ।
तथाऽम्यधिकं वारीणि विसृष्यः शोकमूर्छितः ॥
व्याख्यायेयं श्लोकं 'वारीणि' 'अम्भोभिः'-पदद्वयगतविभ-
क्त्योः सूत्र साधुत्वमुपपादय । ...६

८—अपलेश्यमनिशान्यस्तं कपन्धमधमस्यधुः ।
विह्वलः प्रपतन घोर कलेवरान्तमनाथवन् ॥
अमरस्या कथा विशदं लेखनीया ।

सन १८२९

वेदादिमध्यमपरीक्षायां, १ वर्षे २ पत्रम् ।

किरातार्जुनीये प्रश्नाः ।

१—तुल्येन सङ्ख्या वधनः कृपीवलौरव पदवा इव सम्पदस्पदः ।
वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन्कुरवश्चकासति ॥

४—विधिसमयनियोगाद्दीप्तिसंहारजिह्मं

शिथिलवसुमगाधे मग्नमापत्पयोधौ ।
रिपुतिमिरमुदस्योदीयमानं दिनादौ
दिनकृतमिव लक्ष्मीस्त्वां समभ्येतु भूयः ॥ ...१०

३—अपवर्जितविघ्ने शुचौ हृदयग्राहिणि मङ्गलास्पदे ।
विमला तव विस्तरे गिरां मतिरादर्श इवाभिदृश्यते ॥

४—उपकारकमायतेर्भृशं प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः ।
अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥

५—अथ हिमहृदये विधाय सोऽर्हान् दिवसविरामे गुरूनरिप्राम् ।
तदनुमतमलञ्चकार पश्चात्प्रशममिव भुवनमात्म नरेन्द्रः ॥

६—अथोष्णभासेव सुमेरुकुञ्जान्विहीयमानानुरयाय येन ।
मृदुदूर्वाङ्कुराग्रभक्षणामं ततः शनैः पाण्डुतामथोपेदे ॥

७—करोति योऽशेषजनातिरिक्तां सम्भावनामर्थवतीं क्रियाभिः ।
संसत्सु जातं पुरुषाधिकारे न पूरणी तं समुपैति संख्या ॥

श्लोकविमर्शात्पर्यादिनिरूपणपूर्वकं व्याख्येया अमी श्लोकाः ।

सन् १९२९

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाः २ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः कारकादिचतुरधिकारेषु प्रश्नाः ।

१—ओः, श्रोतेः आदिः, कुरून्, रुचिति, अधिशेते वैकुण्ठम्,
महत्या घादः—एषु कैर्हेतुभिर्विभक्तयः ॥ ...१०

२—अगत हरिः, अपोशी व्याकरणे, मूलपूर्वः, वदिर्षभम्, देव-
पूजकः, एषु विशेषकार्याणि प्रदर्श्यन्ताम् ॥ ...१०

३—नदीसखी, महाशिवा, सर्वरात्रः, पाठक्, कण्ठदूलार्थं, एषु
समासादिकार्याणि सूत्रनिर्देशपुरस्सरं लेखनीयानि ॥ ...१०

४—अयानः, हरिद्राभवती, इन्द्री, वधूनिः, गार्गीयणी—एषां
साधुत्वप्रकारं सप्रमाणं प्रदर्शयत ॥ ...१०

५—दाक्षिः, नाडायनः, कौरव्यः, वार्ष्ण इति, वैयाकरणः, इत्यत्र
संप्रदाय सिद्धं दर्शयित्वा लोपेऽत्र कारिका व्याख्येया ॥ ...१०

भट्टिकाव्ये (८–११) सर्गाः ।

१—स्थलनिक्षिप्ते समुद्रोऽपि न धैर्यं तस्य गच्छतः ।
स्थलगच्छन् न च गतं प्रचण्डोऽपि प्रभञ्जनः ॥ ...७

२—अवस्यामुन्मुक्तो रामः प्रसितः सङ्कमेन ते ।
मधास्तु कृतनिर्यापः विसृष्टां मां व्यमर्जयत् ॥ .. ७

३—ऊचे सरवरिपोष्ठास्त्वं निर्भयः प्रघनोत्तमे ।
स्पृष्टोष्ठा युधि मायाभिः स्वरिता शत्रुनम्मुखम् ॥ ...७

४—न च काञ्चनकाऽञ्चलमप्रचिति न कपिः शिखिना शिखिना समयौत् । न च न द्रवता द्रवता परिता हिमहानकृता न कृता क्वचन ॥ ...७

५—बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः । बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः ॥ ..

६—वृत्तौ प्रकाशं हृदये कृतायां सुखेन सर्वेन्द्रियसम्भवेन ।
सद्भाव मेवाऽसहमानमस्या दयहृदयदुष्कित्मानिवक्षुः ॥ ७

७—दुरुत्तरे पङ्क इवान्धकारे मग्नं जगत् सन्ततरश्मिरज्जुः ।
प्रनष्टमूर्तिप्रविभागमुद्यन् प्रत्युज्जहारेव ततो विवस्वान् ॥ ७

इमे श्लोकाः कोशविग्रहप्रतिशब्दपर्यायच्छन्दोव्याकृत्यलङ्कृतिभावार्थपदयोजनप्रकाशपुरस्सरद्वण्डान्वयमुखेन व्याख्येयाः,

सन् १६२६

वेदाद्विमध्यमपरीक्षा, २ वर्षे २ पत्रम् ।

माघे प्रश्नाः ।

१—अस्य काव्यस्य कस्माच्चित्साहित्यमस्ति न वा, अस्ति चेत् किं तत्, कीदृशं च तत्र साहित्यम् ? ...५

२—स्थापितोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः सम्भाविता यथा ।
रसस्येश्वरस्य भूयांसस्तथा सेतुर्महीभृतः ॥
का प्रसङ्गोऽस्य श्लोकस्य लेखनेऽत्र विविच्यताम् । ...५

३—व्याख्येया अधस्तनाः पञ्च श्लोकाः नैयायिकैस्ततस्तदित-
रैश्चादितः कांश्चिदप्यलङ्कारवृत्तनिर्देशपुरःसरम्, यथायथं
१ समासनामानि च लेखनीयानि ।
अधोरेखाङ्कितपदानाम् ।
१ (क) निवृत्य सोऽनुव्रजतः कृतानतीनतीन्द्रियज्ञाननिधिर्नभ-
स्सदः । समासदत्सादितदैत्यसम्पदः पदं महेन्द्रालय-
चारुचक्रिणः ॥ ...८

(ख) असम्पादयतः कञ्चिदर्थं जातिक्रियागुणैः ।
यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्मकेवलम् ॥ ...८

(ग) निजौजसोज्जासयितुं जगद्द्रुहामुपाजिहीथाः न महीतलं
यदि । समाहितैरप्यनिरूपितस्ततः पदं दृशः स्याः कथ-
मीश मादृशाम् ॥ ...८

(घ) परस्य मर्माविधमुज्झतां निजं द्विजिह्वतादोषमजिह्मगा-
मिभिः । तमिद्धमाराधयितुं सकर्णकैः कुलैर्न भेजे
फणिनां भुजङ्गता ॥ ...८

(ङ) सम्प्रत्यसाम्प्रतं वक्तुमुक्ते मुसलपाणिना ।
निर्धारितेऽर्थे लेखेन खलूक्त्वा खलु वाचिकम् ॥ ...८

(च) कृतास्पदा भूमिभृतां सहस्रैरुदन्वदम्भः परिवीतमूर्तिः ।
अनिर्विदा या विदधे विधात्रा पृथ्वी पृथिव्याः प्रति-
पालनेव ॥ ...८

(छ) साटोपमुर्वीमनिशं नदन्तो यैः प्लावयिष्यन्ति समन्ततो-
ऽमी । तान्येकदेशान्निभृतं पयोधेः सोऽम्भांसि मेघान्
पिबतो ददर्श ॥ ...८

सन् १९२२

व्याकरणन्यायज्यौतिषमध्यमपरीक्षायाम्, ३ पत्रे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुदी प्रश्नाः ।

१—आयसम् शाकिनशोभितः फलावर्धनिर्देशपूर्वकं प्रकार

कन्यापिता प्रोक्तमधीयते कालापा इत्यत्रेणप्रत्यय इत्यनेन प्रकृतिभावः कुतो न भवतीति सप्रमाणमुच्यताम्। ...१५

२—नैयग्रोधम्, मल्लिका, विदारी, पाटलानि पुष्पाणि, अशोकम्, कर्पोरम्—एते प्रयोगाः सूत्रनिर्देशपूर्वकं सविग्रहं प्रसाध्याः। ...६

३—न्यायम्, सतीर्थ्यः, नभ्यम्, गव्यम्—अत्र केऽर्थेषु के प्रत्यया इति ससूत्रमुच्यताम्। ४

—पङ्क्तिविंशत्यादित्रिंशदन्तेषु सुप्रान्तेषु शब्देषु प्रकृतिविशेषान् प्रत्ययविशेषान् निपातितकार्य्यस्वरूपाणि च प्रदर्श्य, आर्द्धमासिकः, माहानाम्निकः, चातुर्मासी, एतान् विग्रहनिर्देशपूर्वकं साधयन्तु। ...१५

—समांसमीना, निविडम्, इन्द्रियम्, पैप्पलः, याज्ञिकः, हैयङ्गवीनम्—एषां कथं सिद्धिः। किञ्च 'दक्षं यदुयोदिघ' दिति सूत्रस्य फलमिति सुस्पष्टमुच्यताम्। ...१०

भट्टिकाव्ये (१२–१४) वा

सूचना—प्रथमः प्रश्नोऽवश्यं समाधेयः। अवशिष्टेषु येकेऽपि पञ्च समाहिता यथोद्दिष्टफलदाः।

—अस्य महाकाव्यस्य किमभिप्रायं नामधेयम्? अन्यस्ति किमप्यन्यत्काव्यं यत्राप्येतादृशं नामकरणं समुपलभ्यते। ५

—मत्वा सहिष्णुतपरेऽपजल्पान् कच्छानधिष्ठाय जनान्दुर्गान् द्रुमाद्रिदुर्लङ्घ्यजलानप्रृष्यान् यत्नेन राजारिपुविग्रहेण ॥६

साधनगणमिदं पद्यं समासादिभिर्व्याख्येयम्।

अधोरेखाङ्कितस्थले कर्मसंज्ञाविधायकं शास्त्रमुल्लेख्यम्।

—तस्मात्कुरु त्वं प्रतिकारमस्मिन् कर्त्तव्यमायासय रावण! भाष्यमाणः। वदन्ति शूरं हनुमान्विभूते स्थिताः परस्य परिणामयस्व ॥ ...६

दशाननं विलिख्य प्रतिपदं पर्यायैरिदं व्याख्येयम् तत् कस्मिन् प्रसङ्गे कस्य च उक्तिरियम्?

४—जिगमिषया संयुक्ता यमुत्र कपिवाहिनी मते दाशरथेः।
क्षुब्धजलालयचित्ता गिरिहरणारम्भसम्भ्रमसमालोला ॥ ६
व्याख्येयमेतत्पद्यं कोऽत्र पर्यायसमासाऽभिप्रायादिभिः। किमत्र श्लोके वैचित्र्यम् ?

५—रावणबलमवगन्तुं जलभरगुरुसलिलवाहगणसमच्छायम्।
अट्टतरमञ्चमन्दिरतोरणमालासमासु समारूढम्। ...६
पद्यमिदं समासविग्रहादिना विभूष्य भावार्थेन स्फुटीक्रियताम्। किञ्चाऽत्र कर्तृपदम् ?

६—ततो दशास्यः स्मरनिह्नुतात्मा चात्मकाशीकृतशत्रुशक्तिः।
विमोह्य मायामयरामभूर्धा सीतामनीकं प्रजीघाय योद्धुम् ॥ ६
स्वसंस्कृतेनाऽस्य केवलं तात्पर्यं निरूप्य 'तत' इत्यस्य वास्तवोऽभिप्रायः पर्यायेण प्रदर्श्यताम्।

७—प्रहस्तमर्थयाञ्चक्रे योद्धुमद्भुतविक्रमम्।
किं विचारेण राजेन्द्र! युद्धार्थी यदभिस्यसी ॥
स्वकपाणाशङ्कितो योद्धुमुत्सेहे च महारथः।
निर्येभिरेऽस्य योद्धारः स्वल्पे वाऽश्वकुञ्जरम् ॥ ...६
समस्तश्लोकव्यन्यासं श्लोकद्वयमिदं सार्थं लेखनीयम्। अत्र च सर्वत्र कस्मिन्नर्थे लिट् प्रोक्तः ?

सन् १६२६

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे २ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्यां भ्वादिदायन्तभागे प्रश्नाः।

१—धातुत्वे द्वित्वाभावेन मूर्धन्यस्य गुणाभावकृतस्य फलस्य सत्त्वेऽपि कथं 'हिरोष्ठेः' इत्यादिमध्येन प्रतिपादिता द्वो- त्रिकाभिप्रायः स्पष्टयन्ते, कथं वा छिरोऽपि परित्यज्य 'शासघः' शिष्यगाधितमिगुदाहरणपुरस्सरं शोभनीयत्वेन व्याख्येयम्। ...१०

२—हादि, चदि, कदि, श्रोणृ, उल, पानृणी, लिडि, शुडि, वेट-

वचने सिद्धानि रूपाणि प्रदर्श्य प्रदर्शयत्, परिसीढा, गाढा, भूरोह, एतेषां सिद्धिप्रकारः प्रदर्शनीयः । ...१०

३—'बिल्प्राप्यमानक्रियाय' सर्वत्र तृतीयान्तस्यैव कर्तुरन्वयो दृश्यते, एवं सति 'मन्थाति तदहस्तोऽसौ' इत्यत्र 'असौ' इत्यस्य 'मन्थाति' इत्यत्र कथमन्वयः सङ्गच्छते इति प्रतिपाद्य 'माङि लुङ्' इति सूत्रस्य सत्त्वेऽपि 'वायं मा न ददर्श स्व' इति प्रयोगः कथं सङ्गच्छते इति प्रतिपादनीयम् । ...६

४—आरतुः, शोभसते, ऊरतुः, शिश्याय, एतेषां सिद्धिप्रकारं ब्रूत । ...१०

५—हतवीनि, ऊर्णुनाव, अभ्यगोह, विराङ्करोतु, पथि, सखि, एतानि साधनीयानि । ...१०

६—'मध्नति' इत्यत्र नियर्थेम्, आत्मनेपदपरस्मैपदयोर्भेदश्च प्रतिपाद्य उद्याट, परिमद्दते, अपेपाठोन्, इलेपिता, एतेषां साधुत्वम-साधुत्वं चेति युक्तिपूर्वकं लेखनीयम् । ...४

भट्टिकाव्ये (१५-१६) वा ।

१—नदीरलसिषुस्तादौरदाङ्क्षुर्दनैस्तथा ।
शिखैरमीलन्नुः शूलैश्च भेरीश्चावीदन् शुभाः ॥ ...६

२—आह्निए तानसंभाष्य दर्पान् स प्रघनक्षितिम् ।
ततोऽनर्दीदनन्दीच्च शत्रुनाह्रास्त चाहवे ॥ ...५

३—यावन्तोऽस्थे तं पाति रामोऽप्यद्वैतसीन्मदायुधम् ।
आद्योपि तदहस्तोऽसावधावीच्चारिसंमुखम् ॥ ...७

४—अरपणीहार्थंसताआणि यमराट्टीए निकमम् ।
देवादर्पेन्वदीपिए नाशनिहाय सारवम् ॥ ...७

५—मरिष्याणि त्रिलोके वा हताश्वेत नया मम ।
ननिष्पाणि रिपून्यूर्णं न जीविष्याणि दुःखितः ॥ ...७

६—नाभिभाने महाराज जेष्यायः शक्यासितम् ।
इत ऐवगताकीर्तं मा मां सह सुरालयम् ॥ ...७

७—आरोपयामि सुगतान्त्यगिरिप्रदासंनद्धोत्पलानि
निर्वापयन् रमसुच्छ्रितपत्त्रधनुः धवलकमलानामुन्नम् ।
शीर्ष्वयस्य विकीर्णकुसुमनिमुत्पत्यापदमगर्भो रम्ये
तृणाग्रे छेदितेन शोणमणिमुत्पात् मत्स्याशिन. कौशनः ॥ ॥
एतानि पद्यानि सरलसंस्कृतेन व्याख्याय अधोरेखाङ्कित
पदानि व्युत्पाद्यन्ताम् ॥

सन् १९२८

व्याकरण मध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे ३ पत्रम् ।

सिद्धान्तमुक्तावल्यां प्रश्नाः ।

१—परिमाणडल्यभिन्नानां कारणत्वमुदाहृतमित्यत्र पारिमाण्डल्यपदेन केषां ग्रहणम् । अस्मिन् विषये आचार्याणामाशयः कीदृशः । ...८

२—चतुःक्षणवृत्तिजन्यवृत्तिजातिमद्विशेषगुणवत्त्वं केषां साधर्म्यम् । तद्घटकपदानां व्यावृत्तिः का । चतुःक्षणवृत्तित्वस्थाने त्रिक्षणवृत्तित्वनिवेशो युज्यते न वा । यदि शब्दस्य चतुःक्षणपर्यन्तस्थायित्वं मतविशेषानुरोधेन स्वीक्रियते तर्हि कीदृशः परिष्कारः । ...१०

३—सुवर्णस्य कुत्रान्तर्भावः । ...८

४—निर्विकल्पकप्रत्यक्षं युक्तिभिः प्रसाध्य तस्यातीन्द्रियत्वं व्यवस्थाप्यताम् । ...८

५—वैशेषिकमते समवायो न प्रत्यक्ष इति पद्योत्तराशय उद्भाव्यताम् । ...८

६—सामान्यलक्षणाज्ञानलक्षणयोः को भेदः । ...८

सन् १९२९

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—अविभदः,प्रजरत्,प्रदणः,अहन,सुदाग,एते कथं सिध्यन्ति।१०

२—कोः पुरस्तादीति सूत्रे पदयोरिति शब्दस्ये कर्मप्रत्याहारग्र-कारप्रश्नो लिङ्गनित्यादि फलितकोपदादद्योषः। ...१०

३—अपीप्यत्, अजिघ्रिपत्, विलालयति, भीषयते, रोपयति, दूषयति—एषु विशेषरूपाणि कानि। ...१०

४—छिद्धातोर्लृङ्क्षु धातोश्च सनि प्रत्यये लटि प्रथमपुरुषैकवचने कानि रूपाणि, कीदृशानि च तानि भवन्ति। ...१०

५—अर्धघस्मरमाषद इति, उदकमाचष्टेति, पाचिका रमाऽऽदद-दिति च विग्रहे सिद्धानि लटि लङि लुङि च प्रथमपुरुषैकव-चने कीदृशानि भवन्ति। ...१०

भट्टिकाव्ये (१७-१८) सा।

१—प्रास्वादन् स्वामिनोऽपश्च मांसं रक्तं सुरामपि।
प्राविशन् मधु माध्वीकं मद्यं प्रास्वादन् यथेप्सितान्॥... ७

२—अरुणाद्वरुणजिद्वृक्षं समाधत्त च लक्ष च।
समाहरत् सौमित्रिर्लक्ष्म्यां च यथा क्रमम्॥ ...६

३—पतागद्ध्यागादरामाद्यः क्रुद्धः प्राणान् वनौकसाम्।
आगाराणाच्च रक्षांसि दिशश्चानश्यन्॥ ...६

४—मद्यान् विनदन् गोऽपुष्करान् स्यन्दन् चारिणोद्द्रुतम्।
नाऽसुस्थाद्रागसौ भ्रातुः शक्तिं नेऽदृद्दद्वर्धन्॥ ...७

५—शक्तिं संस्थितवे शक्तः गोपायति हरिः स्थिरम्।
देवयज्ञः प्रमोदन्ते विषादाय च वनौकसः॥ ...६

६—संरोहति शोकचिह्नं मे मरणं मनुरागमनीव मे।
प्रदाहि दुःखमालोक सुखाम्बुजं त्वया विना॥ ...६

७—द्विषो रणतुषने हतास्त्वायातरो महति क्षितिम्।
तारयन्ति च नः शुद्धा द्रवन्ति त्वां विपद्गतम्॥ ...६

८—मेघानां एकरसानुरोध विमोना न दृश्यिनः।

न गर्भे अदितो हतो न निजघ्नो ददहनन.० ॥

प्रकरण पञ्चैःस्वरलोपाद्वा दत्तदर्शं दएडाग्रनमप-र्मयेनाद्गुणाकरात रेवाह्निकारदानां आपुष्यं पुष्पाद्वि र्योः समानप्रत्र साधु दर्शयत।

सन १९२६

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ५ वर्षे २ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्याः कण्ड्वादिगणादि कृदन्तान्तभागे प्रश्नाः।

१—माणवकमनुक्रोडति, भगविकरने कृते हृतः, सङ्गमीद्र, शास्त्रे मयते, शास्त्रे मदते, मर्दितोऽनुशिशापते, पापयते, पामयते—एषु तत्प्रक्रियोपयोगीनि सूत्राणि नाट्यकार्याणि च प्रदर्शनीयानि। ...१०

२—विलुप्तमुखो दीर्घोऽन्यस्य ह्रस्वमिति सूत्रेण प्रसक्तस्य एव विधानस्ये दीर्घविधानस्य किं प्रयोजनम्। ...१०

३—देयम्, प्रचयम्, नेयम्, पुष्यः, भव्यः, गद्याधरः, ह्रिया—कथमेते निष्पन्नाः। ...१०

४—उष्णभोजी, संस्कारज्ञः, शुकृत्, मल्लकी, मथितम्, शक्नोति भोक्तुम्, रक्षः—एषु शास्त्रकार्यविग्रहविशेषाः प्रदर्श्याः।१०

५—हित्वा, प्रधाय, स्मारं स्मारम्, स्वादुङ्कारम्, गोपोषं पुष्णाति, द्रुपहतर्पम्, उच्चैः कृत्य—कथमेषां सिद्धिः। ...१०

भट्टिकाव्ये (१९-२१)सर्गाः।

१—आददीध्व महार्हाणि नव धामानि सत्वराः।
उद्धुनीयात सत्केतून् निर्हरेताग्र्यचन्दनम्। ...५

२—मायुं यथा मदवधकृतं शान्तबुद्धस्य गच्छन्।
शाखाभिज्ञाः मंदनि सुधियः मन्निधि ते क्रियासुः।
संरंसीष्ठाः सुरमुनिगते धर्मनि प्राज्य धर्मे
संभुत्सीष्ठाः सुतपनयमैरिन्द्रियामोहितानि॥ ...१०

३—स्नात्वानुलिप्य धूपाय निषसादिव च क्षणम् ।
रत्नाभ्यामुभ्र सन्ध्यांसे हविर्जुहुधि पावके ॥ ...५

४—ऊर्ध्वं मुहूर्तादिहोऽङ्ग स्वामिनी स्म भयस्थिते ।
राजपत्नी नियोगस्थमनुशाधि पुरीजनम् ॥ ...५

५—स्वर्गे विहाय भुवदाप्य भुजङ्ग निलये भव ।
एवं वमन् समाकाश मम्भुप्रस्य कृताकृतम् ॥ ...५

६—अपि तत्र रिपुः सीतां नार्थयिष्यत दुर्मतिः ।
मूर्ते जात्ववदिष्यच्च जात्वसंजात्वच्छिदुयं स्वकाम् ॥ ..५

७—प्रावर्तिष्यन्त चेदाश्वेद्यायानदवत् तव ।
अनुशास्ये त्वया लोके रामा वर्त्स्यंस्तर्णं ततः ॥ ...५

८—भ्रमरकुलाकुलोल्लसत् सुगन्धि पुष्पतरु-
स्तरुणमधूकमञ्जरिशाङ्कितशुङ्गशिखः ।
शिखरशिलान्तरालशरिकलुप्तप्रतानभरः
सरसफलद्धियं सवितनात् सुवेलगिरिः ॥ ...१०

रेखाङ्कितपदानां पाणिनीयव्याकरणानुसारेणैव साधुत्वं प्रदर्श्य कोशविग्रहपर्यायसन्दर्भाभिप्रायप्रदर्शनपुरस्सरमेते श्लोका व्याख्येयाः।

सन् १९२६

वेदादिमध्यमपरीक्षायां ४ वर्षे ३ पत्रम् ।

अनुवादे प्रश्नाः।

१—अधोनिर्दिष्टः सन्दर्भः श्लोकश्च सरल शुद्ध 'हिन्दी' भाषयाऽनूद्यताम्—२५+५

अस्ति समस्तास्तिकनिकरनिरवधिसमादरसमागतमाला धवलदुकूललीलयाऽलङ्कृतिपूतमाङ्गल्यश्रिया गङ्गयाऽलङ्कृता वाराणसी नाम नगरी। या स्वगौरवेण त्रिदिवमप्यतिशेते। यामधिष्ठाय भगवान् भूतनाथोऽपि विश्वनाथाख्य-

तामगाहत। यया जनिताः सुपुत्राः पण्डितमण्डलाऽऽखण्डलास्तृणाय मन्यन्ते गीर्वाणगुरुमपि। यस्यै सन्ततं स्पृहयन्ति कैलास, वैकुण्ठ, सत्यलोकनिवासिनोऽपि। यस्याः सकाशादनतिदूरे परिचारक इव तीर्थराजोऽपि राजते। यस्या महिमानं वर्णयन् व्यासोऽपि समासमेव शरणीचकार। यस्यामेव सकलभूमण्डलविश्रुतो राजकीयः संस्कृतविद्यालयो विद्यते।

अद्याऽपि यः सुरगिरो महिमानमुच्चै
[illegible]

२—अधोनिर्दिष्टसन्दर्भो सरलशुद्धसंस्कृतभाषयाऽनूद्यताम्...२०

यह तो विदित ही है कि रामानुजाचार्य जी ने शाङ्करवाद का खण्डन कर भक्तिप्रधान श्रीसंप्रदायकी स्थापना की थी। आचारी वैष्णवों में कुछ संकीर्णता देखकर श्री रामानन्द जी ने एक अलग ही अपनी संप्रदाय चला दी। इन्होंने श्रीरामनाम और रामभक्ति को प्राधान्य दिया। जाति पाँति का विचार एक दम तोड़ दिया। जुलाहे, चमार, और कसाई भी इनके चेले हो गये। भक्ति भागीरथी विस्तीर्ण क्षेत्र में बहने लगी। आकाशमण्डल श्रीराम नाम की ध्वनि से गूंज उठा। इसी संप्रदाय में स्वामी अग्रदास जी हुए, जिनकी आज्ञा से भक्तप्रवर नाभा जी ने भक्तमाल की रचना की। गुसाईं तुलसीदास जी भी इसी श्रीसंप्रदाय के अनन्य वैष्णव थे।

सन् १६२९

वेदादिकाव्यपरीक्षासु ४ पत्रे ४ पत्रम्।

व्युत्पत्तिदर्शने प्रश्नाः।

१—सरलसंस्कृतभाषया व्याख्यायताम्— ...१०

पतनमभ्युन्नतानां उत्तममध्यमाधमाः।
फल पुण्यफल पुण्यं कर्म वाक्कर्मणापि ॥

२—हिन्दीभाषया सुविशदमनूद्यताम्— ...१०

प्रायः स्वगात्रमलिनो महतां समीपे
तिष्ठन् खलः प्रकुरुतेऽपि जनोपघातम्।
शीतार्दितैः सकललोकसुखावहोऽपि
धूमे स्थिते नहि सुखेन निषेव्यतेऽग्निः ॥

३—व्याकरणाशुद्धपदानि संशोध्य निवेश्यन्ताम्— ..१०

"भाग्यवन्तस्य पुत्रस्य विद्वान् माता गुणान्विता।"
"विसृज्यस्थानि ग्रामाणि गच्छन्त्यपि चामराः ॥"

४—वेदव्याकरणन्यायज्योतिषपरीक्षार्थिभिश्छात्रैः यथाक्रमं ककारादिचिह्नितमेकैक विषयमवलम्ब्य नातिविस्तरः सरलसंस्कृतमयः प्रबन्धो रचनीयो यथा तेषां परिशुद्धसंस्कृतलिखनशीलो व्यक्तिता भवेत्। ...२०

(क) वेदोऽखिलो धर्ममूलम्।
(ख) समासानामुपयोगिता।
(ग) न्यायशास्त्रं कथमध्येतव्यम्।
(घ) ज्योतिषमस्माकं किमुपकरोति।

सन् १९२७

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् १ वर्षे १ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः।

१—गव्यूतिः, मार्गशीयति, उत्थानम्, आहवः, एष रुद्रः, एतानि रूपाणि ससूत्रनिर्देशं साधयत। ..१०

२—सर्वस्मिन्, सुस्त्रु, पुनर्भूणाम्, द्वे वारे—इति रूपाणि साधयत। ...१०

३—तुराषाट्, मघवान्, पथ्यानाम्, युष्माकम्, मधुलिट्, विधानम्—इमानि साधयत विशेषसूत्राणि प्रदर्श्य। ...१०

४—गार्ग्यायणी, पूरणवती, शूर्पणखा, आगस्त्या—एषु साध-
धन द्वौ प्रयोगौ । ...५

५—अग्र्यकि कुमारीयेने, मनु त्वं श्री—इत्यनयोः शुद्धाशुद्धा-
ताभिप्रायं वर्णयत । ...११

भट्टिकाव्ये (१–७) सर्गा ।

१—वेदोऽङ्गवांस्तैरखिलोऽध्यगामि शस्त्राण्युपात्तानि च शास्त्रवन्ति ।
ते भिन्नवृत्तीन्यपि मानसानि समं जनानां गुणिनोऽध्यवात्सुः

२—निर्माणरश्मिच्छुरितान्यदूरात्स्थाग्नि प्रभाते मणिजाल्यपश्यन्
गमस्तिधाराभिरिव द्रुतानि तेजांसि भानोर्भुवि सम्भृतानि

३—केचिन्निनिन्दुर्नृपमप्रशान्तं विचुक्रुशुः केचन सास्रमुच्चैः ।
ऊचुस्तदन्ये भरतस्य मायां धिक्केकयीमित्यपरे जगादुः ॥

४—दधाना वलिभं मध्यं कर्णजाहविलोचना ।
वाकूलवेनातिमर्षेण चन्द्रलेखेव पक्षती ॥

५—युवप्रांशुर्धनुष्पाणिर्भूमिष्ठः खविचारिणः ।
रामो यत्सदृशो हन्ति कालकल्पशिलीमुखः ॥

६—अहं व्यथयितुं भीमं राक्षसं क्रूरविक्रमम् ।
मा धुक्षः पत्युरात्मानं मानस्विन्यः प्रियं प्रिये ॥

७—बुभुत्सध्वं द्रुतं सीतां बुभुत्सध्वं ब्रवीमि वः ।
मा च मुह्यध्वं मृषोक्तं नः कुरुध्वं स्वामिने हितम् ॥

इमे श्लोकाः पदकृदव्ययप्रकरणव्याकरणपुरस्सरं व्याख्येयाः आद्यश्लोके वाच्यपरिवर्तनं चतुर्थश्लोके क्रियान्वयश्च कर्तव्यम् । अधोरेखाङ्कितपदानां साधुत्वं च प्रदर्शनीयम् ।

सन् १९२७

वेदादिमध्यमपरीक्षायाम् १ वर्षे २ पत्रम् ।

किरातार्जुनीये प्रश्नाः ।

१—व्याख्यायन्तामिमे श्लोकाः :—

(क) गुणानुरक्तामनुरक्तसाधनः कुलाभिमानी कुलजां नराधि-

थिवः। परिस्पन्दकः क इत्यावहारयेन्मनोरमानात्मधूमित भिषम् ॥

(ख) अभिवर्षति योऽनुपालयन् विधिबीजानि विवेकवारिणा। स सदा फलशालिनीं क्रियां शरदं लोक इवाधितिष्ठति

(ग) स लक्षितसत्त्वानुग्रहः सततं यस्य कार्मुकं कर्मसु यत्र शान्तिः। यद्वत्सुखं यत्फलेऽर्पयति बलोत्सवसंस्कारहतावशिष्टोऽस्मि ॥ ...१२

—'सारथेर्मैत्रीरथम्'-इत्यनागकं निपुणं विचार्यताम्। ...६

—अधस्तनश्लोकांशानां किमपि चतुष्टयं सन्दर्भपरस्परनिर्देशपुरःसरं व्याख्येयम्।

(क) वर्तनि कार्श्यं यशसा समं वपुः।

(ख) ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपश्चितः।

(ग) क्रियते पतिरुच्चकैरपां भवता धीरतयाधरीकृतः।

(घ) निरात्पदं प्रसभमुद्धलितम्।

(ङ) संख्यातु जाते पुरुषाधिकारे न पूरणी तं समुपैति संख्या। ...१२

—वनेचरोक्त-दुर्योधनवृत्तान्तः संक्षेपेणोपवर्ण्यताम्। ...१०

—(क) अवन्ध्यकोपस्य विहन्तुरापदाम् भवन्ति वश्याः स्वयमेव देहिनः। अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन न विद्विषादरः ॥

अत्र केषांचिन्मते अन्त्यपदं सदोषम्। कोऽसौ दोषः? कथं वा सः?

"विद्विषादरः" इत्यत्र मल्लिनाथमते द्विपदच्छेदः कथं समर्थनीयः? ...३

(ख) धृतसत्त्वचितस्य मे रिपून् विनयस्ते न शरीरजागमः। अनयास्यविरोधनरराम् अपरास्ते खलु चापलाश्रयम् श्लोकस्यास्य तात्पर्यार्थः सरलसंस्कृतेन प्रकटनीयः।

'विनयस्ते' इत्यत्र कथमात्मनेपदम्? ...४

(ग) संक्षिप्य कर्णादिषु निपुणे यः—

अथ सूत्रोद्धारपूर्वकमाप्तनेतद्प्रयोगं समर्थं पादस्य वाक्यार्थं. स्पष्टोक्रियताम्। ...३

सन् १९२७

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम्, २ वर्षे १ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्याः कारकादिचातुरर्थिकान्तभागे प्रश्नाः।

१—माणवकं पन्थानं पृच्छति, स्मारयति देवदत्तेन, अभिनिविशते सन्मार्गम्, सुखेन याति, चौरस्योज्जासनम्, एषु विभक्त्यर्थान् प्रदर्श्य तमब्ग्रहणं किम्, पयसा ओदनम् भुङ्क्ते इति व्याख्येयम्। ...१५

२—अधिहरि, परोक्षम्, नखनिर्भिन्नः, दन्तलेखकः, मद्यागतम्, ब्राह्मणीभार्यः, एतेषु समासादिविशेषकार्याणि सूत्रोपन्यासपूर्वकं लिखत। ...१०

३—द्विभूमः, प्रासादः, शुक्लीभावः, अन्दाशोः, अन्तःकारकम्, अभीरुक्, पटुरुक्, एषु विग्रहप्रदर्शनपूर्वकं विशेषकार्याणि दर्शयत। ...१०

४—प्राग्दिश इति यावत् समर्थानामित्यतः समर्थपदानुवृत्तिफलप्रदर्शनपूर्वकं तदर्थमुपवर्ण्य याष्कीयाः, याष्कायनिः, घातण्डः, वैयाघ्रः, गार्ग्यायणः, एतान् प्रत्ययार्थनिर्देशपुरस्सरं संसाध्य तस्येदमित्यपत्येऽपीत्यादि कारिका व्याख्येया। ...१५

भट्टिकाव्ये (८-११) वा।

१—उत्तराहि वसन् रम्यः समुद्राद् रक्षसां पुरम्।
पश्चैवलक्ष्मणतो यस्य स्थितां दक्षिणतः कथम्॥ ...७

२—धार्मं प्रत्यर्पयन् सीतामर्थं रामेण मित्रताम्।
कामं त्रिष्वागवामेन सीतां दाधाऽऽप्नुहि प्रयम्॥ ...७

३—अथ स वल्कदुकूलकुथादिभिः परिगतो ज्वलदुद्धतवालधिः।

उद्यतद्दृद्दिवमाकुललोचनैर्नृरिपुभिः समयैरभिवीक्षित ॥७

४—मलजा मलजा दलिता दलिता विगतं विगतं ललितं ललितम्। प्रमदा प्रमदाऽऽमहता महता मरणं मरणं समयात् समयात् ॥ ...८

५—पादन्यस्य किमिव हि यत् त्वया न युक्तं किं वा ते निमिषित मप्यनुष्टितपूर्वम्। कष्टाऽऽत्मा नथ सुहृतैर्निष्ठरैः स्नेहीयो धरणाम मां तथापि वक्तुम् ॥ . ७

६—एष स्तनाऽऽकर्षी कुसुमाननक, नामापि नाद्यैघटयमन्दम्। कामाऽऽतुरं नेव सुमोप सार्थ, पर्यंन्तवासिष्वपि कुलो विरक्ता ॥ .. ७

७—सात्वैव सोऽकं विजितेऽपि धाम्ने किमुपवं प्रकृतुरवदत्तम्। इन्तु समांशा यत्र लोचनेषुर्दिव्यो विद्योतत क्रमग्रनेन ...७

इमं श्लोकाः कौशविमदृशनिशाप्रयोग्याभायांपत्तस्यांद्वय दवाशपुरस्कृत साधु व्याख्येया. ॥

अधोरेखाङ्किते विशेषतः माधुर्यं दर्शनीयम्।

सन् १९२७

वेदादिमध्यमपरीक्षायाम् २ पत्रे २ प्रश्नम्।

माघे प्रश्नाः।

(क) दुर्वारवालवर्तिसंदृष्टासने अगणिन पक्षाः स्मविशालमासत सनौ मधुरसत्र न कैटभद्विपस्तपोधनाभ्यागमसम्भवा मुदः ॥

(ख) यशास्तुवन् सांदुमधीरलोचनः सहस्ररश्मेरिव यस्य दर्शनम् प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहान्तरं निनाय बिभ्यद्दिवसानि कौशिकः

(ग) तदेनमुल्लङ्घितशासनं विधिर्विधेहि कीनाशनिकेतनातिथिम् शुभेतराचारविपक्रिमापदो निपातनीया हि सतामसाधवः ॥

(घ) विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदासते। प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् ॥

(ङ) स्पृशन्ति शरपत्तीक्ष्णाः स्तोकमन्तर्विशन्ति च।

यद्गुरुस्तुत्यानि स्थूलेन स्थीयते बहिरदमन्तर् ॥

(च) अध्वनाप्यमाणस्य विमोदरपाद्विनाः परैः ।
भजन्ति गुणनामर्थाः शब्दा इव विहायसः ॥

(छ) मुक्तामयं सारसनात्तलमिव भाति स्म दामा प्रदर्शनमस्य ।
अंशुप्रतिच्छूनमिवोर्ध्वमुच्चैस्त्रिस्रोतसः सन्ततधारमम्भः ॥

(ज) न लङ्घयामास महाजनानां शिरांसि नैवाद्धतिमाजगाम ।
अचेष्टताप्राणदमूर्मिरेणुः पदाहतो पादवजं गरिष्ठः ॥

१—नैयायिकैरन्ततस्तद्दिनरैश्चादितः पद् श्लोका अन्वयमुखेन व्याख्येयाः । ...१०

२—रेखाङ्कितपदानां समासनामानि विग्रहवाक्यानि च लेख्यानि । ...५

३—(ग) (घ) (ङ) चिह्नितपद्येषु वक्तृबोद्धव्यनिर्देशः कार्यः । ...३

३—(ङ) चिह्नित पद्ये वक्तुराशयः स्वसंस्कृतेन स्फुटीकार्यः । ...६

५—माघकाव्ये स्वाधीतांशस्योपाख्यानभागः संक्षेपेण सरलसंस्कृतभाषयोपनिबद्धव्यः । ..६

सन् १९२७

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः शैषिकादिद्विरुक्तप्रक्रियान्तभागे प्रश्नाः ।

१—पूर्वशालिकः, मौदागनी, शाकलः, पैष्टिकः, पयस्यम्, एषां समर्थविभक्तिप्रत्ययतदर्थनिर्देशेन सिद्धिं प्रदर्शयत ।७

२—सैन्याः, सर्वीयम्, यथापूर्वम्, पञ्चकः, कापटवम्, सामयिकम्—अत्र प्रत्ययास्तदर्थाश्च निर्देश्याः । ...८

३—अंशकः, दाराशिशिरः, धर्मवती, यातुना, यदा—अत्र विशेषकार्याणि दर्शनीयानि । ...७

४—दाक्षिकः, पाक्षिकः, बाहुलिकः, सुखीभवति, दुःखाकरोति, सापत्निका लेखशाऽत्र । ...८

५—पटु घट्यौ, द्वन्द्वम्—मल्लविशेषकार्योक्ति मन्वर्थे "कर्मधारयवदुत्तरेषु" सूत्राभिप्रायः सोदाहरणो वर्णनीयः । ...८

६—प्रविष्टे लुप्तविधायकम्, मूल्ये यद्विधायकम्, अपनित्ये आघायप्रत्ययान्तरनिषेधकम्, पूर्वसूत्रे प्रत्ययनिपातकं च सूत्रमविकलं लिख ।

भट्टिकाव्ये (१२-१४) वा ।

(क) वृद्धिक्षयस्थानगतामजस्रं वृत्तिं जिगीषुः प्रसमीक्षमाणः ।
चरेण सम्यग्द्विषु यो गुणेषु तदर्थीने न गुणानि सञ्चलाऽपि ॥

(ख) निरन्तरसङ्कीर्णविपक्षभिन्नै प्रभुत्वसंहतेऽदिनाकसूत्रणैः ।
यावन्नगात्रैर्न रिपुः शराशान् संतर्पयाचानम तावदस्मै ॥

(ग) प्रमुखमवगुर्नतुत्रजनुः जगुः समुत्पुप्लुविरे निपेतुः ॥
आस्फोटयाऽऽवकुः निनदेर्द्रू रेजुर्ननर्दुर्विधयुः समीयुः ॥

(घ) कलहरिञ्जरवविरावं सलिलमहाधन्धमदुग्ध महासालम् ।
चलकिसलयसंचय मधिजालं सलिलवणमयं विप्रहल्लम् ॥

(ङ) गम्भीरवेदिनः संज्ञा गजा अगृह्णक्षताः ।
चक्रुरे शुशुभे चैषां मदो हृदेषु पुप्लुवे ॥

(च) संतुष्टे तयोः कोपः परकाये शरस्त्रायमम् ।
नुनोद शास्त्रिनं नील आश्रमं मुसलीतरम् ॥

१—साधु ह्यायाम्मापन्नामिमे श्लोकाः । ...२५
२—रेखाङ्कितपदानां मध्यमार्गं साधुत्वमुपपनाम् । ...१६
३—चतुर्थपद्यस्य छन्दःप्रदर्शनं कार्यम् । ...२
४—गम्भीरवेदिनः लक्षणमभिधीयताम् । ...२
५—क्रान्तिदर्शोक्तस्य वाक्यपरिवर्तनं विधेयम् । ...५

सन् १९२७

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे २ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्याः भ्वादिदादिगणयोः प्रश्नाः।

१—पुगन्तलघूपधस्येति सूत्रेऽनुवृत्तसार्वधातुकार्धधातुकयोरि-ति कस्य विशेषणमित्युपपाद्य, बभूविथ, प्रमथ्याणि' ऊर्णु-श्नोः, चकृषे, अचैषीत्, अनायिष्ट, एते साधु साधनीयाः।

२—निरक्षोष्ट, चलगुवहे, अचकमत, दुलयते, धिनु जघृते, अदद्युनः, एतान् संसाध्य, इन्द्राश्वकारेत्यत्र कुतो न लङ् इति साधुवदत। ...१०

३—रोदिता, चकलृपे, अश्वितन्, परिसोढा, सीदति, गोढा, अदिधाः-एतेषां सूत्रार्थोपन्यासमुखेन साधुत्वं प्रदर्श्य घटयति, विघटयति, त्सुमेधोरुपन्यासे को हेतुरिति सविवेकमुच्यताम्। ...१०

४—आरुः, निष्टपति, ददंष्ठ, परिष्वजते, नितिक्षते, अधासीत्, अवाहुः-एतान् सुसाध्य श्वयतेर्लुङि तिपि रूपाणि वदत।

५—धीर्णविष्टाम्, अभ्यष्टौम, अध्यैष्ट, अभुः, अजागः, मांस्ते, असत्,-एतेषां साधुत्वमुक्त्वा लः परस्मैपदमिति सूत्रस्य निर्दोषार्थः क इति वदत। ...१०

भट्टिकाव्ये (१५-१६) वा।

१—दशग्रीवोऽथ श्यामासीत् प्राकंस्त ध्वमेघयन्।
प्रावकम्पदुर्दम्ध्यमन्तं राक्षसानप्यतिश्रमन्॥ ...७

२—ते तं श्याशितनासोरस्कः पादैर्दन्तैस्तथाप्यद्रुवन्।
आस्रिजन् शरभो वृषं नीलस्त्यादिन पर्वतम्॥ ...७

३—दाक्षिष्टपादनिक्ष्णस्त्वं तौ धावदूर्मनां ततः।
प्रादेष्टां हिमसंस्पृष्टे सर्वौषधिगिरिस्मिनः॥ ...७

४—इन्दोः स्वनिद्रपते वह्निः सामुप्ज्ञोऽन्पति सागर।

अलं पश्यन्ति तिग्मांशोः कथन्नयन्ति तमसाश्रयाः ॥ ...७

५—भेत्स्यते मुनिभिस्त्वत्तस्त्वमधिष्ठास्यति द्विषः ।
आक्रोऽहमद्य संग्रामे समस्तैः शूरमानिभिः ॥ ...७

६—सर्वेन संभृता राज्ञा न प्रविशामहे पयम् ।
संयोरस्यागाद् इत्येनत्प्रहस्तेन च भाषितम् ॥ ...७

७—ह्रासिष्यन्ते मयाद्याय भीरुमन्या द्विषद्गणाः ।
शुद्धिष्यामि क्षितिं कृत्वैरथ पार्थैर्गोकमाम् ॥ ...८

उपरिष्टात्प्रदर्शिताः श्लोकाः दण्डान्वयेन सत्यनिर्देशपुरःसरं व्याकरणरेखाङ्कितपदानां साधुत्वञ्च स्वाधीनव्याकरणमाश्रित्य दर्शनीयम् ।

सन् १९२७

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे ३ पत्रम्

मुक्तावलीप्रत्यक्षखण्डे प्रश्नाः ।

१—नवीनैर्मङ्गलस्य समाप्तिफलकत्वं परित्यज्य विघ्नध्वंसफलकत्वं कया युक्त्या प्रतिपादितम् । ...६

२—अभावस्याधिकरणात्मकत्वं विहायातिरिक्तत्वस्वीकारे युक्तिं प्रदर्शय । ...६

३—गुणादीनां किं साधर्म्यम् । ...८

४—जलत्वजातिसिद्धिप्रकारः प्रदर्शनीयः । ...८

५—त्वङ्मनोयोगस्य ज्ञानसामान्यकारणत्वे का प्राचोयुक्तिः ।८

६—सोदाहरणं सन्निकर्षषट्कमुपपादय । ...८

सन् १९२७

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे १ पत्रम् ।

जुहोत्यादिनामधात्वन्तसिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१—ओहाक् त्यागे इति धातोर्लोटि मध्यमपुरुषैकवचने रूपाणि प्रसाध्य, सूत्री पावयितरे दीङ् क्षये इत्यनयोर्लुटि प्रथमपु-

गरौ कर्तृवचने, शुध् धातोः इत्यस्य णाखोर्लिङि प्रथमपुरुषैकवचने रूपाणि साधनीयानि । ...१०

२—डुकृञ् करणे इत्यस्य संपूर्वस्याशीर्लिङि प्रथमपुरुषैकवचने रूप संसाध्य यस्य यस्यन ऊन परिहाणे इत्यनयोर्लुङि प्रथमपुरुषे रूपाणि साध्यन्ताम् । ...१०

३—मजूदयत्, वर्द्धयत्, ऊर्णुनविदति,-इत्येतान् प्रयोगान् साधयित्वा

"तमार्च्यगृह्यं निगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुम् ।
विस्मापयन् विस्मितमात्मवृत्तौ सिंहोरुसत्त्वं निजगाद सिंहः॥"

इति रघुवंशद्वितीयसर्गपद्ये विस्मापयन्निति प्रयोगेऽनुपपत्तिराशङ्क्य समाधीयताम् । ...१०

४—पकारवकारान्तानां लुङमाविनां यङ्लुङन्तालोच्य प्रमाणमुपन्यस्य चङ्पूर्व्येत चलीक्लृप्यत समनायन इत्येतेषां साधनप्रकाराः प्रदर्शनीयाः । ...१०

५—ऊर्णमाव्यधिनि श्वानमाचष्ट इति च विग्रहयोः पृथक् पृथक् रूपाणि यथाशास्त्रं साधनीयानि ।

भट्टिकाव्ये (१७-१८) वा

१—आघ्नन् सवक्ष्मा वृक्षानधुन्वन् भूधरैर्भृशम्* । अदिमन् मुष्टिभिः क्रोधाददशन् दशनैरपि । ...६

२—तावमापन पौलस्त्यो मासम प्रदुदितं युवाम् । ध्रुवं स मोदयित्वाऽस्मान् पापोऽगच्छन्निकुम्भिलाम् ॥ ...७

३—ततोऽकुप्यान् दशग्रीवः क्रुद्धः प्राणान् वनौकसाम्* । अपोपाद्य रक्षांसि दिशश्चारोनभाजयन् ॥ ...६

४—समक्षुभन्नुदन्वन्तः प्राकम्पन्त महीभृतः । सन्त्रासमविदः शक्रः मैलच्च क्षुभिता क्षितिः ॥ ...७

५—भजन्ति विपदस्तूर्णमतिक्रामन्ति सम्पदः । तान् महाप्राणपिण्डन्ते वै मते न्यायवादिनाम्* ॥ ...६

६—एवं सत्येव महाराज यत् क्रमाऽऽदौ न विभीषणः ।
पुनः स्वयम्भि यत् कुद्दा मानिनाहस्य संसदि ॥ ...६

७—गोदिश्यताधमात्मानं यच्छुना वहितस्त्वया । मणाणुलोपका-
लामवगच्छामि यस्पते ॥ ...६

८—वोभयीति न सम्मोहं व्यसने स्म भवादृशाम् । किन्न पश्य-
सि सर्वोऽयं अनस्त्यामपलस्यते ॥
प्रकरणवस्तुचोद्दपकोशादीन् प्रदर्श्यांऽग्ययमपलक्ष्ये-
तान् दशावराय रेखाङ्कितानां पदानां साधुत्वं पुरुषाङ्कितयेः
समासांश्च दर्शयत ॥ ...६

सन् १६२३
दशाकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ पत्रे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः कृदन्ताद्युत्तरार्धे कृदन्तभागे प्रश्नाः ।

सर्वे प्रश्नाः समानभागिनः । तेषु चतुर्णामुत्तरं लेख्यम् ।

१—श्रियम्भ्रीविधति, आदित्यमुपतिष्ठते, शृण्वते, नियतं काष्ठम्,
कस्मै हरि विरेदेत्, अथवा यद्भ्यम्, समयां पद्मं भुञ्जीत
भवान्, याहि यादीनि यानि । एतानि विशेषणाध्याहार्य-
दर्शनेन साधनीयानि ।

२—गौणे कर्मणि दुहादेः प्रधाने नीहकृष्वहामित्यादि कारिकां
व्याकरण दर्शयत नीयादिकर्मसु सायचेन व्याख्याय ।

३—दुर्गौतम्, प्रवरानोदम्, नाभ्रपूर्व, त्यना मनःपद्म्, हरि-
द्रायणः, कान्तशालः, समेसाः, एतेषां सिद्धिप्रकारो दर्शनीयः

४—कृष्णदर्शयितो याति, हरकम्पः, प्रियं मध्या, विविदिवान्,
धनप्रम्, दुरन्तविषयः, ईषत्त्विमय, एतु वल्लाकविमध्ये
[illegible]
[illegible]
[illegible]

सन् १९२७

वेदादिमध्यमपरीक्षायाम्, ४ वर्षे ४ पत्रम् ।

व्युत्पत्तिप्रदर्शने प्रश्नाः ।

१—सरलसंस्कृतभाषया व्याख्यायताम्—

मुक्त्वा निःशेषमध्वर्यं मराली न गताऽन्यतः ।
भ्रमराली त्वगाद् वेगादिदं मदमदन्तरम् ॥ ...१०

२—अधस्तनेषु वाक्येषु यान्यशुद्धानि पदानि तानि संशोध्यन्ताम्— ...१०

(क) दुःस्वप्नानि विद्वत्सु स्वयं चोपभुनक्ति मे ।

(ख) मेघं प्रनत्वा कुर्वेऽहम् आकाशादि विलङ्घनम् ।

(ग) ददन्ति दान विप्राणां ये राज्ञः पुण्यभाजिनः ।
स्वर्गं गत्वा चिरं देवैर्मोदन्ति खलु ते ध्रुवम् ॥ ...१०

३—अधस्तादुल्लिखितेषु विषयेषु कमपि स्वाभिलषितमेकस्य सरलसंस्कृतमयः प्रबन्धो लेख्यः— ...२०

(क) 'प्रमाणं परमं श्रुतिः' ।

(ख) 'मुखं व्याकरणं स्मृतम्'

(ग) 'तर्कश्रमो न तनुते किमिहोपकारम्' ।

(घ) 'सफलं ज्योतिषं शास्त्रम्' ।

(ङ) 'चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रेण' ।

सन् १९२८

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् १ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः स्त्रीप्रत्ययान्तभागे प्रश्नाः ।

१—स्थलं, गुण, धातु, प्रातिपदिक, अ—संज्ञासु लिङ्ग प्रज्ञातो विधायकानि सूत्राणि प्रदर्शनीयानि । ...५

२—ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः इति सूत्रस्य ऊकारे पदद्विमात्रार्थं प्रश्लेषविषये प्रकारं वर्णनीयम् । ...११

अथवा

अतः सवर्णे दीर्घ इति सूत्रे इकोयणचीति सूत्रादज्ग्रह-णानुवृत्तेः प्रयोजनमुपपादनीयम् । ...११

३—गौ + अग्रम्, प्राङ् + षष्ठः, एतद् + मुरारिः, विद्वस् + कर्ता, अस्मद् + इन—एतेषां मध्ये त्रिषु सन्धिकार्याणि यथायथं प्रदर्श्य, गोऽग्रो गवाग्र इत्यत्र प्रकृतिभावः, यण्ह्रस्व इत्यत्र सन्धिकार्यप्रयोजनम् । ...१०

४—बहुवचने झल्येदिति सूत्रेऽनुवृत्तस्य प्रयोजनं निरूप्य अनुनासिकान्तसर्वनाम्नः पुंसि उपसर्जनसर्वनाम्नः स्त्रियां अनुवृत्तेर्बहुवचने सर्वनाम्नः षष्ठीबहुवचने च रूपाणि यथा-शास्त्रं साधनीयानि । ...१०

५—त्वां युवां युष्मान् वाऽतिक्रान्तायेति विग्रहे सिद्धं रूपं प्रद-र्श्य, अहह, ददान, मामिव, कश्चित्—इत्येतेषु त्रीणि रूपाणि संसाध्य आनिशत्रस्य सोदाहरणा व्याख्या कार्या ।

भट्टिकाव्यं (१–७) वा ।

१—(क) वेदोऽङ्गवांश्चाखिलोऽध्यगायि शास्त्राण्यनुपायेन जि-त्यानि । ते जितवृत्तान्यपि मानसानि समं जनानां सुखिनं ऽप्यगायुः ॥

(ख) अथो विभाव देवशत्रून् निहन्मः कृत्स्नः पुरं प्रेतनरा-धिवासम् । धर्म्यां क्रियां दाशरथे निशां नो नैशाचर-कारिष्महि येद्दृशं ॥

(ग) तूलेऽपि रक्षाकुशलैः पवित्रा महाध्वमारमारम्भकल्प-मस्तु । समीरितो राघवयोरघोदन् इयसन् चतुरस्यं पुरमाविवेश ॥

(घ) प्राप्य चाङ्कूर्षमाणोऽस्मी वनौकसी रघूत्तमम् । कलुषा मार्गयाश्रुत्ता विपाकस्य हृदि वदा ॥

(ङ) इत्यवमत्वुविशार्दं सुमनसामुत्तमं वनम् ।

कुर्वाणा भीमगर्जैरक्तबिन्दुः केन हेतुना ॥

(ग) यान्तमाऽऽगमन्ते नालमेनदुग्रतोऽसि मे ।
यदि मर्मणहं मित्रं सुमानं कुरु बान्धवम् ॥

(घ) विशालस्य ललितैर्वाक्यमानजितपुण्डरीकविधान्
प्रमग्मकरणीयं मनसिजस्य बाणः ममः ।
ममाणमणहं दुर्गं कपिपुत्राः परिप्रियन्
गजेन्द्रगुरुविक्रमं मनगुणोत्तमं मारुतिम् ॥

एतेषु पद्येषु पञ्चमी प्रकारमादिनिर्देशपुरःसरमनुसरणेन व्याख्या कर्तव्या । ...१०

२—सोऽनुरक्तलक्ष्मणं सीताम् । शोकं निरुत्सवमानयत् ।
अनयोः सन्ध्यांशयोरेकतरस्य नाट्यान्तरे परिणतिर्विधेयाः

३—सुरभानिर्धनुष्पाणिर्भूमिष्ठः रथिनामितः ।
रामो यदाहुरो हन्ति कालम्लानिलीमुखः ॥

अत्र पद्ये रेखाङ्कितपदानां मध्ये द्वयोः सविग्रहं समासं निर्दिश्य हन्तोनिपदे यद्धातुमूलधातोः कर्मणि लुङि प्रथमपुरुषे रूपाणि प्रदर्शनीयानि । ...१०

४—तेन सङ्गमसाध्येन रामाऽस्मदर्थे कुरु द्रुतम् ।
मित्रभूयं गमहनस्य रिपुहत्यां करिष्यसि ॥

अत्र रेखाङ्कितपदेषु द्वयोः साधुत्वप्रकारं प्रदर्श्य कर्णाहविलोचनेति पदस्य तद्धितादिना साधनं कार्यम् । ६

सन् १९२८

व्याकरणप्रथमपरीक्षायाम् १ वर्षे २ पत्रम् ।

किरातार्जुनीये (१-३) सर्गाः ।

अनाप्तपुण्योपचयैर्दुरापा फलस्य निर्धूतरजाः सवित्री ।
तुल्या भवद्दर्शनसम्पदेषा वृष्टेर्दिवो वीतबलाहकायाः ॥१॥
प्रभवः खलु कोशदण्डयोः कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः ।

अभिधेयपदेषु दक्षतां नियति लोकः यो ऽनुकम्पते ॥ २ ॥
मतिमान् विनयप्रमाथिनः समुपेक्षेत समुन्नतिं द्विषः।
सुजयः खलु तादृगन्तरे विपदन्ताविनीतसम्पदः ॥३॥
गुणानुरक्तामनुरक्तसाधनः कुलाभिमानी कुलजां नराधिपः।
परैस्त्वदन्यः क इवापहारयेन्मनोरमामात्मवधूमिव श्रियम् ॥४॥
न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः कृतं न वा कोपविजिह्ममाननम्।
गुणानुरागेण शिरोभिरुह्यते नराधिपैर्माल्यमिवास्य शासनम् ॥५॥
छिंदन्तु वः पार्थ विशेषवत्या विचिन्त्यमानैः वनसमेति खेदः।
नय प्रधानस्य क्रमात् तेषां क्रियाप्रधाना मपरा विधानम् ॥६॥
उपकारकमायतेर्भृशं प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः।
अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥७॥

१—एते श्लोकाः प्रसङ्गनिर्देशपर्यायप्रदर्शनपुरस्सरं स्वप्रज्ञागुणेन व्याख्येयाः। ...३५

२—अधोनिर्दिष्टेभ्यः द्विपदानां समासोऽवश्यं लेख्यः। ...१५
टीकानुपूर्वीलेखनेन नाङ्कप्राप्तिर्भविष्यति।

सन् १९४८

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे १ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्यां कारकादिचातुरर्थिकान्तभागे प्रश्नाः।

१—कर्मसंप्रदानसंज्ञासूत्रे उद्धृत्य व्याख्यायोदाहरणयोः संगमयत। ...५

२—अतिदिनम्, यूपदारु, अहोरात्रम्, पञ्चाङ्गुलम्, इक्षुच्छायम्, सर्वनिशम्, उपजाः, आघ्रवणम्, एषु पदानां प्रयोगाणां विग्रहवाक्यानि प्रदर्श्य समासनामानि विशेषकार्याणि च निरूपयत। ...८

३—तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्याम्, संख्यापूर्वो द्विगुः, तत्र तेनेदमिति सरूपे, उपमानानि सामान्यवचनैः, द्वन्द्वे घि, कुमति च, इकः काशे इति सूत्राणि सरूपव्याख्यायोदाहरणानि प्रदर्शयत। ...१२

४—प्राग्दीव्यतोऽण्, गोत्रेऽलुगचि, गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्, यस्कादिभ्यो गोत्रे—इति सूत्राणि व्याख्येयानि। ...५

५—अश्वत्थामः, नाडायनः, कौरव्यः, वैयाघ्रः, आत्रेयी, धेनुकम्, पौर्वशालः, एषु पञ्च रूपाणि साधनीयानि विग्रहाश्च प्रदर्शनीयाः। ...८

६—गोत्रे स्त्रैकोनेति कारिके च व्याख्येये स्वसंस्कृतेन। ...१२

भट्टिकाव्ये (८-११) वा।

१—(क) अधो प्रदर्शिताः श्लोकाः संस्कृतेन व्याख्येयाः पूर्वोत्तरसंदर्भं प्रदर्श्य:— ...१२

[१] कंचिन्नोपदिदेशासौ केनचिद् व्यपदिष्ट न।
अगायन् संप्रवदमानाद्रावणस्य गुणाञ्जनान्॥

[२] सीतान्तिके विसृष्टमग्रं वास्यन्निर्द्धि मयद्रुमम्।
यतन्निश्चयः शुभामन्द्रमानुवानास्त्वजिह्वदन्॥

[३] अपि स्तुत्यपि सेधास्साद्विनयमुक्तं नगारान।
अपि सिञ्चेः कृशानौ त्वं दर्पं मथ्यपि योऽभिकः॥

(ख) एषु यदधिकारस्योदाहरणानि कविना प्रदर्शितानि तानि सम्यक् निरूपयतु। ...६

२— [१] मायाभिः सुचिरं क्लिष्ट्वा राक्षसोऽक्लिशितक्रियम्।
संशय्य यावदं भूमौ पपात परिघाहतः॥

[२] अधिगतमहिमा मनुष्यवंशे वनमुपगम्य पतनीं
नि प्रमादी। गतनिदर्शीलश्रुतवृत्ता गुरुरवमत्रमिति गृहाद् न याति॥

[३] अद्य धनेश्वरस्य युधि यः समेतमायो धनम्।
तमहमितो विलोक्य विबुधैः कृतोत्तमायोधनम्॥
विभवमदेन निह्नुतह्रियातिमात्रसंपदं
व्यथयति सत्पथादधिगताथवेह संपत्तम्॥

श्लोकानि पद्यानि स्वसंस्कृतेन व्याख्येयानि। ...१०

३—ततः समाहूतविसर्पितोषः पुनर्नवीभूतरसोऽभितृष्णः ।
कमरस्य नक्तं पुनरागमायं नायमानस्य विधेह लोक ॥
अयं श्लोकः प्रकरणमनुसृत्य व्याख्येयः । ... ५

४—सत्पर्षौ गिरिकुहरागमस्थलीनादिर्दह द्रुतम् ॥
पूर्वशब्दान् प्रहारपानदाम्नोक्तिदर्शनानि ।
पदमिदं प्रकरणानुसारेण व्याख्याय अन्यानि सर्वाणि
पदानि स्वाधीतव्याकरणानुसारेण साधनीयानि समास-
स्थलं समासविग्रहादिप्रदर्शनपुरःसरम् । ...१७

सन् १६२८

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् २ वर्षे २ पत्रम् ।

माघे प्रश्नाः ।

१—कलापादिचिह्नितेषु श्लोकेषु अन्ततः षट् श्लोका नैषधि-
पैलदितरेषु चादितः षट् श्लोकाः सन्दर्भादिप्रदर्शनपूर्वकं
साधु व्याख्येयाः —

(क) स मञ्जरीभिर्युगबाणरेणुभि यो षट्पदया शिखिप्रदा-
श्रयः श्रियः । जगादि तस्मै मुकुटोपलस्खलत्करैस्त्रि-
सन्ध्यं त्रिदशैर्दिशे नमः ॥ ७

(ख) अथापयन्ति सुकलापरोऽपरामवाप्य शैलूष इवैष
भूमिकाम् । तिरोहितात्मा शिशुपालसंज्ञया प्रतीयते
सम्प्रति सोऽप्यसः परैः ॥ ... ७

(ग) स्रांसितुल्यवलोऽप वार्ष्णेय इति व्याहृत वाचं गता-
वनतिस्फुरदवनिते पुरा सुरसुतावितर्कः प्रिय विप्रति ।
हृष्टमनसि विनाशनिघ्न कृष्णस्य चेदं पति
स्पोऽस्तीव स्फुरितकलेन वदनं कनुकरणारास्यदम् ॥ १०

(घ) उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता ।
समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यन्तावामयः स च ॥ ...६

(ङ) तुल्यमितराणाद्री मेदं सिन्धावप्यापगा ।

अलङ्करणीयस्य हेतुकमयं तन्मनस्विनि ॥ ...६

(च) प्रायमाश्रितस्यापि नश्यन्त्यर्थाः प्रमादतः ।
इति नीपदशस्योऽपि शयालुर्मृगयुर्मतः ॥ ...६

(छ) न नीतमन्येन नतिं कदाचित् कर्णाविकशालगुर्व क्रियासु । विधेयमस्या मयहस्तिकस्य शार्ङ्गधनुर्मि-श्रमिव द्रढीयः ॥ ...७

(ज) चिक्रंसया कृत्रिमपत्रिपंक्तेः कपोतपालीषु निकेतनानाम् । मार्जारमप्यायतनिश्चलाङ्गं यस्यां जनः कृत्रिममेव मेने ॥ ...७

२—माघकाव्यस्य प्रथमद्वितीयसर्गयोः कथाभागः संक्षेपेण सरलसंस्कृतभाषया लिख्यताम् ॥ ...८

सन् १६२८

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ३ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः शैषिकादिद्विरुक्तप्रक्रियान्तभागे प्रश्नाः ।

१—युष्मदस्मदोः शैषिके कानि कानि रूपाणि कथञ्च तानि निष्पद्यन्ते । ...८

२—चाक्रायणः, कौपिञ्जलः, सौहित्यः, स्त्रागिकः, चार्मः, दयादण्डिः । ...१०

३—त्रिवर्षकीणम्, पारायणिकः, द्विगुणिकम्, ब्राह्मणवत्, प्रतिमा, चाहंकी । ...१०

४—मर्त्यानुपीता, ग्रामीणः, मातृकः, नमिता, पुरः, नदिष्ठः । १०
एतेषां प्रयोगाणां प्रकृत्यर्थसूत्रविशेषप्रदर्शनपुरःसरं साधनीयता

५—द्वन्द्वे द्वाभ्याम इति कारिका सोदाहरणं विशदं व्याख्येया । ...४

६—तेन इति सूत्रस्य तात्पर्यतदविदार्थं च सोदाहरणम् । ...७

भट्टिकाव्ये (१२-१४) वा।

१—(क) [illegible] विपुलोऽन्येन।
मा [illegible] [illegible]

(ख) न [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible]। [illegible] [illegible]
[illegible] ॥

(ग) सोऽत्र [illegible] पुष्पगिरीहम्।
[illegible] [illegible] [illegible]

(घ) [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥

(ङ) संयतांश्च [illegible] तितेव च।
[illegible] [illegible] ॥

यथासम्भवं पञ्चानि निर्दिष्टपुस्तकस्थानि इमे श्लोका व्याख्येयाः।
...२५

—काण्डचतुष्टयात्मकेऽत्र काव्ये प्रकरणचतुष्टयं [illegible]-
[illegible] [illegible] काण्डेऽन्तर्गताः, तथापि शब्दलक्षणे का-
व्यलक्षणे वा। ...५

—(क) दौवारिकाः [illegible] सोपानमेपरिस्खलितोऽकृता-
लम्। [illegible] द्वारं ययौ [illegible]-
[illegible] ॥

(ख) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]।
[illegible] [illegible] समीयुः॥

इमे पद्ये व्याकरणव्यवस्थानि सर्वाणि पदानि साधनी-
यानि यथासम्भवं समासविग्रहादिप्रदर्शनपुरःसरम्।...२०

सन् १९२८

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम्, ३ वर्षे २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां भ्वाद्यादिगणयोः प्रश्नाः ।

१—लिङो ङित्त्वेन सिद्धे यासुटो ङित्त्वं किमर्थमिति साधूपपाद्यताम् । ...१०

२—चकृषे, चक्षसे, निन्यतुः, (वीधातुं विना), ऊयतुः, एषु गुण-दीर्घ-ह्रस्ववारणप्रकारः स्पष्टमुपपादनीयः । ...१०

३—वर्त्स्यति, कल्प्स्यति, स्यन्त्स्यति, एषु विशेषकार्याणि तत्सूत्राणि प्रदर्श्य दर्शनीयानि । ...५

४—अशिश्वत्, जक्षतुः, अदः, अस्यपः, अघात्, अचकार, एतेषां सिद्धिप्रकारः स्फुटं प्रदर्शनीयः । ...१०

५—सत्तायाः कार्यकालत्वादित्यादिकारिका विशदं व्याख्यायताम् । ...१५

भट्टिकाव्ये (१५-१६ वां ।

विशेषतो द्रष्टव्यम्--श्लोकानां व्याख्याने अन्वयानुपूर्व्येणानुसरणे साङ्कलाभो भवेदिति ।

१—अधोनिर्दिष्टेषु पङ्क्त्याद्यपदनिर्देशपूर्वकं व्याख्यातव्यौ द्वौ श्लोकौ— ...८

(क) स तालमात्रीणामस्यानिवहस्याऽस्तुस्त न कपयम् ।
अनुपुथन कदमाग्मामपाक्षोद्य निशाचरान् ॥

(ख) उत्पाताः प्रादुरभवन् घोरशीर्षिश्च शोणितम् ।
वायवोऽवासिपुर्भीमाः क्रूराकृशन द्विजाः ॥

(ग) नागमार्गान् मनः पौरुषमसमार्दुमदकमीयरम् ।
समार्दीर्घावाविपदाशेषमाकशवारयान् ॥

२—याः सुहृत्सु विपन्नेषु मनुष्येषमपि नादराः ।
ता हि सम्पुरुषाणां न विपत्सु विपत्तयः ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible] १२

३—[illegible] लिखतनाम् । ८

१—(क) [illegible]
[illegible] ॥

(ख) [illegible],
[illegible] ।
[illegible],
[illegible] ॥

पूर्वोक्त[illegible] विधाय, [illegible] । १८

४—[illegible]

(क) [illegible]
[illegible]

(ख) [illegible]
[illegible]

(ग) [illegible]
[illegible]

५—(क) [illegible]
[illegible]
[illegible]

(ख) [illegible]
[illegible]

ततोऽरुणपदगर्जैश्च द्विविधानि गिरेश्च ॥

(घ) शरैरङ्गदसुग्रीवं पञ्चविंशतिभिस्तथा।
रावणिस्तस्य सौमित्रिमथनाश्चतुरो हयान् ॥

(ङ) द्वेष्टि मायो गुणेभ्यो यत्र च हिंसाति कस्यचित्।
वैरायते महद्भिश्च शीघ्रं वृद्धिनाशनः ॥

(च) वञ्चयन्तेऽमिता लङ्कामस्मांश्च प्रतिशेरते।
भूमयन्ति स्वसामर्थ्यं कीर्तिं नः कनयन्ति च ॥

(छ) रावणस्य नमन्ति स्म पौरा साश्रा रुदन्ति च।
भाषते स्म ततो रामो वचः पौलस्त्यमाकुलम् ॥

(ज) दातुः स्वातुर्द्विषां मूर्ध्नि यष्टुस्तर्पयितुः पितॄन्।
युद्धाभिमुखनिपन्नस्य किं दशास्यस्य शोचसि ॥

१—आदितः सप्तश्लोका अन्वयमुखेन व्याख्येयाः, ...३

२—रेखाऽङ्कितपदानां विग्रहवाक्यानि समासनामानि च लेख्यानि। ...३

३—१ मे पद्ये स्यन्दनस्थस्य का विभक्तिः कथं वा सा? ...२

४—४ थें पद्ये रावणिरित्यस्य कुत्राऽन्वयः? ...१

५—षष्ठे पद्ये 'भूमयन्ति', 'कनयन्ति', इत्यनयोः पदयोः प्रकृति प्रत्ययौ निर्देश्यौ। ...३

६— सप्तमस्य पद्यस्य तात्पर्यं विशदीक्रियताम्।
भू, पच्, सह्, एतेषां धातूनां लटः प्रथमपुरुषे रूपाणि लिख्यन्ताम्। ...६

७—अष्टमस्य पद्यस्य सरलार्थः स्वकीयसरलसंस्कृतेन स्फुटं प्रतिपाद्यताम्। ...४

सन् १९२८

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ४ वर्षे २ पत्रम्।

सिद्धान्तकौमुद्याः कण्ड्वादिगणादिकृदन्तान्तभागे प्रश्नाः।

१—विनिद्रौ, संगच्छते, पराक्रमते, दिदृक्षते, निविविशते,

एतेष्वाऽनेकद्विधायकानि प्रदर्श्य क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोरिति सूत्रं सोदाहरणं व्याख्येयम् । ...१०

—धातवः, मन्त्रम्, मगधम्, वलनम्, एषु के कृत्यस्वथा-न्यद्विधायकानि च कानीत्युदाहरणे, इवेति हस्वः सुपङ् इति कथितमा व्याख्येया । ...१०

—वः, दासः, गावः, वहुलमा, परिन्धयः, एतषां साधुत्व प्रक्रिया प्रकाशनीया । ७

—दाशः, सामः, उग्रः, द्वित, एषु दीर्घादिकूपकार्यविधायकानि निरूप्य सम्बुद्धावनुपधाऽङ्गमेत्यादि सूत्रस्यरूपमुल्लेखनीयम् । ८

—राग, शान, नागः, प्रमाहः, गलहः, हयः, भ्रागुः, इत्या, मधनागः, ईषत्समः, द्वित्य, धर्मरूपम्—के कृत्यत्वथाः पूर्वोक्तप्रयोगेषु तद्विधायकानि च कानि, इति सर्वं सूत्रावदनानम् । ...१५

भट्टिकाव्ये (१९-२१) वा ।

—सर्वस्यास्य रहेणास्य धैर्य घोरत्वमच्युतम् ।
क्रोधवाः कारवैन्तु वन्धुनां हेयाः शोकोऽस्य गमः ॥ ..५

—यत्र यत्र मयाऽत्सिष्ठेन तथाप्यं नावलुक्य न ।
यत्र यत्र मयाप्सीरन् तदद्रिमद्रिणाहिनम् ॥ ...५

—उत्थं मुहूर्तविहाऽह ! स्वामिनी स प्रयत्निनः ।
शाननानीनियोगस्यमनुशाधि पुरीमम् ॥ ..५

—एवान् सहन् दीर्घस्व स्वान्तं जहि मनोभ्रम ।
हतोदमावसितमरिये ! पुत्रं शास्तु घस्मर मे ॥ ..७

—नायकीयमशोभिष्टो माऽहास्यस्वेदिदं नमः ।
मानुष्यवनिष्यात्ममावसेनिरप्त खेदियम् ॥

६—प्रागल्भ्यं दैवात्तेषु वाग्वत्तम् नरः ।
अनुमानं ममा लोके यमाऽन्तर्गतं नरः ॥
७—दैवतये महाराज ! यस्य त्याऽनुरिक्तया ।
मनाति जातु नमाति किं मात्स्वरस्तमादिरम् ॥
८—भारतस्य सम्पन्नानां महत्वं भूमालोकिनवर्चिनामानाम् । मामोदरः शिशिनालसंविधाऽनूनोऽन्यसमभ्युदय न गोपनम्यः ॥
वैयाकरणवर्णा पाणिनीयव्याकरणानुसारेण सुस्पष्टस्वरूपं वैयाकरणमहाभाष्यादिभ्यो ७
मेने श्लोकाः श्रीमद्भिः दर्शनीयाः ॥

सन् १९२८

व्याकरणादिमध्यमपरीक्षासु. ४ वर्षे २ पत्रम् ।

अनुवादे प्रश्नौ ।

अधोनिर्दिष्टः सन्दर्भः संस्कृतहिन्दीभाषयाऽनूद्यताम्—२०
१—निखिलभूमण्डलमौलिमण्डनायमानो विद्वन्निकरैर्विशेषपरिज्ञानिकेतनः सोऽयं काशीस्थो गवर्नमेंट संस्कृतविद्यालयः सर्वैः समुन्नतशिरः पश्यन्तं मनसि किं व्यतीतं पुण्यस्मरणमिति समुल्लासयति । तथाहि-भगवत्या सुरभारत्या चिदारम्भानन्तरमेव । द्वाविंशत्यां द्वृदयदर्शी पारावारपारदृश्वानः सकलविद्याप्रतिष्ठापनाचार्याः श्रौतस्मार्तधर्मधुरीणाः दृष्टानितरा इव भगवतो विश्वनाथस्य, श्रीविश्वनाथशास्त्रिप्रभृतयः श्रीबालशास्त्रिणश्चिरकालं प्रधानाध्यापकपदमलमकृषत् । ते च दुर्लभगुणानामेव सरस्वतीं स्वप्रभावेणाधिगमय्य । शिष्य ... उपासनद्वयलोकनेऽपि कृतय ... ..र्तिः । ते पिता जन्मभूपाल ...